

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra sociální práce

Diplomová práce

Lucie Šmejkalová

Vývoj metod sociální práce s dětmi a rodinou u nás od konce
30. let 20. století do současnosti

Development of methods of social work with children and the
family in our country from the end of 1930s to the present day

Obor: sociální práce

Forma studia: prezenční

Akademický rok: 2008/2009

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Pavla Kodymová, PhD.

Datum obhajoby:

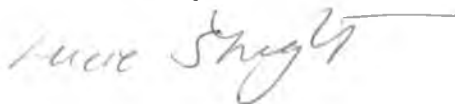
Výsledek obhajoby:

PROHLAŠUJI,

že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 18.7.2009

Lucie Šmejkalová

A handwritten signature in dark ink, appearing to read 'Lucie Šmejkalová', with a long horizontal stroke extending to the right.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Pavle Kodymové, PhD. za vedení mé diplomové práce, pracovníkům Národního archivu v Praze, pracovníkům knihovny Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí v Praze a paní Růženě Kulhánkové ze Společnosti sociálních pracovníků za pomoc při vyhledávání pramenů pro mou diplomovou práci.

OBSAH

1 ÚVOD.....	6
2 HISTORICKÝ EXKURZ – METODY PÉČE O DĚTI A RODINU OD RAKOUSKA - UHERSKA DO OBDOBÍ 1. REPUBLIKY	8
2.1 Kořeny organizované sociální péče o mládež.....	8
2.2 Právní rámec sociální péče o mládež po vzniku samostatného československého státu.....	9
2.3 Vznik a vývoj organizované péče o mládež.....	12
2.3.1 Spolky okresních péčí o mládež jako nositelé péče o děti a rodinu.....	13
2.3.2 Metody péče o děti a mládež a úkoly jednotlivých složek této péče po vzniku samostatného československého státu.....	16
2.3.3 Financování péče o mládež	25
2.3.4 Potřeba kvalifikovaných sociálních pracovníků a vznik sociálního školství.....	26
2.4 Význam spolkové činnosti v oblasti péče o mládež.....	29
2.4.1 Některé významné spolky, které se podílely na péči o mládež.....	30
3 METODY SOCIÁLNÍ PRÁCE S DĚTMI A RODINOU OD KONCE PRVNÍ REPUBLIKY ROKU 1948.....	33
3.1 Shrnutí situace v oblasti péče o mládež k roku 1937.....	33
3.2 Činnost okresních péčí o mládež.....	34
3.2.1 Význam Zemského pedagogického ústavu.....	37
3.2.2 Personální zajištění péče o mládež.....	38
3.3 Návrh zákona o veřejné péči o mládež	39
3.4 Péče o mládež během okupace.....	40
3.5 Situace v oblasti péče o mládež po druhé světové válce.....	43
3.5.1 Obnovení vysokoškolského studia sociální práce a možnosti dalšího vzdělávání	43
3.5.2 Úloha a přínos sociálních klinik rozvoji metod sociální práce	45
3.5.3 Praktická pomoc dětem a rodinám v oblastech nejvíce postižených válkou.....	46
3.6 Stav zajištění péče o děti a k roku 1947.....	47
3.6.1 Výměnné pobyty jako jedna z forem péče o mládež	48
4 METODY SOCIÁLNÍ PRÁCE S DĚTMI A RODINOU ŘÍZENÉ STÁTEM V LETECH 1948 AŽ 1989.....	50
4.1 Dopady roku 1948 na sociální práci s dětmi a rodinou	52

4.1.1 Odkaz sociální práce s dětmi a rodinou před druhou světovou válkou v literatuře	52
4.1.2 Postavení sociálních pracovníků a změny v sociálním školství.....	53
4.2 Metody sociální práce s dětmi a rodinou řízené státem	56
4.2.1 Zánik okresních péčí o mládež a přenesení péče o děti a rodinu na stát.....	56
4.2.2 Právní rámec a obsah péče o děti a rodinu.....	57
4.3 Nositelé péče o děti a rodinu.....	59
4.3.1 Zajištění péče o děti a rodinu národními výbory.....	60
4.3.2 Kolektivní péče.....	62
4.4 Charakteristické znaky sociální péče o děti a rodinu v období komunismu.....	62
4.4.1 Činnost a úkoly sociálních pracovníků oddělení péče o děti v jednotlivých oblastech péče o děti a rodinu.....	63
4.4.2 Metody sociální práce v péči o děti a rodinu.....	66
4.4.3 Dobrovolná terénní sociální práce v péči o děti a rodinu.....	67
5 VÝVOJ METOD SOCIÁLNÍ PRÁCE S DĚTMI A RODINOU PO ROCE 1989.....	70
5.1 Změny v sociální práci s dětmi a rodinou po roce 1989.....	71
5.1.1 Právní rámec a nové pojetí sociálně-právní ochrany dětí.....	71
5.1.2 Obnovení vysokoškolského studia sociální práce a rozvoj dalšího vzdělávání	73
5.2 Nositelé sociálně-právní ochrany dětí.....	74
5.2.1 Úloha a činnost pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí.....	76
5.2.2 Metody sociální práce s dětmi a rodinou v kontextu sociálně-právní ochrany dětí.....	80
5.3 Nové trendy v sociální práci s dětmi a rodinou.....	81
5.3.1 Sjednocení systému péče o děti.....	82
5.3.2 Sanace rodiny jako nový přístup k sociální práci s dětmi a rodinou.....	84
5.3.3 Případová konference jako nová metoda sociální práce s dětmi a rodinou.....	86
5.3.4 Sanace rodiny v praxi na příkladu občanského sdružení STŘEP.....	87
5.4 Některé možnosti dalšího vývoje sociální práce s dětmi a rodinou.....	89
6 ZÁVĚR.....	91

Seznam použité a citované literatury

Příloha I. Vzor dotazníku zdravotní a sociální anamnézy

1 Úvod

Ve své diplomové práci se pokusím nastínit vývoj metod sociální práce s dětmi a rodinou u nás od konce 30. let 20. století do současnosti. Samozřejmě se budu věnovat i vývoji předcházejícímu toto období, protože již zde byly položeny základy sociální práce s dětmi a rodinou. Sociální práce s dětmi a rodinou v kontextu této diplomové práce je chápána zejména jako vývoj organizované sociální práce s dětmi a rodinou v souvislosti se sociálně-právní ochranou dětí. Sociálně-právní ochrana dětí je v současnosti zákonem definována jako ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Sociální práci v kontextu sociálně právní ochrany dětí definuje Kudlová (2008) jako metodu sociální práce, kterou se pomáhá dětem, jejich rodičům a celým rodinám překonat obtížné životní situace. Cílem této diplomové práce bude shrnout jakými formami a metodami sociální práce byla tato pomoc v jednotlivých etapách vývoje uplatňována.

Práce je zaměřena na to, jak byly metody sociální práce s dětmi a rodinou zasazeny v celém kontextu sociální práce s dětmi a rodinou, což znamená že bude popsáno, kdo byl v jednotlivých obdobích nositelem organizované sociální práce s dětmi a rodinou, jaké formy tato sociální práce měla, jakou úlohu a jaké úkoly plnili sociální pracovníci a jak byla sociální práce s dětmi a rodinou uplatňována. Zároveň budou zmíněny i některé důležité osobnosti, které svou činností přispěly k rozvoji sociální práce s dětmi a rodinou.

Vzhledem k tomu, že nejdůležitějšími nositeli metod sociální práce se ihned po vzniku této profese stali sociální pracovníci, kteří kromě svých osobnostních kvalit potřebují k výkonu této profese, jak uvádí Novotná (2008), odpovídající vzdělání, bude se jednotlivými obdobími vývoje v této diplomové práci prolínat i tzv. sociální školství, tzn. jaké školy v jednotlivých etapách vývoje byly pro sociální pracovníky dostupné, popř. jaké bylo možné získávat další vzdělávání. K sociální práci s dětmi a rodinou patří také orientace sociálních pracovníků v právních předpisech, které tuto oblast upravují, z tohoto důvodu bude součástí této diplomové práce i právní rámec jednotlivých etap vývoje.

Se sociální prací s dětmi a dětmi je spojeno neodmyslitelně také sociální zabezpečení a orientace v jeho systému je předpokladem zejména u sociálních pracovníků, kteří pracují nebo pracovali s dětmi a rodinou v rámci státního systému péče o děti a rodinu, ale vzhledem k tématu této práce se jím nebudu podrobněji zabývat.

Vývoj sociální práce jako takové na našem území byl již mnohokrát popsán ale shrnutí této oblasti sociální práce a jejích konkrétních podob si dle mého názoru zaslouží podrobnější zpracování a může sloužit i k pochopení toho, proč se na našem území sociální práce s dětmi a rodinou vyvinula do podoby, kterou má dnes.

Při zpracování této diplomové práci budu vycházet z dostupné odborné literatury současné i dobové. Dílčí informace budu čerpat z archivních fondů Národního archivu v Praze, a to zejména z fondu Zemského ústředí péče o mládež v Čechách (č. 838), kde jsou dochovány výroční zprávy ústředí i některých okresních péčí o mládež, zápisy ze schůzí prvorepublikového vrcholného orgánu v péči o mládež Svazu československé péče o mládež v ČSR, statistiky, atd., a z fondu Ministerstva práce a sociální péče (č. 1028).¹ Důležitým zdrojem informací zejména pro současné období bude také internet.

¹ Vrcholný státní orgán pro oblast sociální prošel během vývoje také různými změnami: V roce 1917 vzniklo Ministerstvo sociální péče, pod tímto názvem fungovalo až do roku 1938, kdy bylo přejmenováno na Ministerstvo sociální a zdravotní správy, během okupace bylo zrušeno a jeho činnost přešla do působnosti ministerstva vnitra, po válce byl zaveden název Ministerstvo ochrany práce a sociální péče a od roku 1969 funguje Ministerstvo práce a sociálních věcí

2 Historický exkurz – metody péče o děti a rodinu od Rakouska - Uherska do období 1. republiky

Celé toto období je poznamenáno mnoha důležitými společensko-politickými změnami. Ať už to byl nástup industrialismu, první světová válka v letech 1914-1918, vznik samostatného československého státu a následná hospodářská krize, to vše se jistě promítlo i do oblasti péče o děti a rodinu. Zejména první světová válka a hospodářská krize v 30. letech po sobě zanechaly mnoho sociálních problémů týkajících se dětí a rodin, které bylo třeba řešit, což můžeme dnes chápat jako velkou výzvu pro nově nastupující profesi sociálních pracovníků i pro samotný rozvoj metod sociální práce.

2.1 Kořeny organizované sociální péče o mládež

Péči o mládež, jak byla nazývána oblast, která se zabývala péčí o děti a rodinu, v habsburské monarchii můžeme rozdělit na veřejnoprávní a soukromou, kterou vedle jednotlivců zajišťovaly zejména církevní a charitativní spolky. Veřejná péče o mládež byla součástí tzv. péče chudinské. Právní základ sociální péče v habsburské monarchii tvořil zejména všeobecný občanský zákon z roku 1822, pozměněný a doplněný novelou z roku 1914, který upravoval alimentární a výchovné nároky dětí vůči rodičům a jiným osobám. Soudy jako úřady poručenské a opatrovnické měly právo a povinnost dohlížet na to, aby rodiče tyto povinnosti vůči svým dětem plnili. Přelomovým rokem ve vývoji sociální péče v monarchii byl rok 1863, kdy došlo vydáním říšského zákona domovského k přechodu od systému dobrovolné péče k systému zákonem dané odpovědnosti domovských obcí za sociálně nebo zdravotně ohrožené občany. Na tento zákon navázal zákon chudinský pro Čechy ze dne 3.12.1868.

„Tyto zákony byly jedny z prvních opatření veřejné správy ve prospěch sociálně slabých jedinců a vymezují chudinskou péči poměrně široce (léčení chudých včetně léčení v nemocnicích, výživa a výchova dětí chudých obecních příslušníků, zařízení pro nápravu zanedbané mládeže, atd.)“²

Nečas (1938) charakterizoval chudinskou péči jako péči o osoby, jež nemají a nemohou si opatřit nezbytných prostředků k výživě ani vlastní práci, ani od osob

² Brabenec, F. (2007): *Historický vývoj sociálně právní ochrany dětí. Ohlédnutí do minulosti*. s. 9. In: Novotná V., Burdová, E., Brabenec F. (2007): *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. LINDE, Praha

povinných k jejich zaopatření, ani nemají nároku na jiné zaopatření (např. pensijní zaopatření, sociální pojištění, péče o nezaměstnané, péče o válečné poškozence, apod.) Konkrétní chudinská péče měla celou řadu forem, jak uvádí Tůma (1920), byly ve městech zřizovány chudinské ústavy, které obhospodařoval městský úřad nebo samosprávný svaz. Jinde se chudinská péče prováděla formou naturálních darů. Do 70. let 19. století bylo běžné tzv. „chození po střídě“, kdy obecní chudí a sirotci byly přijímáni k výživě přímo v rodinách. Většinou si ale stravu i děti musely odpracovat.

Koncem 19. století se veřejná chudinská péče věnovala nejvíce dětem opuštěným a osiřelým, jimž se v rámci chudinské péče poskytovala náhrada za chybějící péči vlastní rodiny, a to buď v ústavech (sirotčince, nalezince, dětské domovy nebo útulky) nebo v pěstounské péči. Již tehdy byla, jak uvádí Brabenec (2007), jednoznačně vyřešena otázka, které péči dát přednost, zda péči ústavní či rodinné, a to ve prospěch péče rodinné. Obce měly ze zákona povinnost poskytnout dětem osiřelým a jinak opuštěným zejména výchovu, okresy a země se měly postarat o ústavy potřebné pro osiřelé a opuštěné děti. V tomto období se také objevily snahy o reformu veřejné chudinské péče, protože v obcích byl nedostatek finančních prostředků k pokrytí této péče. Obce usilovaly o přesun této péče na vyšší útvary veřejné správy.

Částečným vyřešením této situace bylo zřízení zemských sirotčích fondů na počátku 20. století v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Z těchto fondů byla podporována péče o osiřelé a opuštěné děti v pěstounských rodinách, v ústavech a určité subvence byly poskytovány i soukromým organizacím a zařízením pro děti.

2.2 Právní rámec sociální péče o mládež po vzniku samostatného československého státu

„Péče o mládež zasahuje do nejrůznějších oborů právních (právo soukromé a veřejné), zdravotních (hygiena a léčebná péče), a výchovných. Sociální stránka stojí ovšem v popředí veřejného zájmu.“³ Po vzniku samostatného Československa⁴ v roce 1918 navázal systém sociální péče o mládež na rakousko-uherskou právní tradici, tedy na základy položené domovským právem z roku 1863.

³ NEČAS, J. (1938): *20 let sociální péče v Československé republice*, Ministerstvo sociální péče, Praha, s. 82

⁴ nový stát se původně skládal z 5 samosprávných zemí – země Česká, země Moravská, země Slezská, země Slovenská a země Podkarpatská, v roce 1928 pak spojením Moravy a Slezska vznikla země Moravskoslezská, čímž se počet zemí snížil na 4

Právní rámec péče o mládež, jak uvádí Nečas (1938), poskytovaly tyto právní předpisy: Všeobecný zákoník občanský z roku 1811 s novelami z roku 1914, 1915 a 1916. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi zák. čl. XX/1877 (poručenský zákon). Zákon č. 56/1928 o adopci; zákon č. 256/1921 a vl. nař. č. 29/1930 o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských; zák. č. 48/1931 a vl. nař. č. 195/1931 o trestním soudnictví nad mládeží; zák. č. 117/1927 a vl. nař. č. 68/1928 o potulných cikánech; zák. č. 4/1931 o ochraně osob, oprávněných požadovati výživu, výchovu a zaopatření. Vl. nař. č. 40/1932, upravující veřejné poručenství na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Ustanovení o právu chudinském. Zák. čl. VIII a XXI/1901, upravující státní péči o mládež na Slovensku a Podkarpatské Rusi s prov. předpisy min. vnitra č. 1/1903. Dále sem spadaly také zákony týkající se péče chudinské, kterými byly: pro zemi Českou a Moravskoslezskou: Zák. č. 105/1863 ř.z., o právu domovském, upravující v § 22 až 31 povinnost chudinského zaopatření. Obecní zřízení pro Čechy (č. 7/1864 čes. zem. zák.), Moravu (č. 17/1863 slez. zem. zák.), jakož i městské statuty, ukládající péči do samostatné působnosti obcí a měst. Chudinský zákon pro Čechy č. 59/1868 čes. zem. zák. Slovensko a Podkarpatská Rus: zák. čl. XXII/1868 o obcích (§ 21 a 145 ukládají chudinskou péči obcím), zák. čl. XXI/1898, o úhradě veřejného ošetřování chorých a k jeho provedení vydaný statut býv. uh. min. vnitra č. 51.000/1899, dále nař. č. 1422/1899 o povinné podpoře cizinců. Pro celý stát platil zák. č. 332/1920, ve znění zák. 236/1922, jímž jsou přeneseny mnohé úkoly zdravotní péče o chudé na stát a jeho orgány.

„Přirozeným základem péče o mládež je vlastní rodina dítěte. Právní řád československý normuje proto především ochranu dítěte ve vlastní rodině. Základní směrnice proklamuje již ústavní listina, jejíž § 126 staví manželství, rodinu a mateřství pod zvláštní ochranu zákonů. Všeobecnou normu obsahuje také § 21 obč. zák., vytyčující zvláštní ochranu osob, které pro nedostatek let, pro duševní vady neb jiné poměry nejsou způsobilé své věci samostatně spravovati.“⁵

Ze zákona byla v té době dospělost dosažena věkem 14 let a zletilost věkem 21 let. Věk mladistvých byl mezi 14 až 18 lety. Právní poměry mezi rodiči a dětmi byly upraveny rodinným právem, které bylo součástí práva občanského. Byly upraveny především poměry mezi rodiči a dětmi manželskými, rodiče měli povinnost, jak uvádí Nečas (1938) především vychovat své děti, tj. pečovat o jejich život a zdraví.

⁵ Tamtéž. s. 82

„Pokud jde o děti nemanželské, stanoví zákon zásadu, že nemanželské zrození nemůže být dítěti na újmu ani občanské vážnosti ani budoucího zaopatření.“⁶

Nemanželským dětem byl vždy ustanoven poručník, který o ně měl pečovat a spravovat jejich majetek. Pokud bylo nezletilé dítě ve veřejném nebo soukromém ústavu, nemusel být ustanoven poručník a jeho úkoly vykonával ředitel ústavu, to bylo tzv. ústavní poručenství. Později vzniklo tzv. poručenství hromadné/generální, kdy tuto funkci plnil orgán veřejné správy nebo některé sdružení péče o mládež, nejčastěji to byly okresní péče o mládež, jak bude patrné dále v této kapitole. Zákonem č. 56/1928 byly ustanoveny podmínky pro osvojení.

Na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde nebylo, jak uvádí Nečas (1938), občanské právo upraveno jednotným zákoníkem, byly právní poměry mezi dětmi a rodiči upraveny podobně, jen s menšími výjimkami, např. na Slovensku nebylo ústavní a hromadné poručenství, ale existovala instituce poručenství veřejného. Veřejný poručník byl dozorčím orgánem nad poručníky individuálními.

Zvláštními zákony byla upravena další odvětví péče o mládež, jako například ochrana dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Děti do 14 let, pokud byly v cizí péči, a děti nemanželské byly pod ochranou, která byla zajišťována povinným dozorem. Nad dětmi v cizí péči měl tento dozor vykonávat poručenský soud, skoro ve všech okresech byl ale převeden na okresní péče o mládež. Nad dětmi v ústavní péči měl dozor vykonávat zemský úřad, který mohl pověřit výkonem dozoru zemská ústředí okresních péčí o mládež.

„Dozor nad dětmi nemanželskými a dětmi v cizí péči byl původně zaveden jen v zemích České a Moravskoslezské, od 1. září 1936 rozšířen byl na celý stát.“⁷

Dalšími oblastmi péče o mládež, které byly upraveny zvláštními zákony, byly: trestní soudnictví nad mládeží, kam patřily zejména instituce ochranného dozoru, ochranné výchovy rodinné nebo ústavní. Tato opatření nařizoval poručenský soud nebo soud mládeže; péče o děti potulných cikánů, kde bylo zákonem stanoveno, že pokud se „potulní cikáni a jiní kočovníci“ nebyli schopni postarat o své dítě mladší 18 let, bylo jim odebráno a na státní umístěno do jiné rodiny nebo do ústavu; ochrana proti zpustlosti mládeže a nebezpečí života pohlavního, kam patřil zejména zákaz podávání

⁶ Tamtéž. s. 82

⁷ Tamtéž. s. 82

alkoholu,⁸ otázka prostituce, atd.; ochrana osob oprávněných požadovat výživu, výchovu nebo zaopatření a v neposlední řadě to byla péče o děti chudé, osiřelé, opuštěné a duševně vadné, jejímž právním základem byla chudinská péče svazků územní samosprávy, pouze na Slovensku a Podkarpatské Rusi byla vybudována státní péče o mládež. Stejskal (1969) k tomuto uvádí, že také proto, že se zde utvářela pomaleji například péče o mládež, bylo třeba účinných vládních zásahů, aby byla tato péče srovnatelná se stavem, který byl po vzniku samostatného státu na ostatním území republiky.

2.3 Vznik a vývoj organizované péče o mládež

Péčí o mládež je v tomto kontextu chápána péče o těhotné ženy a matky (zejména svobodné), před porodem i po něm, dále právní ochrana a pomoc poskytovaná dětem nemanželským, osiřelým, opuštěným a ohroženým, dětem odkázaným na cizí péči (pěstounskou i ústavní), dětem z rozvedených manželství, dětem ohroženým ve vlastních rodinách, péče o mladistvé delikventy a péče o dorost.

Nutno uvést, že tato část vychází zejména ze vzniku a vývoje péče o mládež v Čechách, mimo jiné také proto, že nejsnáze dostupným pramenem pro mne byl pro tuto část fond Zemského ústředí péče o mládež v Čechách, zpracovaný a přístupný v Národním archivu v Praze. Lze předpokládat, že vývoj této péče na ostatním území byl podobný. I když například na území Moravy, jak uvádějí některé prameny, byla péče o mládež ve svém vývoji o něco dále než v Čechách. Na Moravě se například mnohem dříve než v Čechách podařilo, jak uvádí Stejskal (1969), sjednotit péči o matky a kojence, zatímco v Čechách k tomuto sjednocení došlo až v roce 1936. Česká zemská péče na Moravě také zřídila jednotný orgán pro péči o mládež, kterým byla Společná rada sociálně zdravotních institucí, kde byly sdruženy Česká zemská péče o mládež v Brně, Červený Kříž, Masarykova liga proti tuberkulóze, Ústřední sociální pojišťovna, Svaz Charity, zemský výbor a zemský úřad. Slovensko mělo později také svůj Zemský svaz sociálních a sociálně-zdravotních spolků.⁹

⁸jen pro zajímavost uvádím fakt, že ve srovnání s dnešní dobou, kdy je všeobecně platný zákaz podávání všech alkoholických nápojů osobám mladším 18 let, bylo tehdy podávání alkoholu rozlišeno na pivo a víno, které nesmělo být podáváno osobám do 16 let, a ostatní alkoholické nápoje nesměly být podávány do 18 let (Nečas, 1938)

⁹ <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/stena/028schuz/S028002.htm>

2.3.1 Spolky okresních péčí o mládež jako nositelé péče o děti a rodinu

„Začátky české péče o mládež byly skromné“¹⁰

Na základě rakouského zákona o chudinství z roku 1868 měly domovské obce povinnost starat se o osiřelé děti svých příslušníků. Obce však tuto péči považovali za přítěž. Stejskal (1969) uvádí, že v některých obcích docházelo k veřejným dražbám těchto opuštěných dětí, kdo je přijal do rodiny, dostal za to menší finanční odměnu.

„Aby zmírnil podobné nešvary, zřídil zemský výbor v Čechách r. 1902 tzv. zemský sirotčí fond, z něhož měl být na děti v cizí péči poskytován příspěvek 8-12 Kč.“¹¹

Jako reakce na vznik sirotčího fondu začaly vznikat od roku 1904 dobrovolné pomocné orgány samosprávných úřadů působících v péči o děti, které nesly název „okresní komise pro péči o mládež“.

„V zastoupení úřadu přejímaly patronaci nad potřebnými dětmi a vedle rozdělení příspěvků ze sirotčího fondu a ze sbírek staraly se pro ně též o šatstvo, obuv a podle možnosti také o stravování.“¹²

Jednotlivé okresní komise pracovaly v místních poměrech a nebylo mezi nimi na počátku žádné spojení. Nejdříve v okresních komisích pracovaly ve městech zejména „manželky místní honorace“, sdružené kolem choti okresního starosty a na venkově zde působili především učitelé. Lze usuzovat, že to bylo proto, že učitelé byli vždy s dětmi v nejbližším kontaktu a zároveň si získávali snadno v obcích důvěru místních obyvatel. Učitelé hráli velmi důležitou roli i v dalším období vývoje péče o mládež a s rozvojem okruhů činností okresních komisí pro ně byla pořádána odborná školení.

„Aby podchytila už dorost učitelský, zahájila ČZK počátkem roku 1915 na pražských učitelských ústavech kurzy o pm“¹³

Tůma (1920) uvádí, že v roce 1907 se konal I. Rakouský kongres na ochranu mládeže, který vyzval k založení zemských centrál péče o mládež. Byl to jeden z prvních kroků k centralizaci sociální péče. V roce 1908 byla ve Vídni založena říšská Zentralstelle für Jugendfürsorge, která měla v programu s pomocí zemských poboček organizovat a sdružovat péči o mládež všech národů rakouské monarchie.

¹⁰ STEJSKAL, C. (1969): *Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. In: MUSIL J. (2005): *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. Společnost J.L. Fischera, Olomouc, s. 56

¹¹ Tamtéž. s. 56

¹² Tamtéž. s. 56

¹³ Tamtéž. s. 62

„Záhy se však ukázalo, že tato vídeňská instituce, na papíře slibovaná jako nestranná, ve skutečnosti chce sloužit podle obvyklého lokte převážně německé mládeži v Rakousku.“¹⁴

Reakcí na prosazování zájmů německé mládeže vzniklo samostatné ústředí péče o mládež pro království České pod názvem Česká zemská komise pro péči o mládež (ČZK), pod tímto názvem tato instituce existovala až do roku 1933, kdy byla na základě nových stanov přejmenována na Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Hlavními úkoly ČZK bylo zajišťovat vznik nových okresních komisí, vést je a vydávat pro ně směrnice a opatření a zároveň od nich přijímat podněty na základě jejich zkušeností.

Velký význam sehrály okresní komise péče o mládež i samotná Česká zemská komise během první světové války. Toto období přineslo, jak uvádí Brabenec (2007), okresním komisím mnoho nových úkolů. Musela být zajištěna péče o statisíce válečných sirotků, o děti ze sociálně slabých rodin, jejichž zdravý růst byl ohrožen nouzí a hladem, o děti zdravotně postižené i morálně narušené. Právě první světová válka byla v některých oblastech našeho území impulsem k založení těchto okresních komisí. Jako příklad můžeme uvést tuto komisi působící v Karlíně, která zde vznikla na jaře 1917 jako reakce na situaci městských dětí, které žily po třech letech války v naprosté bídě. *„Nebylo chleba, mléka ani oděv, strádaly však značně i duševně.“¹⁵*

Sít' okresních komisí pro mládež byla dobudována po roce 1918. Keller, Brablcová, Zelenková (1974) uvádějí, že v roce 1921 byly vydány vzorové stanovy těchto spolků, jimiž byl zaveden i nový název „okresní péče o mládež“ (OPM). Tyto stanovy vydalo ministerstvo sociální péče, které vzniklo v roce 1917. Stejskal (1969) uvádí, že z orgánů původně pomocných je úřední činitelé republiky povýšili na své orgány výkonné, které byly pověřeny veřejnou sociální péčí o mládež. OPM měly na základě těchto stanov v sobě slučovat všechny složky dobrovolné péče v jednotlivých okresech. Stanovy dále diferencovaly úkoly jednotlivých složek péče o mládež.

OPM měly nadřazená zemská a celostátní ústředí. V Čechách to byla Česká zemská péče o mládež se sídlem v Praze, která byla v roce 1933 přejmenována na Zemské ústředí péče o mládež v Čechách, dále Česká zemská péče o mládež na Moravě se sídlem v Brně (také později přejmenována na Zemské ústředí), Ústředna pro péči o

¹⁴ Tamtéž. s. 58

¹⁵ *Péče o mládež v Karlíně 1917 - 1947.* Anonym. Fond Zemského ústředí péče o mládež

mládež slezskou v Opavě, Zemské ústředie pečlivosti o mládež v Bratislavě a Zemské ústředí péče o mládež v Užhorodě.

V roce 1931 byl založen vrcholný orgán péče o mládež Svaz československé péče o mládež v ČSR (dále jen Svaz), který sdružoval všechny organizace dobrovolné péče o mládež. Svaz neměl být nadřazenou institucí, tajemník Svazu Karel Kotek se k tomu sám na jedné ze schůzí vyjádřil tak, že Svaz nebyl zde proto, aby diktoval kategoricky způsob práce v jednotlivých úsecích, Svaz měl sloužit jen jako spojení a pro výměnu zkušeností. Samotná práce měla dle Kotka vycházet z jednotlivých místních poměrů, kde například při organizování „živení“ a „šacení“ dětí je nutno nejprve zjistit potřebu, tj. soupis potřebných dětí podle jednotlivých obcí, okresů a zemí a teprve potom organizovat úhradu. Svaz pravidelně pořádal schůze za účasti zástupců z jednotlivých zemských ústředí, zástupců spolků a dalších, kteří se významně podíleli na péči o mládež. Dle dochovaných zápisů z těchto schůzí měly schůze většinou jednotný řád s tím, že nejprve se projednávaly „věci presidiální“ (záležitosti týkající se fungování), dále „věci organizační“ (kam patřila zejména samotná činnost jednotlivých složek péče o mládež a v několika zápisech ze schůzí z let 1935, 1936 a 1937 je zdokumentováno, že se v této části projednával zejména připravovaný zákon o veřejné péči o mládež, o kterém bude pojednáno dále) a „věci finanční“ (kde se projednávaly bilance předchozího období a zároveň rozpočet na období další.). Nečas (1938) uvádí, že byly dva říšské svazy – český a německý, o činnosti německého svazu jsem bližší informace nenalezla.

Nově začaly vznikat v 30. letech ve větších obcích také místní péče o mládež, které byly tvořeny jako důvěrnické pomocné orgány. Místní důvěrníci hráli již ke konci 20. let, jak uvádí Stejskal (1969), významnou úlohu zejména v ochranném dohledu nad nemanželskými dětmi v pěstounské péči. Těmito místními důvěrníky, kteří svou funkci plnili dobrovolně bez nároku na honorář, byli většinou učitelé, což vyplývá ze statistiky z roku 1932. Z celkového počtu 6463 dozorčích důvěrníků v Čechách bylo 3482 učitelů¹⁶. Dále tuto funkci plnili úředníci, rolníci, živnostníci a další.

„Snažíme se o to, abychom decentralizaci individuální péče o mládež do místních péčí o mládež odlehčily okresním a zemským ústředím.“¹⁷

¹⁶ STEJSKAL, C. (1969): *Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. In: MUSIL J. (2005): *Cyril Stejskal – život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. Společnost J.L. Fischera, Olomouc, s. 56

Jinou podobu i činnost měly okresní péče o mládež v Praze, bylo to ovlivněno také působením Ústředního sociálního úřadu hl. m. Prahy a Jednotou pro pomoc soudům v péči o mládež v Praze XIV. V roce 1924 byly v Praze zřízeny již výše zmíněný Ústřední sociální úřad a Ústřední sociální sbor, které v jednotlivých obvodech zřizovaly místní sociální sbory a místní sociální úřadovny. Při ústředním sociálním sboru byla zřízena komise péče o mládež, do jejíž působnosti patřilo, jak uvádí Brabenec (2007), poskytování veškeré pomoci a prostředků chudým dětem; rozhodování o hmotném zaopatření dětí v pěstounské péči, rodinných koloniích i ústavech a vykonávání dozoru nad nimi; umisťování dětí po ukončení povinné školní docházky do učení; umisťování dětí do sanatorií, nemocnic, do ústavů pro tělesně a duševně postižené děti a do jiných odborných ústavů; zajišťování prázdninových pobytů, pořizování a udržování hřišť. Celkem v Praze působilo ve 30. letech, jak vyplývá z archivního soupisu, 16 okresních péčí o mládež, které měly na starost i přilehlé obce.

2.3.2 Metody péče o děti a mládež a úkoly jednotlivých složek této péče po vzniku samostatného československého státu

Špeciánová (2007) uvádí, že sociálně-právní ochrana dětí se stala předmětem státního zájmu od počátku vzniku samostatného Československého státu.

Počátkem 20. let bylo celkem 220 Okresních péčí o mládež v Čechách, 79 na Moravě a ve Slezsku a na Slovensku 80 (až ke konci 1. republiky).¹⁸

Na základě stanov z roku 1921 byly rozděleny úlohy jednotlivých složek péče o mládež. Stejskal (1969) uvádí, že veškerou starost o normální mládež vykonávají OPM a Zemskému ústředí připadá na starost „péče o děti úchylné celé země“. V roce 1933 byly vydány nové stanovy.

Oblast péče o děti normální byla rozdělena v rámci okresních péčí o mládež do následujících odborů, které měly na starost tyto konkrétní činnosti:

a) Ochrana matek a dětí

¹⁷ cit. ze Zápisu z 10. schůze správního výboru Svazu československé péče o mládež v ČSR, fond č. 838 Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. 1907-1949. Národní archiv v Praze

¹⁸ údaj o tom, kolik bylo v tomto období okresních péčí o mládež na území Podkarpatské Rusi, mi není znám

Jako reakce na vysokou úmrtnost dětí v nízkém věku byl v roce 1915 založen samostatný spolek Ochrana matek a kojenců v království Českém. Hlavním úkolem tohoto spolku bylo založení útulku pro rodičky a kojence, Stejskal (1969) uvádí, že vzhledem k poklesu porodů a prudkému vzestupu kojenecké úmrtnosti byl v roce 1916 utvořen vlastní pracovní odbor pro péči o kojence v rámci České zemské komise pro péči o mládež. Již v roce 1921 působily odbory ochrany matek a kojenců v 68 okresech, jejich zásluhou byly otevírány poradny pro těhotné, útulky pro rodičky, jesle a opatrovny. O péči o matky a kojence se zejména na území Moravy výrazně zasadila také Marie Trnková (1886–1929), sociální pracovnice ve spolku dělnických žen, která založila 159 lékařských poraden a 79 okresních odborů Ochrany matek a dětí, což byly nejdříve spolky, které fungovaly samostatně a postupně byly připojeny k okresním péčím o mládež. V roce 1924 vydala Pracovní program a řád odborů Ochrany matek a kojenců na Moravě. Jejím přičiněním vznikl také Zemský ústav pro matky a kojence v Kuřimi.

V roce 1922 se spolek Ochrana matek a dětí sloučil s Československou péčí o dítě a začal se nazývat Československá ochrana matek a dětí. Zkvalitnění práce výrazně přispělo také to, že odboru ochrany matek a dětí byla přidělena v roce 1936 dětská lékařka. V zápisu z 11. schůze Svazu československé péče o mládež v ČSR je uvedeno, že ročně bylo vybudováno kolem 70 poraden.

Vzhledem k tomu, že panovalo různé označení poraden pro matky a děti (např. poradny pro těhotné ženy, poradny pro matky, poradny pro matky a kojence, poradny pro matky a děti, atd.) a vyvolávalo to nejasnosti i mezi sociálními pracovníci, bylo navrženo na jedné ze schůzí Svazu sjednocení názvosloví v oblasti péče o matky: poradna pro matky – poradny pro těhotné ženy a šestinedělky; poradna „Naším dětem“ – pro kojence a děti do 14 let

b) Rodinná péče,

Tato oblast v sobě zahrnovala péči o děti nemanželské a děti v cizí péči a byla dále rozdělena do těchto částí:

▪ Práce generálních poručníků

Stejskal (1969) k tomuto uvádí, že zákonné normy i veřejné mínění za Rakouska i za první republiky odlišovaly nemanželské děti od manželských, například v roce 1932 bylo dle statistiky z celkového počtu 60 501 dětí pod ochranným dozorem okresních péčí o mládež 44 952 nemanželských, na žádost České zemské komise byl vydáván od

roku 1930 oběžník, který ukládal lékařům a porodním asistentkám povinnost do 24 hodin oznámit příslušné okresní péči o mládež narození každého živého nemanželského dítěte, aby byla včas zahájena sociální pomoc; v praxi to znamenalo, že sociální tajemnice nebo jiná funkcionářka okresní péče o mládež navštívila matku a na místě zjistila, co potřebuje (výbavičku, poukázky na mléko a potraviny, atd.), především šlo ale o zjištění toho, zda je matka schopna a ochotna, případně za pomoci příbuzných, se o dítě postarat. Ve všech případech vzala okresní péče o mládež takové dítě pod svůj ochranný dozor a dítěti byl přidělen generální poručník.¹⁹ Již od roku 1910 fungovala tzv. instituce hromadného (nebo generálního/později veřejného) poručenství, kdy právní i výchovné zájmy třeba i několika desítek dětí pověřením soudu zajišťovala jedna osoba, bylo to zejména z toho důvodu, že bylo více potřebných dětí než osob, které by mohly funkci poručníků zastávat.

▪ Dětské domovy

V rámci okresních péčí o mládež byly zakládány za účelem krátkodobých pobytů, pokud to děti potřebovaly, když se v naléhavých případech nemohla o ně rodina např. z důvodu vážného onemocnění rodičů, apod. postarat nebo pokud byly ve vlastní rodině ohroženy nebo vystaveny nevhodnému výchovnému působení. Umístění do DD představovalo jen pobyt po tu dobu, než byla situace vyřešena a zajištěna např. nová rodina. Důraz byl kladen na to, jak uvádí Stejskal (1969), aby kapacita nepřesáhla 20 lůžek a domovy si tak zachovaly rodinný charakter, vzhledem k těmto úkolům dětských domovů bylo žádoucí, aby každá okresní péče o mládež měla svůj dětský domov, ale vzhledem k hospodářské krizi, jak popisuje Stejskal (1969), bylo komplikované takový stav zajistit. Na Moravě byla situace o něco lepší, v roce 1942 mělo své dětské domovy již 57 ze 79 OPM. Z dětského domova se děti dostaly buď zpět do vlastní rodiny v případě, že se poměry urovnaly, do pěstounské rodiny, do nové rodiny nebo do ústavu pro starší ročníky, popř. do ústavu pro úchylnou mládež

▪ Pěstounské rodiny, dětské rodinné kolonie, adopce

Vhodné pěstouny vyhledával tzv. místní důvěrník okresní péče o mládež na základě návodu, který vydalo Zemské ústředí péče o mládež v Čechách.

¹⁹ „K tomu OP pověřoval a přímo zavazoval zákon č. 256/21 Sb. a vládní nařízení č. 29/30 Sb., neboť pod ochranou těchto dvou zákonných ustanovení stojí všechny děti do dokonaného 14. věku, jež jsou v jiné péči než u otce nebo matky, ať fyzických osob, ať v dětských ústavech, a dále nemanželské děti dokonaného 14. roku věku, ať v péči obou rodičů, žijících ve společné domácnosti, či jen jednoho z nich a dozor nad nimi náleží Okresním pečím o mládež, v soukromých pak ústavech pro děti normální Zemskému ústředí péče o mládež.“ STEJSKAL, C. (1969): Rozvoj péče o mládež. s. 70

„Pěstoun, který chce vzít cizí dítě trvale do své péče, musí si vyžádat předem nebo nejdéle 15 dnů po tom, co dítě převzal, k tomu povolení od OP příslušné podle svého bydliště. OP, dříve než o povolení rozhodne, musí vyšetřit náležitě všechny závažné okolnosti. Není-li závady, udělí se povolení vydáním pěstounské knížky.“²⁰ Pěstouni mohli na své svěřence pobírat výživné, ale nebylo výjimkou, jak uvádí Stejskal (1969), že si pěstouni brali děti bez nároku na jakoukoliv odměnu.

Další možností umístění dítěte po odchodu z dětského domova byly tzv. dětské rodinné kolonie. Představovaly typ pěstounské péče, který vznikl v jednotlivých obcích tak, že místní důvěrník vyhledal v místě, popřípadě v jeho nejbližším okolí 15 až 20 rodin, které byly ochotny přijmout do péče chráněnce okresní péče o mládež. Výhodou těchto rodinných kolonií, jak uvádí Stejskal (1969), bylo mimo jiné to, že děti nebyly rozmístěny po celém okrese a důvěrník tak *„měl denně na očích celou skupinu jako její bedlivý patron.“* První taková kolonie vznikla v Čechách v Uhřetěvsi při České zemské péči o mládež a, jak uvádí Stejskal (1969), byla zároveň první svého druhu na celém území Rakouska a *„vzbudila přímo údiv amerických sociálních pracovníků, které přijely po převratu k nám.“* Začátkem 20. let, kdy převedla Česká zemská komise péči o normální mládež na okresní péče o mládež a s ní i rodinné kolonie, začaly jednotlivé okresní péče o mládež samy zřizovat tyto kolonie. Aby byl sjednocen výběr pěstounů i jejich výchovné úkoly, byly v roce 1937 vydány Směrnice pro rodinné kolonie. Další možností, jak umístit dítě, které se dostalo do veřejné péče, byla adopce. Pro domovské obce i poručenské soudy tato možnost představovala nejjednodušší způsob, jak se zbavit odpovědnosti za dítě a převést ji úředně na adoptivní rodiče. *„A k jakým neblahým koncům vedl takový šablonovitý, hazardní, slepý postup podle receptu vsad, vyhraješ snad, o tom se nám za léta sešlo dost trapných dokladů.“²¹* Toto neuspokojivé provádění adopce v praxi vedlo k tomu, že bylo jedním z hlavních cílů nově vzniklého Zemského pedologického ústavu při Zemském ústředí péče o mládež v Čechách zavést v oblasti adopce nějaký řád a metodiku. Zemský pedologický ústav i jeho činnost budou popsány dále.

c) Pomoc dětem ohroženým ve vlastních rodinách

V rámci této pomoci byly organizovány podpůrné a pomocné akce pro děti žijící u vlastních rodičů; patřily sem různé stravovací akce (např. provozování kuchyní při

²⁰ Tamtéž. s. 73

²¹ Tamtéž. s.75

školách nebo polévkových stanic, atd.), ošacovací akce, peněžité podpory pravidelné i jednorázové, hrazení léků a lékařských vyšetření potřebným dětem, vánoční a mikulášské nadílky, atd.

d) Péče o dorost

V oblasti péče o dorost hrála nejdůležitější úlohu síť poraden pro volbu povolání, v Čechách bylo v roce 1931 těchto poraden pouze 24, což byl dle Stejskala (1969) důvod k tomu, aby Zemské ústředí pro péči o mládež v Čechách později vytvořilo samostatný odbor pro volbu povolání, který byl postupně personálně vybaven kvalifikovanými sociálními pracovníci. Dorostové odbory jednotlivých okresních péčí o mládež pomáhaly svým chráněncům najít vhodné pracovní místo, přijímaly je do učňovských domovů a nocleháren, poskytovaly jim šatstvo a stravu, vedly v evidenci nezaměstnaný dorost a zřizovaly pro něj ochranné útulky.

„Zprvu spatřovaly tyto přechodné útulky své poslání v tom, aby poskytovaly nezaměstnanému dorostu přes zimu teplé přístřeší a teplé jídlo. Záhy však seznaly, že neméně důležité je ochránit mladé duše na prahu života před skepsí, pesimismem a cynismem, a v tom smyslu rozšiřovaly a prohlubovaly svou práci s pomocí pedagogických správců, připravených k tomu ve zvláštním kurzu.“²²

e) Pomoc mladistvým provinilcům

Nečas (1938) popisuje činnost okresních péčí o mládež v této oblasti tak, že působily jako pomocná zařízení pro soudní péči o mládež. Stejskal (1969) uvádí, že vydatnou oporu v této oblasti poskytl okresním péčím o mládež pokrokový zákon č. 48/31 Sb., o trestním soudnictví nad mládeží, který byl postaven na moderní zásadě: *„mladistvé přestupníky nikoliv trestat pro trest a odplatu, nýbrž najít pro ně cestu k nápravě, k převýchově, aby se na ní připravili k řádnému občanskému životu.“*

Kromě spolupráce s úřadovny pro péči o mladistvé při soudech plnily okresní péče o mládež následující úkoly. Při soudním řízení s mladistvými provinilci byl ustanoven zástupce (byl jím zpravidla generální poručník nebo sociální tajemnice), který byl seznámen předem s případem, aby mohl vyšetřit s pomocí místního důvěrníka jeho rodinné poměry, jak se vyvíjel a choval mladistvý doma, ve škole, v zaměstnání, s jakou společností se stýkal a odkud pramenily příčiny a bezprostřední pohnutka trestného činu. Výsledek šetření měl zástupce ve formě písemné zprávy předat soudu před přelíčením. V závěru této zprávy mělo být doporučení, jaký způsob nápravného

²² Tamtéž. s. 80

opatření považovala okresní péče o mládež v daném případě za nejvhodnější. Druhým úkolem okresních péčí o mládež byl výkon ochranného dozoru v případě, že o něm bylo soudem rozhodnuto. V praxi tento dozor prováděl pověřený důvěrník v místě pobytu mladistvého a informoval příslušnou okresní péči o mládež, která podávala zprávy soudu. Pokud soud rozhodl o nápravné převýchově odsouzeného ve výchovatelně, byl mladistvý umístěn do některého z ústavů zřízených k tomuto účelu.²³ V případech, kdy soud rozhodl o umístění mladistvého do věznice, zaměřily se okresní péče o mládež zejména na to, aby připravily jeho návrat zpět z vězení. Stejskal (1969) tento úkol definuje tak, že okresní péče o mládež podaly mladistvému pomocnou ruku a byly mu nápomocny při hledání učebního místa nebo zaměstnání tam, kde by mu nepřipomínaly jeho čerstvou minulost, pokud neměl rodinu, snažily se mu najít náhradu a převzít nad ním patronát, aby se necítil opuštěn a zavržen.

f) Prázdninové pobyty, zotavovny

Ve spolupráci se Zemskou prázdninovou péčí vysílaly okresní péče o mládež „slabé“ děti do různých prázdninových osad na našem území i v cizině.

Pro lepší představu toho, jak konkrétně jednotlivé spolky okresních komisí pro péči o mládež (později okresních péčí o mládež) pracovaly po dobu svého působení až do roku 1947, kdy byly ze zákona zrušeny a jejich činnost byla převzata národními výbory, je níže uveden příklad třicetiletého působení takového spolku v Karlíně.²⁴

Karlín byl v roce 1917 samostatným městem, do jehož působnosti spadalo 49 měst a obcí. Ihned po ustanovení Okresní komise byla široká veřejnost vyhláškami informována o vzniku této komise a byla požádána o podporu. V rámci celého zastupitelského okresu karlínského byla zřízena síť důvěrníků, která byla oporou pro další práci komise. Prvním předsedou byl Dr. Petr Zenkl. Prvotním cílem činnosti nově vzniklého spolku bylo nasycení a ošacení dětí, proto byly zřízeny velké školní kuchyně v Karlíně a Vysočanech a již koncem roku 1917 se zde stravovalo 1000 dětí, učňů a studentů. V ostatních částech okresu se Okresní komisi podařilo ve spolupráci se školami zřídit alespoň polévkové stanice. Těmito aktivitami navázala komise na tehdejší potravinovou akci spolku České srdce. Zároveň se podařilo hned první zimu ošatit celkem 300 dětí. Již v listopadu 1917 měla Okresní komise pro péči o mládež

²³ fungovaly zde: státní výchovný ústav v Košicích, tři zemské výchovatelné a dva ústavy pro nezletilé ve správě Zemského ústředí v Čechách.

²⁴ Pramenem pro tuto část je fond Zemského ústředí péče o mládež v Čechách, který obsahuje mimo jiné mnoho výročních zpráv tohoto spolku.

v zastupitelském okrese karlínském, jak zněl oficiální název, svou úřadovnu. Pro děti, jejichž otcové byly ve válce a matky musely celodenně pracovat, byly zřízeny tzv. dětské kroužky, kde se děti učily nebo si hrály. V souvislosti se vznikem samostatného československého státu se probudila mezi lidmi vlna solidarity a ochoty ke vzájemné pomoci a komise tak získala dostatek prostředků k tomu, aby mohla svým chráněncům zakoupit oblečení i obuv. Současně za podpory soukromých dárců i spolku České srdce rozšířila pro stravování své školní kuchyně a provozovala je až do června 1919, kdy je převzala na dobu téměř tři let americká mise, která je financovala prostřednictvím darů Čechů žijících v USA.

Tak jako v ostatních okresních komisích i zde se velmi brzy pozornost přenesla na péči o kojence a jejich matky, protože i zde figurovalo vysoké procento úmrtnosti kojenců. Byly zvýšeny přiděly potravin, dětského prádla a hygienických prostředků a zároveň byly matky prostřednictvím přednášek a návštěv informovány o správné životosprávě kojenců, jejich výživě, hygieně, apod. V roce 1919 byla zřízena poradna pro kojence pod vedením odborného dětského lékaře. Správa poradny byla svěřena odboru pro ochranu matek a kojenců, aby tento odbor pokračoval v započaté práci na záchranu těchto nejmenších dětí, a aby dále v rámci stanov okresní komise postupně převzal, organizoval a prováděl dobrovolnou péči o děti do 6 let. Na základě zkušeností, které byly získány v poradně se ukázalo, že matky potřebují ústav, kam by mohly dávat děti, když jsou přes den v práci, a tak byly zřízeny v Karlíně 1.června 1921 jesle. Bylo zde 40 dětí ve věku od 6 neděl do 3 let. Okresní komise ho poté předala do správy a vlastnictví obce karlínské. Poradna pro kojence postupně rozšířila svou činnost zejména na prohloubení znalosti žen v oboru péče o dítě, byly pořádány přednášky vedené odbornými lékaři, atd. Poradna se postupně stala přístupnou i pro ostatní ženy z venkovských obcí karlínského okresu. V prvním období se činnost poradny vztahovala pouze na děti do dvou let, ale už v roce 1925 přibyla činnost poradny zaměřená i na těhotné ženy a matky po porodu a na děti do 14 let. Tyto 3 poradny fungovaly v rámci odboru ochrany matek a dětí až do roku 1941.

Další oblastí působnosti stejně jako v ostatních okresních komisích po konci 1. světové války, bylo zajištění výchovy sirotků. *„Úřadovna musela býti po celé dny otevřena, aby mohla vyřídit i zpracovat všechny žádosti stran zaopatření dětí, o příspěvky na jejich výživu z okresního nebo zemského sirotčího fondu, Válečného fondu pro vdovy a sirotky po vojácích, Fondu Čsl. Legií, státní dotace na soudní péči o mládež z prostředků vlastních“*. Činnost úřadovny pak vyvrcholila po vyhlášení zákona o požitcích válečných poškozců, na jehož podkladě provedla řadu písemných i ústních intervencí u Zemského úřadu pro péči o válečné poškozence a jeho okresních úřadoven za účelem zajištění nároků na vdovské a sirotčí důchody pro své chráněnce. Touto činností získala Okresní komise dokonalý přehled o sociální potřebnosti v obvodu své působnosti, který byl ve spolupráci s lékaři, školami a důvěrníky, doplněn i o údaje výchovné a zdravotní. Na základě vypracovaného přehledu byly sirotci a polosirotci umístěny do dětských domovů, k pěstounům, do různých léčeben, ozdravoven a odborných ústavů pro slepé, hluchoněmé, slabomyslné zmrzačené, do výchoven a ústavů polepšovacích. Pozornost byla věnována zejména mladistvým provinilcům, jejichž řádná výchova byla znemožněna tím, že otcové byli ve válce a matky musely celodenně pracovat. Do té doby byly stále ještě obecní sirotci posíláni tzv. střídou, kdy se o ně starala každý den jiná rodina v obci, což bylo sice výhodné pro obecní pokladnu, ale nevhodné pro děti. Úřadovna Okresní komise musela *„zápasiti o postavení a záchranu sirotka, velmi*

často už mladistvého provinilce, jehož skutky byly jen přímočarou výslednicí poměrů doby a prostředí, v němž vyrostl⁸⁸. V těchto případech se úřadovna starala o to, aby byl původ i okolnosti trestných činů řádně prověřeny a vzaty v úvahu při soudním řízení. Dále se starala úřadovna o to, aby po odpykání trestu se mohl mladistvý vrátit do mravně i sociálně příznivějšího prostředí. Při okresní komisi také působil odbor pro volbu povolání, který byl ustaven v r. 1919 za účelem toho, aby mládeži vystupující ze škol radil při volbě budoucího povolání. Úřadovna byla nápomocna zejména venkovským dětem při hledání učebního místa a sjednání učební smlouvy. Tento odbor skončil svou činnost, když byla ministerstvem sociální péče vybudována v Praze poradna pro volbu povolání, ale do jisté míry fungovala poradna stále zejména pro sirotky a děti ze sociálně slabších rodin. Vzhledem k bytové krizi byla pro tyto sociálně slabší takřka nedosažitelná tzv. lepší řemesla, protože mistři neměli možnost své učně ubytovat. Reakcí na tuto situaci bylo zřízení učňovského domova, kdy byli učni ubytováni a stravováni na náklad zaměstnavatelů nebo domovských obcí.

I zde se do popředí zájmu dostaly i nemanželské děti a tak od roku 1919 byla karlínská Okresní komise pro péči o mládež na vlastní žádost pověřena soudem generálním poručenstvím. Ihned provedla soupis všech nemanželských dětí v okrese, přešetřila jejich poměry a v případech odporu nemanželských otců zahájila po dohodě s poručenským soudem spor o uznání otcovství a placení výživného, kontrolovala plnění otcovských povinností a v případě potřeby prováděla jménem svých poručenčů vymáhání a zajišťování alimentálních nároků. Při výkonu této funkce se často setkávaly generální poručníci s nepochopením i ze strany nemanželské matky, pokud při provádění kontroly vývoje a výchovy dítěte přímo v rodině poukázali na různé nedostatky zaviněné nedbalostí. I místní generální poručník v tomto případě uvítal vydání zákona č. 29/1931 Sb. o ochranném dozoru nad dětmi v cizí péči a dětmi nemanželskými, kdy byla tato kontrola postavena již na právním základě. Agendu generálního poručenství obstarávala úřadovna Okresní komise až do roku 1944, kdy bylo zřízeno hromadné poručenství pro Velkou Prahu při Ústředním sociálním ústavu hl.m. Prahy.

Další oblastí péče o mládež byla zdravotní péče. Obecně byl zdravotní stav mládeže v karlínském okrese v poválečné době podprůměrný, proto bylo třeba rozsáhlejších pomocných akcí. Díky značnému finančnímu příspěvku karlínské městské rady bylo umožněno v roce 1919 vyslat 160 dětí do prázdninové osady v Německém Brodě. V letech 1920, 1921 a 1922 byl každoročně 120 dětem umožněn prázdninový pobyt v lázních Piešťany. Okresní komise se postupem času rozhodla zřídit vlastní prázdninové osady v Písku (pro dívky), Týnici nad Labem (pro chlapce) a Kostelci nad Labem (pro děti do 6let). Následkem hospodářské krize Okresní komise již nemohla všechny 3 osady finančně zajistit, proto 2 z nich převzaly do své správy místní spolek Čsl. Červeného kříže (chlapeckou osadu v Týnici), Ústřední sociální úřad hl. m. Prahy (osadu pro děti do 6 let), osadu pro dívky měla komise ve své správě až do roku 1939. Protože se nemohly na prázdninové pobyty dostat všechny děti, bylo pro děti, které trávily prázdniny ve městě vybudováno hřiště, které bylo ve správě komise až do roku 1932, kdy jej převzal Ústřední sociální úřad hl.m. Prahy.

V jedné z posledních dochovaných výročních zpráv je uvedeno, že agendu obstarávala tajemnice, která byla hromadným poručníkem a sociálně zdravotní pracovnící v poradně Ochrany matek a

dětí, z čehož vyplývá, že personální zabezpečení nebylo dostatečné, pokud přihlédneme k tomu, že během roku bylo v kanceláři přijato 700 návštěv a vykonáno celkem 56 šetření.

Karlínská okresní komise pro péči o mládež, samozřejmě novými stanovami z roku 1921 také přejmenována na Okresní péči o mládež v Karlíně, později přejmenována na Péči o mládež v Praze X. - Karlíně, s různými změnami rozsahu místní působnosti zde fungovala až do roku 1947, kdy byla stejně jako ostatní okresní péče o mládež převedena pod okresní národní výbor.

„Když OP rozvíjely tak rozsáhlou a mnohostrannou činnost, co potom ještě zbylo na práci pro Zemské ústředí péče o mládež v Čechách?“²⁵

Stejskal (1969) rozdělil úkoly, které plnilo Zemské ústředí takto:

- sjednocování, podpora a demokratické řízení všech okresních péčí o mládež,
- vzdělávání pracovníků (pořádání kurzů pro nastávající pěstounky v dětských domovech, administrativní síly, generální poručníky, praktický výcvik absolventek sociálních škol předtím, než nastoupí jako sociální tajemnice do jednotlivých okresních péčí),
- vydávání oběžníků a periodik,
- rozdělování subvencí jednotlivým okresním pečím,
- správa a rozdělování finančních prostředků z Populačního fondu presidenta Osvoboditele, který byl založen na podporu početných sociálně potřebných rodin, které se bez vlastní viny ocitly v situaci ohrožující výchovu dětí; příspěvek z tohoto fondu byl každoročně poskytnut jedné rodině v rámci vybraných okresních péčí o mládež, pokud splnila stanovené podmínky, z nichž jednou byl počet dětí do 18 let 5 a více,
- péče o normální mládež (dětské domovy, zotavovny, učňovský domov, dorostenecká besídka),
- péče o úchylnou mládež²⁶ – k tomuto účelu byly v rámci ústředí zřízeny tzv. vychovatelny, Stejskal (1969) však uvádí, že vzhledem k tomu, že každá skupina potřebovala jinou formu péče, bylo nutné odlišit od sebe jednotlivé ústavy i metody tak, aby již nedocházelo k tomu, že vedle sebe v jednom ústavu žily děti s odlišnými postiženími. Byl tak založen samostatný VI. odbor

²⁵ Tamtéž. s 87

²⁶ pojmem úchylná mládež v tomto kontextu se rozumí děti se zdravotním postižením i s poruchami chování nebo mravně ohrožené; později se užívalo pojmu abnormální mládež

Zemského ústředí pro úchylnou mládež, jehož zakladatelem byl právě doc. Cyril Stejskal. Tento odbor měl sjednotit péči a metodiku jednotlivých složek, které poskytovaly péči všem jakkoliv postiženým dětem.

V archivním fondu Zemského ústředí péče o mládež v Čechách jsou ještě uvedeny další odbory a jejich úkoly. Byly jimi Odbor ochrany matek a dětí, který usměrňoval a vedl v rámci své působnosti samostatné spolky Československé ochrany matek a dětí, odbory Československé ochrany matek a dětí s okresními péčemi sdružené a odbory Ochrany matek a dětí při okresních péčích o mládež. Úkolem tohoto odboru bylo organizovat a vykonávat péči o matky v době těhotenství, při porodu a po něm, starat se o děti do 6 let, pokud to ze zdravotních nebo sociálních důvodů potřebovaly, za součinnosti ostatních institucí veřejných i dobrovolných provozovat útulky, poradny a jiná zařízení pro rodičky, kojence a děti do 6 let. Dále i v rámci ústředí fungoval odbor pro péči o normální mládež osiřelou a ohroženou, odkázanou na cizí péči, odbor pro právní ochranu mládeže a odbor hospodářsko-finanční.

2.3.3 Financování péče o mládež

Hlavními zdroji příjmů okresních péčí o mládež byly subvence, sbírky a vlastní činnost. Subvence byly poskytovány zejména od ministerstva sociální péče a ministerstva spravedlnosti, dále to byly příspěvky od obcí a okresů. Jednotlivé OPM měly také své místní sponzory mezi obchodníky, živnostníky, atd. Situace se v oblasti subvencí zkomplikovala počátkem 30. let s příchodem hospodářské krize. Většina okresních péčí o mládež se musela v tomto období více spoléhat na dary z dobročinných sbírek, zejména to byly hmotné dary ve formě ošacení, obuvi a hygienických prostředků pro kojence. Finanční situace některých OPM se zhoršila natolik, že musely na nějaký čas přestat vyplácet pravidelné výchovavací příspěvky pěstounům sirotků. Někde se stávalo i to, že zaměstnanci nemohli být vyplaceni.

Vlastní činností OPM bylo pořádání dětských dnů, mikulášských a vánočních sbírek (od konce 20. let byla pravidelně pořádána sbírková akce peněžitých příspěvků i hmotných darů tzv. Vánoční strom republiky), pouličních sbírek, Svátku matek, dobročinných divadelních představení, atd.

Jak vyplývá z archivního fondu, financování zemských ústředí bylo podobné s tím rozdílem, že mělo širší možnosti v oblasti vlastní činnosti:

„Hmotných příspěvků získává ZÚPM – z členských příspěvků, z dobročinných sbírek, darů, odkazů, z příspěvku a podpor státu, zemí, okresů, obcí, fondů a korporací veřejných i soukromých, z výnosu vlastního jmění, z podniků spolkových a těchto – zábav, přednášek, divadelních představení, z provozu kinematografických licencí, z pořádání loterií, z výstav, z pořádání zájezdů, z koncertů.“

2.3.4 Potřeba kvalifikovaných sociálních pracovníků a vznik sociálního školství

Vzhledem k narůstajícím úkolům, které okresní péče o mládež plnily, se ukázalo, že nebylo možné, aby jejich činnost vykonávali jen dobrovolní pracovníci.

„Jak se v OP kvapem rozrůstaly mnohotvárné úlohy a ony, přejímající od úřadů a soudů výkon pořád dalších úseků sociálně záchranné pomoci, stávaly se tím polooficiálními orgány veřejné správy, o to rychleji musela být jejich práce zodborňována, o to hustěji vedle obětavých dobrovolníků nastupovaly kvalifikované síly, k tomu odborně školené“²⁷

Novotná uvádí (1992), že první desetidenní kurz pro zájemkyně o práci v péči o mládež byl uspořádán Českou zemskou péčí o mládež v roce 1917. Účastnilo se ho 63 žen z řad učitelek, studentek středních škol a členek společenských organizací (např. YMCA, Sokol). Na Moravě pořádala první kurzy Vesna v Brně. Spolek Vesna sám o sobě sehrál kromě důležité úlohy v kultuře a vzdělání během celého svého působení, také významnou roli v oblasti péče o děti a rodinu, jeho činnosti a působení bude pojednáno dále.

Novotná (1992) dále uvádí, že na základě dohody mezi Českou zemskou komisí pro péči o mládež a Spolkem pro zřízení a vydržování dívčího lycea v Praze byla zřízena Ženská vyšší škola pro sociální péči s jednoroční dobou studia. Mezi nejvýznamnější zakladatelky sociálního školství u nás patřily Alice Masaryková, Anna Berkovcová a Růžena Pelantová. Jejich přičiněním vznikla na podzim školního roku 1918/1919 Vyšší škola sociální péče v Praze.

„Škola byla otevřena právě včas – konec války představoval zhoršené životní podmínky pro statisíce lidí. Alice předvíдалa, že nová republika, pro jejíž vytvoření její

²⁷ STEJSKAL, C. (1969): Rozvoj péče o mládež. s. 83

otec pracoval, bude potřebovat dobře organizovaný systém sociální péče, s pouze doplňkovou rolí dobrovolníků.“²⁸

Dále byla v roce 1925 založena Dvouročná škola pro sociálně-zdravotné pracovníčky v Turčianském sv. Martine a o dva roky později byla zřízena Městská dvouletá škola sociální při odborné škole pro ženská povolání VESNA v Brně.

Při vzniku sociálního školství se, dle Novotné (1992), uplatnily dva směry. První směr byl reprezentován sociology, pedagogy a některými sociologicky orientovanými lékaři, kteří usilovali o samostatnou profesi sociálního pracovníka, která by se opírala o specifické společenské vědy a rozvíjela sociální práci jako ucelenou vědeckou disciplínu. Druhý směr byl reprezentován vlivnými lékaři, kteří zdůrazňovali nutnost dobře vyškolených zdravotně sociálních pracovníků. Podle názoru lékařů nedostatek zdravotnických vědomostí, zejména ošetřovatelské techniky, zabraňoval vlastnímu výchovnému působení sociálních pracovníků v rodinách.

Postupem času se začala projevovat potřeba vysokoškolského vzdělání pro sociální pracovníky. Tato potřeba vycházela nejen z toho, že samotné sociální pracovníce na základě svých praktických zkušeností cítily potřebu vyššího vzdělání, ale také z toho důvodu, aby mohly zastávat vedoucí místa a být tak ve svém povolání rovnocennými partnery ostatním odborníkům. Tuto skutečnost dokládá i výsledek dotazníkového šetření mezi sociálními pracovníci, který byl proveden v roce 1934 Organizací sociálních pracovníků v Praze, ze kterého mimo jiné vyplynulo, že sociální pracovníce nebyly spokojeny se svými rolemi na pracovištích a postojem zástupců ostatních profesí k jejich práci. Vostřebalová (1935) formulovala tuto potřebu sociálních pracovníků takto:

„A kdyby se nadaným pracovnícům dostalo odborného vzdělání vysokoškolského, tak aby mohly pracovat vědecky a aby mohly na tom základě konkurovat o vůdčí místa s příslušníky jiných povolání, zmizel by snad předsudek, že sociální práce je zaměstnání podřadné.“²⁹

O vznik první vysoké školy, která nesla název Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče v Praze, se kromě mnoha dalších opět zasloužila Alice Masaryková, která získala pro otevření školy finanční podporu od Rockefellerovy nadace v New

²⁸ LÍMOVÁ, M.: *Alice Masaryková - sociální pracovníce, o které jsme se neučili*. Internetová diskuse o historii sociální práce [online]. Aktualiz. 03.09.2002. [cit. 2009-06-19]. Dostupné z WWW: <http://www.osf.cz/socialniprace>

²⁹ VOSTŘEBALOVÁ, V. (1935): *Sociální pracovníce v ČSR. Výsledky dotazníkové akce Svazu spolků sociálních pracovníků v Československu*. Organizace sociálních pracovníků, Praha, s. 102-103

Yorku. Vyučování na této škole bylo zahájeno v roce 1936. Se vznikem Masarykovy státní školy byla zrušena Vyšší škola sociální péče. K otevření Masarykovy státní školy se pojí i zmínka na jedné ze schůzí Svazu československé péče o mládež, kdy referent Antonín Knížek podal zprávu o otevření státní školy sociální a zdravotní péče v Praze, podivil se však nad tím, že v žádném z oficiálních projevů nebyla zmínka o tom, že škola má také sloužit potřebám péče o mládež. Ředitelství školy požadovalo, aby Svaz vytvořil při škole stipendijní místa, Svaz toto prozatím odmítl s odůvodněním, že nemá dostatek finančních prostředků, a že bude o věci jednat, až bude vyjasněn poměr školy k péči o mládež. Dnes již víme, že během své existence se škola významně podílela na péči o mládež, což je zmíněno hned v následujícím odstavci.

Na Masarykově státní škole zdravotní a sociální péče působila kromě mnoha dalších již od roku 1936 RNDr. Marie Krakešová, která zde vedla seminář případové práce.³⁰ Krakešová (1946) uvádí, že v rámci semináře byly řešeny sociální případy, které byly škole přidělovány na její žádost různými sociálními organizacemi, především organizacemi péče o mládež.

Její případová práce založená na psychogenetickém rozhovoru jako metoda individuálního šetření byla po dlouhou dobu východiskem sociálních pracovníků nejen v oblasti sociální práce s dětmi a rodinou. Jak bude patrné dále, na její metodiku případové práce a psychogenetický rozhovor odkazovaly i autoři metodik vydávaných v 70. a 80. letech 20. století.

„V případech zvláště obtížných sociálně psychických úchylek, jako je lhostejnost nebo nenávist matky k dítěti, či naopak, přílišná citová závislost rodičů na dítěti, manželská nenávist nebo nesnášenlivost, chorobné zvyky z nedostatku kázně (prostituce, alkoholismus, morfinismus, atd.) čerpali jsme radu a poučení z odborné literatury.“³¹

Krakešová (1946) dále uvádí, že nejvíce poznatků čerpali z literatury ze Spojených států, kde byla sociální práce individuální na vyšší úrovni než kdekoli jinde. Největší inspirací byla pro Marii Krakešovou Mary Richmond, která svou knihou Social diagnosis (vydanou v roce 1917) zdůraznila význam sociálních podmínek, které každý jedinec zvládá zcela jedinečným a specifickým způsobem.

³⁰ V úvodu své publikace Psychogenese sociálních případů, kterou vydala v roce 1946, uvádí autorka, že právě během svého působení na této škole si ověřila ve spolupráci se svými studentkami svou teorii vzniku sociálních případů

³¹ KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, M. (1946): *Psychogenese sociálních případů. O vzniku sociální úchylnosti*. Nová Osvěta, Praha, s. 20

.Ze zápisů ze schůzí Svazu je také zřejmé, že bylo organizováno další vzdělávání, které bylo označováno jako výchova pracovníků. Patřilo sem školení sociálních pracovníků okresních péčí o mládež, generálních poručníků, pěstounek domovů, pomocných pěstounek domovů, tajemníků a pomocných kancelářských sil.

2.4 Význam spolkové činnosti v oblasti péče o mládež

Spolkovnictví představuje jednu z forem veřejného života moderní občanské společnosti. Pro absolutistické a diktátorské režimy vždy představovalo ohrožení. Jedním z prvních opatření nastupujících diktatur bývá okleštění spolkového práva. To je patrné i z naší historie, jak uvádí Laštovka (1998) na příkladech let 1939 a 1951, kdy byla výrazně omezena spolčovací svoboda. V prvním případě to znamenalo zejména zrušení politických spolků a přejmenování mnoha spolků tak, aby bylo odstraněno vše, co by připomínalo zaniklou republiku. V případě druhém bylo vyhláškou ministerstva vnitra ustanoveno, jak by měly dobrovolné organizace vypadat a důraz byl kladen zejména na jejich masový charakter. Některé spolky, které měly za sebou již mnohaleté působení, byly včleněny do velkých organizací, zejména do Národní fronty a Československého svazu žen (např. brněnský spolek Vesna), a ostatním, jako například Českému červenému kříži, byla sice ponechána jejich původní označení, ale byly podrobeny státnímu dohledu.

Působení spolků u nás má dlouhodobou tradici. Činnost spolků byla velmi různorodá, existovaly spolky náboženské, podpůrné, dobročinné a humanitní, zemědělské, muzejní a umělecké, studentské, ochotnické, sportovní, hasičské, pojišťovací, atd. ale spolků, které měly charakter charitativní a sociálně podpůrný, bylo vždy nejvíce. Kořeny těchto spolků spočívají dle Laštovky (1998) již v dobách předosvícenských – zejména v církevní charitě a cechovních organizacích. Tentýž zdroj uvádí, že například v roce 1848 bylo na území Prahy z celkového počtu 60 spolků 40 spolků charitativního a sociálně podpůrného charakteru. Tyto spolky měly i oficiální státní podporu, protože zřizovaly ústavy pro sirotky, vdovy, chudinu, nemocné, handicapované, apod. Lze usuzovat, že pro stát bylo patrně jednodušší podporovat tyto spolky a díky nim pečovat o potřebné než vyvíjet vlastní činnost v této oblasti. Velký rozmach spolkového života nastal pádem Bachova absolutismu a vydáním spolkového zákona z roku 1867. Jako zlatý věk spolkového života označuje Laštovka (1998) období

první československé republiky (1918-1938), kdy v roce 1938 fungovalo na našem území celkem 9115 spolků.

2.4.1 Některé významné spolky, které se podílely na péči o mládež

Na území našeho státu patřily mezi spolky, které se podílely výrazně také na péči o děti a mládež Československý červený kříž, Masarykova liga proti tuberkulóze, Svaz katolické charity, Českobratrská církev evangelická, Prázdninová péče, Vesna, atd.

Jako zájmové sdružení organizací péče o mládež působila také organizace Demokracie Dětem, z jejíž iniciativy byly od roku 1936 vydávány dobročinné poštovní známky, jejichž výtěžek byl použit ve prospěch péče o mládež.

Samozřejmě se jistě na péči o mládež podílelo i mnoho dalších spolků a ostatních dobrovolných organizací. Nebyly ale jen spolky, které dodržovaly pravidla a věnovaly svou péči širší veřejnosti, existovaly i takové, které byly založeny jen ku prospěchu svých zakladatelů. Ve fondu Zemského ústředí péče o mládež je zmíněn spolek s názvem Organizace otců a matek početných rodin v Československé republice se sídlem v Praze, který dle dochovaných dokumentů byl rozpuštěn pro svou činnost, zejména proto, že pořádal nepovolené sbírky.

Před vznikem samostatného československého státu ale i poté existovalo mnoho krajanských spolků ve Vídni. Spolky vídeňských Čechů měly vzdělávací, hudební, sportovní, divadelní, ale zejména podpůrný charakter. Velmi významným spolkem byl spolek České srdce.

Během první světové války žilo ve Vídni asi 250 000 českých krajanů. Mezi tyto krajany patřili také Jakub a Františka Jelínkovi, kteří zachránili tisíce českých dětí. Náhodou byl v archivu Českého rozhlasu nalezen záznam rozhovoru s manžely Jelínkovými z roku 1970.³² Na základě tohoto záznamu si můžeme lépe představit, jaká byla situace našich krajanů ve Vídni, a jak byla konkrétně pomoc potřebným dětem poskytována.

„Ve Vídni byla situace opravdu daleko horší než v českých zemích. Byla tu mnohem větší bída, která české děti přímo ohrožovala na životě. To taky byl důvod vzniku Českého srdce. Je určitě zajímavé, že jedním ze zakladatelů tohoto spolku byl básník Josef Svatopluk Machar, který vydal výzvu „Pomozme

³² ŠTRÁFELDOVÁ, M (2008).: *Zapomenutá historie: záchrana českých dětí z Vídne od smrti hladem*. [online] Aktualiz. 21.7.2008, [cit. 2009-06-19]. Dostupné z WWW: <http://krajane.radio.cz/cs/article_print/1388>

českým hladovějícím dětem ve Vídni“. Na základě Macharovy výzvy se rozjela mohutná akce. České srdce mělo obrovské množství přispěvatelů a lidí, kteří se zabývali pomocí.“³³

Ještě před koncem války v roce 1918 bylo posláno do českých rodin asi 2300 dětí z Vídně. Děti se ujaly buď rodiny v menších městech anebo sedláci na vesnicích. V roce 1920 bylo na prázdniny posláno do českých rodin 12 000 dětí. Spolek pro svou činnost získal obrovské množství členů, Štráfěldová (2008) uvádí, že v polovině dvacátých let minulého století měl spolek jen ve Vídni 39 místních a okresních odborů, dalších 14 jich bylo v Dolním Rakousku a po jednom v Linci a ve Štýrském Hradci. V těchto pobočkách pracovalo asi deset tisíc členů. Z databáze Archivních fondů a sbírek v České republice Ministerstva vnitra ČR vyplývá, že spolek České srdce fungoval i na území Čech a Moravy, jsou dochovány fondy poboček těchto spolků ve 29 městech, některé z těchto fondů jsou veřejnosti přístupné.

Činnost spolku byla financována zejména z výtěžků různých dobročinných akcí, například z divadelních představení ochotnických spolků vídeňských Čechů, ale velkými dotacemi přispíval i československý stát.

Spolek České srdce funguje v Rakousku dodnes, ale hlavní náplní jeho činnosti je dle dostupných informací finanční podpora seniorů, kteří se ocitli v nouzi.

Na Moravě byl jedním z nejdůležitějších spolků, a do jisté míry stále je, spolek Vesna v Brně.

Tento spolek byl založen v Brně pod názvem Dívčí pěvecký spolek Vesna již v roce 1870 jako snaha o zapojení žen do veřejného života a úsilí získat pro ženy vyšší vzdělání. Inspirací pro vznik tohoto spolku bylo založení pražského Amerického klubu dam, jehož zřízení inicioval v roce 1865 Vojta Náprstek. Prvním cílem tohoto spolku bylo dát dívkám možnost vzdělávat se ve zpěvu a hudbě. Již v roce 1872 se Vesna změnila na Ženskou vzdělávací jednotu a rozšířila svůj program na posílání šířit vzdělanost českým jazykem mezi brněnskými ženami. Hlavním cílem v této době bylo založit školu pro dívky, které již za sebou měly povinnou obecnou školu. V září 1886 se podařilo po velkém úsilí a překonání nepochopení u široké veřejnosti otevřít První českou pokračovací školu dívčí Ženské vzdělávací jednoty Vesna v Brně. Postupně byly otevřeny i další odborné školy, všeobecně vzdělávací školy, večerní kurzy, atd.

„Na počátku školního roku 1918/1919 spravovala Vesna již 13 škol a protože jejich provoz přesahoval možnosti spolku, dochází v letech 1919 – 1921 k předání škol do správy města Brna.“³⁴

³³ ŠTRÁFELDOVÁ, M. (2008): *Ve světě Čech Čecha vždycky hledá*. Týdeník Rozhlas 35/2008 [online]. [cit. 2009-06-19]. Dostupné z WWW: <http://www.radioservis-as.cz/archiv08/35_08/35_tema.htm>

³⁴ KALINOVÁ, A., NOVÁKOVÁ L. (2007): *DCERÁM ČESKÝM...Ženský vzdělávací spolek VESNA v letech 1870-1920*. Moravské zemské muzeum, Brno, s.5

V roce 1921 měla Vesna již 5 stálých odborů: Odbor vzdělávací a knihovní (přednášky, péče o knihovnu), Odbor sociální (spolupráce se sociálními a humanitními institucemi, kurzy pro pečovatelky, vychovatelky a sociální pracovnice), Odbor národopisný (péče o sbírky, výstavní a přednáškové aktivity), Odbor administrativní a Odbor umělecko výchovný (kurzy zpěvu a hudby).

V průběhu své existence se Vesna kromě vzdělávání, lidové kultury a národopisným aktivitám věnovala také sociální oblasti. Do svých škol přijímala především žákyně z chudších rodin a vždy své žákyně vedla k účinné pomoci sociálně slabším.

Kalinová a Nováková (2007) uvádějí, že péči o tyto vrstvy společnosti spolek realizoval v rámci Matice školské nebo Dobročinného komitétu či vlastních institucí. Vesna zřídila vlastní kancelář, která se starala o opatrování míst absolventkám Vesniny pokračovací školy. Z této kanceláře později vznikla Ženská útulna v Brně pro služebné, které hledaly místo. Vesna spravovala také útulnu určenou pro sirotky. V roce 1899 byla založena Moravská ústřední útulna ženská, která byla jedním z prvních sociálních ústavů tohoto typu v tehdejší monarchii. Již od roku 1905 zakládala Vesna kolonie na venkově a v roce 1910 se podařilo založit kolonii pro nemocné děti v Grikvenici na chorvatském pobřeží, kam byly posílány na ozdravné pobyty sirotci a děti z chudých rodin.

Jednou z důležitých postav v historii spolku Vesna byla Marie Trnková, která zde nejdříve působila jako archivářka a sekretářka. „*Poté byla sekretářkou spolku Ochrany matek a dětí při České zemské péči o mládež.*“³⁵ Její přínos v oblasti péče o matky a děti byl zmíněn již výše.

Během okupace Vesna organizovala zejména sbírky pro rodiny uprchlíků z českého pohraničí. Pomoc poskytovala až do roku 1944, kdy byla zrušena a majetek jí byl zabaven.

Svou činnost po válce zahájila v červnu 1945, ale už v říjnu 1953 byla Vesna vymazána ze spolkového katastru v Brně a rozhodnutím Krajského národního výboru byla včleněna do Československého svazu žen. Po osmdesáti letech tak skončila existence spolku, který zásadním způsobem přispěl k prosazení žen ve všech oblastech společenského i kulturního života.

Vesna svou činnost obnovila v roce 1991, jedním z prvních počínů bylo založení nestátní rodinné školy pro dívky, v současnosti nese tato škola název Střední škola sociálních a zdravotnických služeb. V roce 1995 navázala na spolkové aktivity a zahájila výuku v kurzech různého typu.

³⁵ Marie Trnková [online]. [cit. 2009-21-6]. Dostupné z WWW: <<http://www.ebrno.info/docs/Brno/Marie-Trnkova/10957/doc.html>>

3 Metody sociální práce s dětmi a rodinou od konce první republiky roku 1948

I toto období je poznamenáno mnoha společenskopolitickými změnami. Celosvětová hospodářská krize 30. let postihla i náš stát, a proto bylo nutné na ni reagovat i v oblasti péče o mládež. Snahy, které v této době byly vynaloženy zejména na její sjednocení, byly však přerušeny druhou světovou válkou. O tom, jak konkrétně vypadala sociální práce s dětmi a rodinou na konci třicátých let i v dalším období do roku 1948 bude pojednáno dále.

3.1 Shrnutí situace v oblasti péče o mládež k roku 1937

Rok 1937 jsem zvolila z toho důvodu, že v odborné literatuře je tento rok popisován jako poslední „normální rok“, a představuje tak vrchol prvorepublikové sociální práce, protože s nástupem fašismu a vypuknutím druhé světové války se vše změnilo a sociální práce, i ta s dětmi a rodinou, se v období války zaměřila zcela jiným směrem.

Souhrn péče o mládež k roku 1937 vychází zejména z publikace Jaroslava Nečase *20 let sociální péče v Československé republice*, kterou vydal v roce 1938 jako celkové shrnutí sociální péče u nás od vzniku samostatného státu, a dále ze zápisů z 10. a 11. schůze správního výboru Svazu československé péče o mládež v ČSR, které se konaly 29. května 1937 v Bratislavě a 13. listopadu 1937 v Užhorodě, tyto zápisy jsou dochovány ve fondu Zemského ústředí péče o mládež v Čechách 1907-1949 (fond č. 838). Ze zápisů vyplývá, že se například podařilo na Moravě a v Čechách úspěšně sjednotit péči o matky a kojence. K říjnu 1937 byly na Moravě již při 60 OPM ze 79 vybudovány okresní dětské domovy, bylo však třeba dobudovat místní poradny pro matky a děti v obcích, které byly příliš vzdálené od stávajících obvodních poraden.

Na Slovensku a v Podkarpatské Rusi v té době sjednocení nebylo ještě úplné, ale dle zástupců zemských ústředí bylo na dobré cestě. To, že byla péče o matky a děti na uspokojivé úrovni uvádí i Stejskal:

„V osudný podzim 1938 měli jsme 626 poradnami pro matky a děti pokryty už více než dvě třetiny potřeby. A v tom nám do země vpadl Hitler.“³⁶

³⁶ STEJSKAL, C. (1969): Rozvoj péče o mládež. s. 69

Jedním z problémů, který se v této době objevil a je zmíněn i v těchto dochovaných zápisech ze schůzí Svazu, byl nedostatek finančních prostředků na praktickou péči i na personální a zařizovací náklady.³⁷

Dále nebyla sjednocena dorostová péče o mládež, které měla být věnována zvýšená pozornost, což shodně uvádějí Nečas (1938) i výše zmíněný zápis z 10. schůze Svazu. V oblasti této péče bylo třeba zejména dobudovat síť okresních poraden pro volbu povolání v každém soudním okrese. Zemské ústředí péče o mládež v Čechách k tomuto vypracovalo memorandum pro ministerstvo sociální péče, kde poukazuje na to, že tato oblast by měla být prvotním zájmem veřejnosti i povinností státu. Stejskal (1969) uvádí, že tento rozbor byl předložen ministru sociální péče Jaroslavu Nečasovi, který vzal podněty memoranda za své a vytvořil zvláštní komisi pro pomoc dorostu, ale než tato komise mohla začít realizovat svá opatření, vypukla válka.

Nečas (1938) dále uvádí, že stát v mnoha ohledech počítal i nadále se součinností dobrovolné péče o mládež, nejvýznamnějšími organizacemi dobrovolné péče zůstaly okresní péče o mládež a jejich zemská ústředí, které byly zřízeny na podkladě spolkového zákona ve všech soudních okresech. V roce 1937 bylo celkem 407 okresních péčí českých a slovenských, 177 německých a 2 polské. Jednotlivé okresní péče o mládež byly sdruženy v Zemské ústředí pro péči o mládež v Brně a v Praze, v Zemské ústředie pečlivosti o mládež v Bratislavě, v Ústřednu pro péči o mládež slezskou v Opavě a v Zemské ústředí péče o mládež v Užhorodě.

Vrcholným orgánem zůstával i nadále Svaz československé péče o mládež v ČSR se sídlem v Brně.

3.2 Činnost okresních péčí o mládež

Z různých dochovaných archivních zdrojů je patrné, že v tomto období byly podnikány určité kroky ke sjednocení péče o mládež.

³⁷ Možná právě tento záznam vedl později k interpretaci, že prvorepubliková péče o mládež využívala subvence na své kanceláře a tím tak „okrádala mládež“. Tato stanoviska jsou obsažena v Inventárním soupisu z roku 1962 s názvem Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. 1907-1949. Kromě kritiky vynakládání prostředků mládeže ve prospěch pracovníků je zde také uvedeno, že fond Zemského ústředí péče o mládež bude cenným pramenem pro poznání nesoustavné a na dobročinnost odkázané péče o mládež za kapitalismu..

Svaz československé péče o mládež v ČSR vydal Zásady a směrnice pro organizaci úřadoven Okresních péčí o mládež v ČSR.³⁸ Pokud to bylo možné, měla mít dle vydaných Zásad a směrnic úřadovna nejméně 3 pracovníky – tajemníka, generálního poručníka a nejméně jednu sociální pracovníci. Tajemník měl plnit úkoly organizační, generální poručník měl na starosti úkoly právní ochrany mládeže (poručenství, zákon o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských, trestní soudnictví nad mládeží, včetně vedení potřebných katastrů) a sociální pracovnice byla pověřena kontrolou rodinného prostředí, péčí o matky a děti v rodinách, a zejména vyšetřováním a dozorem. Sociální pracovnice (někde bylo též označení sociální tajemnice) měla na starosti svůj pracovní úsek, kde kromě poradenské činnosti a šetření pro potřeby vlastní OPM, prováděly také šetření pro další složky péče o mládež, jako např. pro úřadovny péče o mládež při soudech, pro další okresní péče o mládež, pro zemská ústředí péče o mládež, v Praze také pro Ústřední sociální úřad. Už v této době, jak vyplývá ze záznamu z archivního fondu Zemského ústředí péče o mládež, byly pro šetření využívány také studentky, konkrétně se jednalo o „*zapracované posluchačky Vyšší školy sociální péče*“, které prováděly tzv. kontrolní návštěvy v rodinách a méně složitá šetření.

K roku 1937 byly také sjednoceny sbírkové akce Dětský den, Svátek matek, Vánoční strom republiky a byla jim přidělena zvláštní ochrana v tom smyslu, že během dnů pořádání některé z výše jmenovaných sbírek nesměly být pořádány žádné jiné sbírky, byly pravidelně vydávány dobročinné poštovní známky spolku Demokracie dětem, atd.

V tomto období již také nebylo vítáno rozšiřování péče o mládež v podobě vzniku nových spolků. Svaz československé péče o mládež v ČSR spíše usiloval o zlepšení činnosti stávajících spolků. Tuto skutečnost lze doložit reakcí Svazu na vznik spolku Svaz židovských Okresních péčí o mládež v ČSR, který byl založen v roce 1936 v Moravské Ostravě jako centrála pro celou republiku. Jak vyplývá ze zápisu z 10. schůze Svazu, tato aktivita nebyla nijak vítána z toho důvodu, že by tak byla péče o mládež ještě více roztržena a i finanční prostředky by byly použity na zbytečně mnoho míst. Tajemník Karel Kotek do zápisu uvedl, že se o vzniku tohoto spolku dozvěděli pozdě a již nemohli jeho ustavení zabránit. Nabídli jim však všechna zařízení jako společná a ponechali jim pak v podpůrné péči a ve zřizování samostatných ústavů

³⁸ Bohužel nebyl na tomto zdroji uveden rok vydání, ale vzhledem k tomu, že byl v archivním spisu z let 1939 – 1948, byly zásady a směrnice nejspíše vydány v tomto období a lze usuzovat, že to bylo ještě v období před vypuknutím druhé světové války.

volnou působnost. Jak je uvedeno v zápisu dále, tento židovský spolek fungoval pouze jeden rok. O důvodech zániku v archivním fondu nejsou bližší informace, ale lze usuzovat, že zanikl v souvislosti s událostmi roku 1938.

Nečas (1938) shrnuje úkoly, které okresní péče plnila:

- prostřednictvím dozorcích důvěrníků byl prováděn dozor nad dětmi v cizí péči a dětmi nemanželskými,
- v trestním soudnictví fungovaly jako pomocná zařízení pro soudní péči o mládež
- zastávaly funkci generálních poručenstev
- v péči o cikánské děti se používalo jejich ústavů k umístění těchto dětí na státní náklady
- ve státní péči na Slovensku a v Podkarpatské Rusi vyhledávaly pěstounské rodiny a prováděly nad nimi dozor
- stát jejich prostřednictvím pořádal různé státní pomocné akce (stravovací, ošacovací, zřizování ochranných útulků pro nezaměstnaný dorost, atd.).

„Vedle těchto funkcí, jež na ně byly speciálními normami přeneseny, vyvíjejí svou statutární činnost. Provádějí péči individuální, udržují řadu ústavů a zařízení, jako dětských útulků, poraden pro matky a kojence, poraden pro volbu povolání a jiných, poskytují pomoc a poradu právní, provádějí vlastní akce podpůrné, vzdělávací a rekreační.“³⁹

Praktická činnost byla v rámci jednotlivých OPM rozdělena do následujících odborů:

- odbor ochrany matek a dětí
- odbor rodinné péče
- odbor dorostové péče
- odbor pro soudní péči o mládež
- odbor prázdninové péče
- odbor podpůrných a pomocných akcí
- odbor finanční

Zemská ústředí, která působila jako organizační střediska dobrovolné péče o mládež v jednotlivých zemích, měla v roce 1937 většinou tyto pracovní odbory:

- organizační

³⁹ NEČAS, J. (1938): *20 let sociální péče v Československé republice*. Ministerstvo sociální péče, Praha, s. 86-87.

- ochrana matek a dětí
- rodinná péče
- péče o dorost
- péče o úchylnou mládež
- právní ochrana
- propagace a finanční akce
- hospodářský odbor

Zemská ústředí také sama vydržovala řadu různých ústavů, jejichž význam přesahoval rámec okresu, byly to zejména výchovny, a působila také jako poradní orgány ministerstva sociální péče.

3.2.1 Význam Zemského pedologického ústavu

Jak bylo zmíněno již v předchozí kapitole, v rámci Zemského ústředí péče o mládež v Čechách byl založen zvláštní VI. odbor pro „úchylnou“ mládež. Jako výkonný orgán tohoto odboru byl v roce 1935 založen Zemský pedologický ústav, který pro veřejnost zahájil svou činnost 20.dubna 1936. Vedením tohoto ústavu byl pověřen doc. Cyril Stejskal.

„Proto když jsem r. 1935 přijal pověření uvést při ZÚ v činnost Zemský pedologický ústav (ZPÚ) jako výzkumnou a třídící stanici pro potřeby všech OP v zemi, vytýčil jsem jako jeden z neodkladných úkolů nového ústavu zavést pořádek do dosavadní primitivní praxe s adopcí. Naším záměrem bylo prosadit to, aby si OP dávaly každé dítě, které hodlají nabídnout k osvojení, předem vyšetřit v ZPÚ; nebo obráceně, aby žádné dítě nebylo dáváno za vlastní, aniž by bylo prošlo komplexním vyšetřením u nás.“⁴⁰

Své chráněnce posílaly na vyšetření pražské i venkovské okresní péče o mládež, Ústřední sociální úřad hl.m. Prahy, sociální oddělení policejního ředitelství dle Stejskala (1969) posílalo děti toulavé, žebravé a děvčata ohrožená prostitucí a senát mládeže na Pankráci mladistvé, kteří byli zajištěni pro závažný trestný čin.

Stejskal (1969) popisuje konkrétní činnost Zemského pedologického ústavu, která spočívala v psychologických vyšetřeních, kterým předcházelo seznámení se s každým dítětem v jeho prostředí. ZPÚ spolupracoval se školami, místními důvěrníky

⁴⁰ STEJSKAL, C. (1969): *Rozvoj péče o mládež*. s. 75

jednotlivých okresních péčí o mládež a ostatními ústavy (např. Jedličkovým, Deylovým, atd.). Vzhledem k tomu, že nebylo možné provést vyšetření většinou pouze za jeden den, byl pro tento účel zřízen útulek, kde bylo mimopražským dětem i jejich doprovodu poskytnuto ubytování a stravování. Na základě vyšetření pak bylo rozhodnuto o tom, co bylo pro dítě nejlepší, zda adopce nebo umístění do některého z ústavů.

Do činnosti ZPÚ patřila i preventivní činnost. Během svého více než dvouletého působení se ZPÚ významnou součástí péče o mládež. Před rokem 1938 bylo v plánu zřídit pobočky tohoto ústavu také v jednotlivých krajích, ale vzhledem k vypuknutí války k tomu již nedošlo.

3.2.2 Personální zajištění péče o mládež

Na uspokojivé úrovni bylo také kvalifikované personální zajištění péče o mládež. V roce 1936 vedlo v Čechách agendu okresních péčí o mládež 73 sociálních pracovníků, v roce 1938 jich bylo 86 ze všech stále placených zaměstnanců. Stejskal (1969) uvádí, že sociální pracovníci pracující při okresních péčích absolvovaly pražskou nebo brněnskou dvouletou sociálně zdravotní školu a následně prošly školením v některé z 10 instrukčních okresních péčí o mládež. V archivních fondech je k tomuto uvedeno, že „sociální pracovníci musí býti vždy z povolání. Buďte jimi ustanovovány absolventky sociálních škol v Praze, Brně a Turč. Sv. Martině. V menších soudních okresech budiž ustanovena jedna sociální pracovníce pro celý soudní okres zpravidla pro 4-5 poraden, ve velkých okresích několik podle skutečné potřeby“. Bylo doporučeno zřídit pro sociální pracovníce několik instrukčních úřadoven, kde by absolvovali stáže, a pořádat pro ně pravidelné kurzy a semináře.

Z dopisu, který byl adresován Presidiu ministerstva sociální a zdravotní správy v Praze s datem 9.3.1939, vyplývá, že již v roce 1939 bylo jen v rámci České zemské péče o mládež v Brně zaměstnáno celkem 67 sociálních pracovníků, které působily jako pracovníci v poradnách okresních péčí o mládež, 2 působily jako konceptní pracovníci v ústřední kanceláři ČZPM, 1 jako vedoucí zemského odboru ochrany matek a dětí, 1 jako instrukční sociální pracovníce pro kontrolu činnosti poraden v zemi Moravskoslezské. Jen pro představu uvádím, jaký byl plat sociálních pracovníků, o čemž je také psáno ve výše uvedeném dopise: „služné sociálních pracovníků je 800 korun měsíčně, s nárokem na služební přídavek 100 korun měsíčně po 3 letech s tím, že podmínkou pro tento přídavek je obdržení subvencí od veřejných příslušných institucí“.

3.3 Návrh zákona o veřejné péči o mládež

„Žádáme moderní zákon o sociální péči, který by ustanovil jednotný orgán pro řízení této péče a vymezil kompetenci jednotlivých činitelů, ať už jde o orgány úřední nebo o orgány dobrovolné. Úkolem ústřední organizace musí být snaha po zabezpečení součinnosti všech institucí dobrovolné péče i orgánů veřejné správy a ústavů pojišťovacích. Ústřední organizace musí usměrniti jejich působnost a určití organicky jejich podíl na sociální péči.“⁴¹

Na potřebu sjednocení péče o mládež poukazovali již dříve také Kallab, Trnková a Kotek (1926). Dle nich bylo žádoucí sociální péči o mládež soustředit v rámci jednoho ministerstva, kde by byla svěřena zvláštnímu odboru. Během dalších deseti let se mnoho odborníků podílelo na přípravě nového zákona, který by péči o mládež sjednotil. Ze zápisu z 10. schůze Svazu československé péče o mládež v ČSR ze dne 9.6.1937 je patrné, jak daleko již přípravy tohoto zákona byly. Ministerstvo sociální péče vypracovalo v listopadu 1936 osnovu zákona o veřejné péči o mládež a dalo ji do ministerského připomínkového řízení. K připomínkovému řízení byly přivzaty také oba Svazy péče o mládež. Dva významní spoluvůdci připravovaného zákona Dr. Jaroslav Kallab a Karel Kotek se v Oběžníku důvěrném Sdruženým péčím o mládež na Moravě ze dne 26.10.1937 k oslavám dvacet let republiky vyjádřili k nově připravovanému zákonu takto: *„Jednou z nejkrásnějších oslav, kterou hodlá uctít vláda republiky památku T.G.Masaryka a dvacetiletí republiky je zákon o sociální péči o mládež, jehož vydání se chystá v roce 1938. Jím bude vyvedena sociální péče o mládež z dosavadního přítmi na výsluní obecného zájmu jako jeden z nejdůležitějších úkolů státu dnešní doby. Péče o mládež má být na jeho podkladě sjednocena a finančně zabezpečena. Zemským a okresním péčím o mládež jako pomocným orgánům veřejné správy připadne stejná úloha jako dosud, tj. jednak soustřeďovat všechny úřady státní, samosprávné a dobrovolné instituce.“* Tento nový zákon měl sjednotit zákonodárství v oblasti péče o mládež na území celého státu a jasně stanovit postavení, kompetence a zodpovědnost státních i dobrovolných institucí vykonávajících péči o mládež. Dále měl tento zákon zajistit stabilní finanční zabezpečení péče o mládež a dobudování pro praktickou ochranu všech dětí, zvláště ohrožených, spolehlivou síť okresních dětských domovů,

⁴¹ Přepis schůze Senátu ze dne 3.dubna 1930. [online]. Dostupné na WWW: <http://www.senat.cz/zajimavosti/tisky/3vo/stena/028schuz/S028002.htm>

obvodních poraden pro matky a děti a okresní poradny pro volbu povolání. V platnost tento zákon nevešel vzhledem k událostem roku 1938.

3.4 Péče o mládež během okupace

Schiller (1971) uvádí, že během okupace byly zemská ústředí a okresní péče o mládež sice zachovány, ale jejich práce byla kontrolována a bržděna. Zvláště přísný zákaz platil pro podporování dětí politických vězňů a členů fašistického odboje, přesto byly tyto děti tajně podporovány z ilegálních sbírek⁴². Oproti tomu v zápisu ze schůze správního výboru Svazu československé péče o mládež v ČSR ze dne 24.4.1942 jako reakce na některé dílčí úspěchy, kterých se podařilo dosáhnout i během okupace (například úmluva o spolupráci Svazu se Společností péče o chrup, spolupráce se zemskými ústředími prázdninové péče, atd.), stojí:

„Z uvedeného vyplývá, že se vývoj organizované péče o mládež v Protektorátě nezastavil a přinesl jí jednak organizační prohloubení, rozšíření o nové úkoly a finanční zabezpečení. Zejména vděčně vzpomínám vzácného porozumění a podpory všech protektorátních úřadů, zvláště pak ministerstva vnitra, spravedlnosti, školství a finanční pomoc Národního souručenství.“

O tom, že se činnost okresních péčí o mládež během okupace dále rozvíjela, píše i Stejskal (1969), který uvádí jako příklady značné rozšíření členské základy okresních péčí o mládež, velkou finanční podporu sbírek veřejností a spolupráci ministrů v protektorátní vládě, kteří dle jeho slov *„vždy dovedli z veřejných prostředků vyšetřit a zachránit slušnou subvenci pro strádající české dítě“*.

Kromě činnosti okresních péčí o mládež a dalších charitativních a církevních institucí, které se výrazně podílely na péči o mládež během okupace, bychom neměli opomenout i snahy jednotlivců, kteří významně přispěli k této péči. Za všechny bych chtěla jmenovat dva muže, kteří zachránili životy mnoha dětí během druhé světové války. Prvním z nich byl významný pedagog Přemysl Pitter (1895-1979), který se celý svůj život kromě jiného snažil pomáhat a prakticky věnovat potřebným lidem, v období 2. světové války a těsně po ní zejména dětem.

⁴² o této činnosti žádné dokumenty v archivních fondech, které byly podrobeny studiu, nejsou; je zde pouze zmínka, že zvýšená pomoc byla věnována dětem, jejichž otcové odešli na práci do Říše

„Nejprve začal shromažďovat děti z ulice na besídkách konaných ve středu a v sobotu dopoledne v zahradním sále restaurace na Výšince. Pronajaté prostory nebyly pro tento účel příliš vhodné.“⁴³

V roce 1933 otevřel díky sponzorům a příspěvkům svých příznivců tzv. Miličův dům v Praze na Žižkově, který byl určen chudým dětem, a byl příkladem pro mimoškolní práci s dětmi. V Miličově domě byly umístěny také děti z rodin protifašistických emigrantů a na počátku okupace sem docházely i židovské děti, kterým bylo zakázáno chodit do školy. Kromě Miličova domu založil také ozdravovnu v Mýtě u Rokycan, kde po 30.září 1938 nalezlo zázemí mnoho dětí uprchlíků z české i německé strany a mnoho židovských dětí. Těmto dětem pomáhal během celého období války. Po skončení války začal shromažďovat děti různých národností z německých koncentračních táborů i z českých internačních táborů a v rámci tzv. akce „zámky“, kdy na zámcích Štířín, Olešovice, Kamenice a Lojovice a v penzionu Ládví byly vybudovány dětské ozdravovny, jim byla poskytnuta lékařská péče, kvalitní strava, ale hlavně láskyplná péče, zdravotní a sociální péče se zde prolínala s výchovou, jak uvádí Turková. V kontextu poválečné doby bylo výjimečné, že zde žily společně děti německé s židovskými, českými, polskými, slovenskými a podkarpatoruskými. Při odsunu Němců zprostředkoval mnoha dětem jejich spojení s rodiči nebo příbuznými. Akce „zámky“ byla ukončena v roce 1947, během dvou let ozdravovnami celkem prošlo 810 dětí.⁴⁴

Po únoru 1948 byl Miličův dům předán do správy Ústředního národního výboru v Praze a Přemysl Pitter byl v roce 1951 zbaven funkce ředitele a byla mu zakázána i jeho přednášková a publikační činnost. Z těchto důvodů emigroval do západního Berlína. Později dostal nabídku pastorální a sociální služby v uprchlickém táboře v Ženevě, kde pomáhal zejména uprchlíkům z Československa.

Na závěr této části bych chtěla uvést jeho pojetí pedagogiky, které by se mohlo zdát možné v kontextu dnešní doby poněkud zjednodušené a do jisté míry naivní, ale právě díky takovým lidem, se stává svět lepším místem pro nás všechny. On sám, jak uvádějí prameny, žádné pedagogické vzdělání neměl, měl jen lásku k dětem a touhu jim pomáhat. Výchova byla podle něj základem všeho. Byl přesvědčen, že bude-li výchova dobrá, bude dobrý i dospělý člověk a v důsledku toho i celá společnost. Jeho přesvědčení by jistě našlo mnoho odpůrců zejména z oblasti teorií o dědičnosti, ale je to optimističtější pohled na člověka jako na lidskou bytost a ne jen jako na objekt genetiky.

Druhým z těchto „zachránců“ dětí byl Nicholas Winton, britský burzovní makléř, který působil před válkou v Praze a zachránil život 669 dětem, především židovským.

Winton na to vzpomínal následovně: *„Všechno se to stalo během jednoho telefonického rozhovoru v prosinci 1938. Chystal jsem se odjet příští pondělí lyžovat se svým přítelem Martinem Blakem. Zavolal mi a řekl prostě: „Zrušil jsem dovolenou a doufám, že uděláš totéž. Odjíždím do Prahy.“*

⁴³ TURKOVÁ, M.: Přemysl Pitter.[online] Aktualiz. 18.9.2006.[cit. 2009-06-21] Dostupné z WWW: <<http://www.rvp.cz/clanek/504/833>>

⁴⁴ Příběhy lidí, kteří jako děti prodělali období nacistického vyhlazování Židů a po návratu se dostali do těchto ozdravoven, vydal pod názvem *Kolik naděje má smrt* v roce 2000 spisovatel Pavel Kohn

*Dostal jsem velice zajímavý úkol a potřebuji tvou pomoc. Mám hrozně naspěch a nemám čas na podrobnosti, ale moje adresa je hotel Šroubek Praha. Přijed', jak nejdřív můžeš!“*⁴⁵

Winton ihned zrušil dovolenou a odjel do Prahy, kde se sešel se svým přítelem, který mu řekl o uprchlících, kteří utíkají ze Sudet do Československa před příchodem Hitlerovy armády. Blake byl vyslán britským výborem pro uprchlíky z Československa (BRCR) a snažil se ze země dostat dospělé (především politiky, intelektuály a umělce). Nevyřešenou otázkou však zůstávaly židovské děti. Výbor BRCR měl od mnichovské krize v Praze kancelář, jejíž členové pomáhali dostávat do bezpečí ty dospělé, kteří byli nejvíce ohroženi. Neexistoval však nikdo, kdo by zorganizoval hromadný odjezd ohrožených dětí. Vyřešit tento problém bylo nesmírně těžké, protože pomoc potřebovaly tisíce dětí. Rodiče dětí stáli před kanceláří a byli ochotní zůstat v ČSR, najde-li se způsob, jak děti dostat do bezpečí. Někteří byli bohatí, jiní neměli ani na oběd. Nejhorší byl fakt, že nikdo nemohl rodičům zaručit, jestli se se svými dětmi po válce v Anglii setkají. Winton si uvědomoval, že musí sepsat seznam nejnaléhavějších případů. V Praze existovalo pět výborů, které se zabývaly jednotlivými skupinami uprchlíků: židovskou, komunistickou, rakousko-německou a politicky exponovanými spisovateli. Winton se snažil s těmito výbory jednat, ale všichni jejich členové byli tak zaneprázdnění, že s ním odmítali jednat. Chopil se proto iniciativy sám, obtelefonoval všech pět výborů a řekl jim, že mu byl předložen pouze jeden seznam; pokud nedostane do čtyřiaadvaceti hodin ty ostatní, použije jen jeden. Winton nakonec uspěl a s pomocí všech pěti výborů byl sestaven seznam, z něhož byly vybrány děti nejvíce ohrožené. V tu dobu se zároveň Wintonovi dostala do rukou mapa s daty, kdy má Hitler v úmyslu obsadit různé evropské země.

Jako neoficiální osoba mohl Winton jednat tam, kde zaměstnanci různých výborů sledovali nacisté. Navštěvoval tábory, angažoval se u Červeného kříže a poté se vrátil do Londýna vybaven stovkami snímků a podrobnostmi o dětech, které byly napsány na seznamu. Ve Velké Británii se obracel na různé organizace, ale neměl zprvu úspěch. Než začala opravdová záchranná akce, bylo se třeba obrátit na britské ministerstvo vnitra, kde mu ale nepomohli, protože si ještě plně Hitlerovu hrozbu neuvědomovali. Než mu byla vystavena potřebná víza, musel předložit žádost pro každé dítě zvlášť, dále lékařské vysvědčení a důkaz, že je pro dítě připravený domov a má ručitele nebo pěstouna, který je ochoten ho živit a posílat do škol až do sedmnácti let jeho věku. Dále musel složit záruku padesát liber na možné vrácení dítěte zpět do země. Aby obdržel co nejlepší výsledky, dal Winton vytisknout karty s fotografiemi, jejich jmény a věkem, aby si budoucí ručitelé mohli vybrat. První seznam dvaceti dětí, pro něž byly nalezeny domovy a sponzoři, předložil Winton 14. března 1939 – den před vyhlášením protektorátu Čechy a Morava. V této situaci se nabídky na umístění dětí jen hrnuly: od Židů a židovských organizací, křesťanských rodin a institucí, od duchovenstva, učitelů, lékařů. Wintonovou hlavní starostí bylo děti umístit, ale našli se i takoví, kteří jeho práci kritizovali. Vadilo jim rozdělení sourozenců. Winton na to reagoval takto: „*Uvědomte si, že v Británii byla hospodářská krize a lidé měli málo peněz. Nový domov nabízely dětem většinou nižší střední vrstvy. Přijmout jedno dítě byl obrovský čin. Kdybych byl čekal na rodiny ochotné přijmout dva sourozence, většina dětí by se byla nedostala pryč.*“⁴⁶

⁴⁵ ČERNÁ, T.(2003): *Sir Nicholas Winton* [online] Aktualiz. 1.4.2003. ([cit. 2009-06-20]. Dostupné z WWW: <http://www.crg.cz/~historie/referaty/20-stoleti/winton/index.htm>

⁴⁶ Tamtéž.

Šestý (poslední) vlak měl odjet z Prahy 1. září 1939. Toho dne vtrhl Hitler do Polska a hranice byly proto uzavřeny. Na nádraží se už shromáždilo dvě stě padesát dětí, ale vlak nesměl odjet. Zoufalství rodičů, když se o osudném rozhodnutí dověděli, bylo nepředstavitelné. Všechny tyto děti odvezli později nacisté do koncentračních táborů. Sám Winton na tento okamžik vzpomíná jako na nejhorší ve svém životě. „*Tuto událost společně s pohledem na uprchlíky ze Sudet Winton označuje za nejsmutnější okamžik svého života.*“⁴⁷

Od března do září 1939 se mu celkem podařilo z Prahy do Londýna odvézt vlakem a zachránit 669 dětí.

3.5 Situace v oblasti péče o mládež po druhé světové válce

Po roce 1945 se vzhledem k řešení problémů, které způsobila válka, a nedostatku kvalifikovaných sociálních pracovníků opět dostala do popředí zejména potřeba vysokoškolského vzdělání sociálních pracovníků.

3.5.1 Obnovení vysokoškolského studia sociální práce a možnosti dalšího vzdělávání

Novotná, Schimmerlingová (1992) uvádějí, že byla zřízena Vysoká škola politická a sociální v Praze se sociální fakultou v Praze a oddělením této fakulty v Brně. Od školního roku 1947/1948 se změnilo dosavadní dvouleté akademické studium v Brně na samostatnou Vysokou školu sociální v Brně. V archivním fondu Ministerstva práce a sociální péče jsou také dochovány materiály týkající se působnosti Vysoké školy politické a sociální v období po jejím založení. Novotná, Schimmerlingová (1992) dále uvádějí, že patrně v souvislosti se zřízením uvedených vysokých škol byla v roce 1949 zrušena Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče.

Fakt, že po válce byl nedostatek kvalifikovaných sociálních pracovníků zejména ve státní správě, dokládá i zápis z jedné ze schůzí výboru Svazu československé péče o mládež v ČSR v roce 1946, kde je uvedeno, že by se mělo spíše investovat do vzdělávání sociálních pracovníků a jejich finančnímu ohodnocení, protože investice do kvalifikovaných sociálních pracovníků je mnohem efektivnější a ve výsledku lacinější než peněžitá podpora klientům.

Po válce absolvovaly sociální pracovnice také několik zahraničních cest. Z archivního fondu Ministerstva práce a sociální péče mimo jiné vyplývá, že pro získání

⁴⁷ Sir Nicholas Winton - tichý zachránce 669 dětí.[online]. Aktualiz. 19.5.2009. [cit. 2009-06-06.] dostupné z WWW: http://www.ceskenoviny.cz/tema/index_view.php?id=377353&id_seznam=307

nových zkušeností a kvalifikace byla nabídnuta také sociálním pracovním možnost přihlásit se na studijní cestu do USA v rámci stipendijní mise, kterou po válce nabídla UNRRA Československému úřadu pro hospodářskou pomoc a obnovu jako možnost dalšího výcviku odborníků z oblastí zdravotnictví, sociální péče a zemědělství. Tato cesta se uskutečnila v roce 1946, ale bližší údaje o tomto studijním pobytu nejsou již dostupné, protože jak je uvedeno na spisu o této cestě, byly některé dokumenty v r. 1952 skartovány.

Dále byl pořádán ve dnech 24.2. – 15.3. 1947 Kurs pro sociální pracovníce pořádaný The British Council v Anglii ve městech Manchester a York, kterého se zúčastnily i sociální pracovníce z ČSR, tento kurs byl nejen teoreticky zaměřen, ale také spojen s návštěvami různých zařízení, jak vyplývá z programu kursu dochovaného ve fondu Ministerstva práce a sociální péče.

Od konce války také Ministerstvo sociální péče jednalo s různými zahraničními zástupci o založení výboru pro mezinárodní výměnu sociálních pracovníků a správních úředníků. Tyto výbory byly již založeny ve Velké Británii, USA, Kanadě a Francii, proto měl být dle zahraničního vzoru založen takový výbor i u nás. Sociální pracovníce by tak při svých pobytech v cizině získávaly zkušenosti, Na poradě konané 16.4.1946 na Ministerstvu ochrany a práce byl založen užší výbor v čele s dr. Krakešem. dochované v archivu. O tom, zda se podařilo některé z výměn realizovat, nejsou ve v tomto fondu podrobnější zmínky, ale vzhledem k událostem února 1948, lze předpokládat, že fungování výboru moc prostoru dáno nebylo.

Před únorem 1948 u nás pro vzdělávání v oblasti sociální práce fungovaly tyto školy: Vysoká škola politická a sociální, Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, dvouleté vyšší školy pro vzdělání sociálních pracovníků, čtyřleté školy sociálně zdravotní, jednoroční školy pro pěstounky a vychovatelky.

V únoru 1946 zahájilo v rámci odboru péče o mládež Ministerstva sociální péče činnost také studijní oddělení, které si jako své úkoly vytyčilo: sledování literatury z oboru péče o mládež, studovat organizaci péče o mládež v cizích státech, spolupracovat s vědeckými ústavy u nás i v zahraničí. S prosbou o spolupráci se toto oddělení obrátilo dopisem na všechny složky činné v péči o mládež a jako důkaz své činnosti přiložilo první studii s názvem „O potírání prostituce hlavně z hlediska sociálního a péče o mladistvé“.

Sociální pracovníce se také účastnily pracovních kursů, které byly pořádány na ministerstvu ochrany práce a sociální péče. Například 27.4.1946 se konala druhá porada pracovního kursu individuální práce sociální. Na tyto pracovní kurzy si pracovníce s sebou přinášely své případy.

Ministerstvo ochrany práce a sociální péče pořádalo pracovní kurzy sociálních pracovníc, jejichž účelem „*jest seznámiti sociální pracovníce s individuální sociální prací a vycvičiti je pro praktickou činnost studiem praktických sociálních případů*“.

Když vezmeme v úvahu všechno toto úsilí, které bylo po skončení války vynaloženo na obnovení a rozvoj sociální práce nejen s dětmi a rodinou, spojení se světem, které bylo navázáno, a to, že zahraničí nám bylo ochotno pomoci prostřednictvím např. výměnných pobytů, je více než jasné, že únor 1948 přinesl značný zásah do rozvoje sociální práce jako takové.

3.5.2 Úloha a přínos sociálních klinik rozvoji metod sociální práce

Za základ k teoretickému a vědeckému zpracování metod sociální práce považují Novotná, Schimmerlingová (1992) právě zřízení sociálních klinik na fakultě sociální a při ministerstvu sociální péče.

Tyto sociální kliniky byly zřízeny pro posluchače sociální fakulty Vysoké školy politické a sociální na základě dohody školských úřadů s nositeli sociální péče, práce na těchto klinikách byla povinná pro posluchače 5. – 8. semestru sociální fakulty, aby se zde seznámily „*se způsoby diagnos složitých případů sociální úchylnosti a naučili se, jak postupovat, aby se člověk sociálně úchylný mohl státi opět platným členem společnosti*“. Byly považovány za střediska „vzorné sociální práce“, v nichž se poskytuje pomoc všem osobám, které se ocitnou z různých příčin nejen v tísní přechodné povahy, nýbrž i v nesnázi povahy trvalejší, která vyžaduje speciálnějšího řešení.

Sociální kliniky byly vybudovány pro případovou práci v okresní péči o mládež, v sociálním oddělení ředitelství národní bezpečnosti, Tuberkulosní poradně ústředního zdravotního úřadu v Praze, Ústředním sociálním úřadě hl.m.Prahy a okresním úřadu ochrany práce Praha (referát umíst'ování osob se sníženou pracovní schopností).

Úkolem sociálních pracovníc na sociálních klinikách bylo řešit sociální případy pro studijní účely pod vedením Dr. Krakeše a Dr. Krakešové, podávat náměty

k prohlubování teorie a metodiky případové práce, vybírat vhodné případy pro posluchače VŠPS, řídit instruktáž posluchačů, dále řešit případy posluchači nedořešené a odlehčovat řešením nejsložitějších sociálních případů zmíněným úřadům a institucím,

Byl také podán návrh zřídit sociální kliniky při soudu mládeže. V dochovaném dopise ředitelství národní bezpečnosti v Praze adresovaném Ministerstvu sociální péče bylo vytýkáno, že okresní péče o mládež zejména na venkově zaměřují svou činnost výhradně na poradenství, ligu proti tuberkulóze a prázdninovým osadám, ale malou pozornost věnují mládeži ohrožené a narušené, apelovali na to, aby se sociální pracovnice zaměřily na tuto oblast, aby při doplňování učební osnovy VŠPS bylo k tomuto přihlédnuto a aby byly budoucí sociální pracovnice školeny nejen teoreticky v této oblasti, ale také aby se i prakticky naučily určit správně sociální diagnózu a nalézt vhodné řešení. V roce 1947 byla zřízena při oddělení ochranné sociální péče ministerstvem sociální péče sociální klinika, kde se sociální pracovnice prakticky seznamovaly s případy mravní narušenosti a ohroženosti mládeže, vyšetřovaly je, zkoumaly jejich příčiny a snažily se je úspěšně řešit. Na těchto klinikách působily tzv. instruktorky sociálních klinik, pod jejichž vedením sociální pracovnice působily. Do jisté míry bychom je mohli označit za supervizory v dnešním pojetí.

3.5.3 Praktická pomoc dětem a rodinám v oblastech nejvíce postižených válkou

Jednou z konkrétních forem pomoci dětem a rodinám po druhé světové válce byla i praktická pomoc studentek sociální práce.

V letech 1946 a 1947 byly pořádané Ministerstvem sociální péče Prázdninové praxe posluchaček sociálních škol v krajích válkou postižených⁴⁸, za vedení instruktorek zde získávaly praxi ve zdravotně sociální péči nejen posluchačky, ale také zde působily absolventky sociálních škol. Praktikantky měly hrazenou cestu, ubytování, jídlo, „opotřebování šatstva a obuvi“ a dostaly menší finanční odměnu. Posluchačky i absolventky sociálních škol působily jako výchovatelský personál pro zemědělské útulky a jesle, jako pomocné síly při úřadovnách OPM. Jednalo se většinou o dívky ve věku 16-18 let. Praxe byly na 6 – 8 týdnů. Na Slovensku, kde byly složitější podmínky a kam byly vysíláni zkušenější posluchači sociální fakulty a sociálních akademií, probíhala praxe následujícím způsobem: po příjezdu do místa určení se praktikantka

⁴⁸ tyto praxe mají ve fondu Ministerstva práce a sociální péče (fond č. 1028) svůj vlastní spis

seznámila nejprve se spisy, které byly pro dané místo k dispozici, aby „*neobtěžovala, zbytečně obyvatelstvo opětovným vyšetřováním*“, dále si sepsala potřebné rodiny, zároveň měla být k dispozici i rodinám, které se dobrovolně sami přihlásili, její práce se soustředila zejména na nejmenší děti, se zřetelem na nastávající rodičky, měla je poučovat o péči o novorozence, zajistit všechny potřebné věci, čímž bojovala prakticky proti kojenecké úmrtnosti, toto mělo sloužit i jako příklad pro ostatní nastávající matky, po narození dítěte bylo dítě pod jejím stálým dozorem, stejný zájem měl být věnován i ostatním malým dětem, dalším úkolem praktikantky bylo věnovat pozornost osiřelým dětem, měla pozorovat, jak je o ně postaráno, příp. na ně upozornit příslušnou okresní péči o mládež, aby vyšetřila, zda se jedná o děti vhodné k adopci. Dále bylo třeba postarat se o děti zmrzačené válkou, pro které chyběly např. protézy, atd. Byly provozovány stravovací stanice. Pracovní podmínky v těchto oblastech byly pro sociální pracovníce opravdu velmi náročné, jak dokládá úryvek z dopisu sociální pracovníce působící ve Vyšné Radvani:

„Pracuje se tady za velmi obtížných podmínek, jelikož obce jsou od sebe vzdálené 7-10 km a nutno chodit pěšky. Je to zde velmi zanedbané, takže budu ráda, když za těch 6 týdnů to zde dám alespoň trochu do pořádku.“

3.6 Stav zajištění péče o děti a k roku 1947

Ministerstvo sociální péče oslovilo hromadným dopisem ze dne 30. září 1946 všechny okresní péče o mládež, aby k 1.říjnu 1946 provedly soupis všech zařízení a ústavů ve svých okresech. Mezi zařízení a ústavy, která měla být sepsána, patřily:

- úřadovny OPM,
- poradny pro matky a děti,
- domovy pro těhotné ženy,
- útulky pro rodičky,
- jesle,
- denní útulky.

Dále apelovalo na vytvoření seznamu všech ústavů a zařízení Zemské ústředí péče o mládež v Čechách, které udělilo povinnost okresním péčím o mládež sepsat všechna zařízení a ústavy v jejich působnosti.

V roce 1946, jak vyplývá z fondu Zemského ústředí péče o mládež, fungovaly na našem území následující ústavy a zařízení, které byly rozděleny do dvou skupin – ústavy a zařízení pro děti normální a ústavy a zařízení pro úchylnou mládež. První skupina byla dále rozdělena na ústavy a zařízení pro děti normální předškolního věku, kam patřily jesle, mateřská škola, denní útulek pro malé děti, dětský domov pro děti do 6 let, ozdravovna pro děti do 6 let, zotavovna pro děti do 6 let; dále to byly ústavy a zařízení pro školní mládež, kam patřily dětský domov (sirotčinec), denní útulek, ozdravovna a zotavovna; poslední skupinou zařízení a ústavů pro normální děti, byly ústavy a zařízení pro dorost, kam byly zařazeny učňovský a studentský domov, denní útulek, noclehárna, ozdravovna a zotavovna. Mezi ústavy a zařízení pro úchylnou mládež patřila zařízení, která byla určena pro mládež slabomyslnou, mravně ohroženou, narušenou a vadnou a tělesně vadnou.

Celkem bylo k září 1947 v Čechách evidováno: 220 úřadoven veřejného poručenství, 1100 poraden pro matky a děti, 9 útulků pro rodičky, 36 dětských domovů a ústavů a 46 domovů pro dorost.

Nově vznikla tzv. rodičovská sdružení, která byla výnosem ministerstva školství zřízena jako povinné instituce při každé škole, a měla plnit úkoly místní péče o mládež zejména v oblasti podpůrné péče (stravování, ošacení, rekreace) a personálně vybavit každou OPM pro praktickou péči o mládež. Jejich úkoly spadaly jen do oblasti sociální péče o mládež, neměly zasahovat do školní práce.

3.6.1 Výměnné pobyty jako jedna z forem péče o mládež

V roce 1947 byl ve spolupráci s londýnskou World Friendship Association (WFA) zřízen v rámci Svazu československé péče o mládež Odbor světového přátelství, který měl na základě spolupráce s podobnými organizacemi v různých evropských zemích (Anglie, Holandsko, Dánsko, Švédsko, Maďarsko, Rumunsko, Rakousko, atd.) zprostředkovávat dětem výměnné pobyty. Pro sociální pracovníce okresních péčí o mládež z toho vyplynuly nové úkoly, zejména měly vybírat rodiny vhodné pro tuto výměnu, v oběžníku č. 1 ze dne 22. ledna 1947 Svazu byl uveden vzorový dotazník, co vše má být zjišťováno. Na základě takto zjištěných údajů o rodině, zaslaly sociální pracovníce přihlášku na Odbor. Akce měla velkou odezvu, sešlo se o mnoho více přihlášek než bylo dostupných volných míst, celkem bylo podáno 3.635 žádostí a jen

157 nabídek pro přijetí dítěte. Z tohoto důvodu byla ještě upřesněna kritéria pro výběr, např. omezit výběr na děti 14-20 let, z jedné rodiny brát jen jedno dítě, dát přednost dětem z rodin zúčastněných na I. a II. odboji, atd. Během roku 1947 bylo přislíbeno celkem 1700 výměn, z toho se však uskutečnilo jen 118.

4 Metody sociální práce s dětmi a rodinou řízené státem v letech 1948 až 1989

Období komunistického režimu v letech 1948 až 1989 je charakterizováno hlavní úlohou a vlivem státní moci ve všech oblastech lidského života, tedy i v oblasti sociální práce s dětmi a rodinou.

„Stát postupně přejímal uspokojování všech oprávněných hmotných i duchovních potřeb občanů, a proto zcela zákonitě došlo též k převzetí péče o děti a mládež i jejich sociálně právní ochrany do působnosti státu.“⁴⁹

Změna režimu v únoru 1948 výrazně postihla i jednotlivé osobnosti, které se před únorem 1948 podílely na rozvoji sociální práce s dětmi a rodinou i sociální práce obecně. V souvislosti s tím, že během psaní této diplomové práce byl zrovna vysílán v České televizi záznam procesu s dr. Miladou Horákovou a v jedné z částí bylo jedné z obžalovaných, Antonii Kleinerové, vytýkáno, že jak mohla jako bývalá sociální pracovnice konat „takové činy proti svému lidu“, mne napadla myšlenka uvést zde alespoň krátkou zmínku právě o dr. Miladě Horákové a několika dalších osobnostech, které přispěly k rozvoji sociální práce s dětmi a rodinou. Nechci se zde zabývat hrůzností procesu, protože to nepatří k tématu této práce, ale zmíním se o nich proto, že podle mého názoru a podle dostupných zdrojů, se výrazně angažovaly v sociální oblasti, čímž zcela jistě přispěly i k vývoji sociální práce s dětmi a rodinou. To, že se dr. Milada Horáková významně podílela na sociální péči o děti a mládež, dokládá nejen její působení ve spolcích (působila jako místopředsedkyně Zemského ústředí péče o mládež v Čechách a místopředsedkyně spolku Demokracie dětem), ale také se velmi angažovala po druhé světové válce na vydání zákona o zveřejnění péče o mládež, k němuž se jako jedna z delegátů Svazu československé péče o mládež v ČSR účastnila audience u prezidenta republiky v souvislosti s tímto připravovaným zákonem o veřejné péči o mládež a vyjadřovala se k němu i jako poslankyně na schůzích Národního shromáždění.

„A konečně ještě jedno upozornění, o kterém zde také již byla řeč, ale které bych zvlášť chtěla podtrhnout. V zájmu odbornosti půjde napříště péče o dítě dvojí linkou. Nesmíme zapomenout, že tam dole, u toho objektu naší péče, u dítěte, nesmíme ztratit základnu s tím nejširším kolektivem osob, které ne z povinnosti, ne z politické posice a ze své politické funkce, ale z potřeby svého srdce tuto práci dosud

⁴⁹ *Péče o děti - Příručka pro pracovníky národních výborů* (1972): Organizační a tiskové oddělení MPSV ČSR. Praha

*dělaly. Snažme se, aby ve vládním nařízení, které bude formovat tu nejnižší, nejdolejší základnu péče o mládež, místní péče a místní orgány při místních národních výborech, byla opravdu zachycena spolupráce občanská tak, aby v ní nerozhodovaly ani příslušnost k politické straně, ani osobní ambiciosnost, ani účel získání slávy pro úřad či resort, ale aby opravdu v této lince bylo zachováno bezprostřední vřelé citění s dítětem, jeho potřebami a s jeho zájmem, tak jako je měly desetitisíce a statisíce těch dobrovolných pracovníků, kteří vybudovali něco, zač jim vzdáváme upřímné díky.*⁵⁰

Další odsouzenou v tomto procesu, která se také podílela na rozvoji péče o děti, byla Františka Zemínová.

*„Zemínová byla snad nejskromnější poslankyní. Zřejmě i proto, že zůstala bezdětná, se prala za děti cizí. Svou pověstnou prořízlou pusou se ve Sněmovně hlasitě ozývala vždy, když šlo o jejich práva a ochranu.“*⁵¹

Jistě by se našlo mnoho dalších lidí, kteří pracovali v oblasti péče o mládež, a nový režim je pronásledoval a věznil, popř. jim alespoň bylo znemožněno nadále pracovat ve svých původních profesích. Za všechny bych uvedla alespoň dva příklady lidí, o nichž byla již v předchozích částech této práce zmínka.

Jedna ze zakladatelek našeho sociálního školství a sociální pracovnice Ústředního sociálního úřadu v Praze Růžena Pelantová byla vyloučena Akčním výborem sociálně-zdravotních pracovníků, jak vyplývá z archivních záznamů. V červenci 1949 se jí podařilo emigrovat. Toto štěstí neměl doc. Cyril Stejskal, který musel nejdříve odejít z Filozofické fakulty UK, následně byl propuštěn i z gymnázia a předčasně penzionován, jak uvádí Musil (2005), jako osoba označená za nepřátelskou vůči novému režimu a tudíž z ideologického hlediska nezpůsobilá vychovávat a vzdělávat příslušníky nové socialistické inteligence. V roce 1951 byl obviněn z kolaborantství, i přesto, že byl úředním rozhodnutím zproštěn obvinění, byl ve zinscenovaném procesu odsouzen a poslán do vězení, kde byl až do roku 1959, kdy byl propuštěn na základě všeobecné amnestie pro politické vězně. Tak jako v ostatních případech nesla následky i jeho rodina.

⁵⁰ *Přepis 41. schůze Ústavodárného NS RČS z 19.března 1947.* [online]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. [cit. 2009-07-07]. dostupné na WWW: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041008.htm>

⁵¹ FORMÁNKOVÁ, P. (2007): *My, žáci, žádáme trest smrti.* In: DNES, 16.6.2007 [online]. [cit. 2009-07-11]. Dostupné z WWW: <http://data.idnes.cz/mfdnes/kavarna/pdf/2007/kavarna-20070616.pdf>.

4.1 Dopady roku 1948 na sociální práci s dětmi a rodinou

Sociální práce s dětmi a rodinou, nově se začalo užívat pojmu sociální péče, se stejně jako všechny ostatní oblasti lidského života dostala do sféry státního dozoru.

S nástupem komunismu bylo také postupně zrušeno mnoho zařízení určených dětem a mládeži, která u nás byla vybudována během období první republiky, a v mnohých, kde byla vysoká úroveň sociální práce s dětmi a rodinou, došlo k úpadku jejich činnosti. Například prof. Zdeněk Matějček ve svém *Dopisu sociálním pracovnícím a pracovníkům* z roku 1995, píše o činnosti Sociodiagnostického ústavu, který byl ještě v roce 1950, kdy zde prof. Matějček začal pracovat, vzorem příkladné sociální práce s dětmi a rodinou. „Bohužel, v dalších desetiletích jsme už zažívali jen její úpadek.“⁵²

Výše zmíněný Sociodiagnostický ústav navázal v jiné podobě na činnost Zemského pedologického ústavu, který měl být původně po roce 1948 na návrh tehdejšího ministra školství prof. Nejedlého zrušen s tímto opodstatněním: „*Pedologického ústavu nebude třeba, neboť za komunismu se blbci rodit nebudou.*“⁵³

Stát pozastavil také mnoho církevních aktivit. V roce 1950 byla například odňata veškerá činnost s dětmi a mládeží České katolické charitě, přičemž ze soupisu všech dětských domovů, které vyhotovilo Ústředí svazů katolické charity, je patrné, že se na péči o děti a mládež podílela velkou měrou, protože kromě jiného provozovala 25 dětských domovů v Čechách.⁵⁴

4.1.1 Odkaz sociální práce s dětmi a rodinou před druhou světovou válkou v literatuře

Vývoj sociální práce během první republiky byl dle mého názoru v dobové odborné literatuře popisován negativně a často bez objektivních faktů. První republika je popisována jako buržoazní republika, kdy životní podmínky rodin s dětmi byly nepříznivé a pomoc společnosti rodinám s dětmi téměř neexistovala. Ve většině charakteristik sociální práce v období první republiky však autoři zapomínají zmínit fakt, že toto období bylo výrazně poznamenáno první světovou válkou, což jistě přineslo nutnost řešit problémy spojené zejména s chudobou, nedostatkem jídla, ošacení

⁵² MATĚJČEK, Z. (1995): *Dopis sociálním pracovnícím a pracovníkům*. s. 30. In: Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice. MPSV. Praha

⁵³ MUSIL, J. (2005): *Cyril Stejskal – Život a dílo. Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. Společnost J.L.Fischera a Jiří Musil-Psychologická a výchovná poradna. Olomouc. s. 17

⁵⁴<http://www.charita.cz>

a už vůbec se nezmiňují o tom, na jaké úrovni sociální práce nejen s dětmi a rodinou byla před vypuknutím druhé světové války. Vždyť například během let 1935 až 1937 pracovalo mnoho odborníků na uzákonění veřejné péče o mládež, byla již vypracována přesná koncepce tohoto navrhovaného zákona, jak jsem uvedla výše.

Prvorepublikové péči o mládež byla vytýkána zejména její nesoustavnost, například v úvodu Inventárního soupisu Zemského ústředí péče o mládež v Čechách, který je umístěn v Národním archivu v Praze, autor uvádí⁵⁵, že tyto fondy budou sloužit jako důkaz nesoustavné péče o mládež za kapitalismu, samozřejmě opět nejsou zmíněna fakta jako např. první světová válka a také to že zde byly určité výrazné snahy o její sjednocení. Na nedostatečnost péče o děti a mládež během první republiky odkazovali autoři i v mnoha učebnicích sociální péče o děti mládež. Například ve středoškolské učebnici pro sociálně právní školy z roku 1974⁵⁶ je péče o děti a mládež popisována takto:

„Sociálně právní ochrana dětí a mládeže je svým zaměřením, obsahem i formami a metodami práce, jimiž se uskutečňuje, péčí socialistického typu. Jejím cílem totiž není řešit případy sociální bíd, nýbrž zabezpečit, aby se všem dětem dostalo veškeré potřebné péče zajišťující jejich všestranný tělesný a duševní rozvoj. V socialistické péči už není hlavním problémem, jak odstraňovat materiální nedostatky (podpora chudých dětí, polévkové a ošacovací akce. apod). nýbrž socialistická výchova nové generace, která je společným úkolem rodičů a příslušných společenských a státních orgánů. I na úseku sociálně právní péče o děti a mládež se uplatňuje vedoucí úloha KSČ, která ve sjezdových usneseních i v usneseních ústředního výboru KSČ podává marxistický rozbor problematiky všestranného rozvoje naší mládeže, vytyčuje směrnice pro další postup na jednotlivých úsecích společenské péče o děti a mládež a provádí potřebnou společensko politickou kontrolu plnění hlavních úkolů.“

Až v některých později vydávaných publikacích, se autoři již zmiňují poněkud příznivěji o období prvorepublikové péče o mládež, kdy například kladně hodnotí dobrovolné snahy jednotlivců.

4.1.2 Postavení sociálních pracovníků a změny v sociálním školství

Novotná, Schimmerlingová (1992) uvádějí, že socialistická společnost předpokládala, že vyřeší nejen nejzávažnější ekonomické problémy obyvatel a zabrání

⁵⁵ HAVLÍN, O. (1962):. *Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. 1907 – 1949. Inventární soupis*. Státní ústřední archiv, Praha

⁵⁶ KELLER, F., BRABLCOVÁ, V., ZELENKOVÁ, M. (1974): *Péče o děti, mládež a rodinu*. Pro I. ročník středních škol sociálně právních. SPN, Praha, s. 81

jejich vzniku, ale zabráni i vzniku sociálních problémů. Vliv tohoto dogmatického myšlení se projevil v 50. letech zejména stagnací sociální péče i sociální práce.

Většina sociálních pracovníků působila v systému státní správy na národních výborech všech tří stupňů, tzn. místních a městských, okresních a krajských, proto na ně bylo pohlíženo jako na referenty různých sociálních agend či administrativní pracovníky. Novotná, Schimmerlingová (1992) toto období dále charakterizují tak, že právě posílání sociálních pracovníků se zužovalo a zanedbávala se diagnostická činnost i sociálně výchovné působení. Nebyl zájem o absolventy škol sociální práce, proto byly v roce 1951 zrušeny Vysoká škola sociální v Brně a sociální fakulta školy politické a sociální v Praze. V roce 1948 byly také zrušeny sociální kliniky s odůvodněním, že funkce již neodpovídala tehdejšímu stadiu a vývojovým tendencím politického, hospodářského a sociálního dění. Za nezrušení sociálních klinik se postavila také Dr. Marie Krakešová, což vyplývá z dopisu dochovaného v archivním fondu Ministerstva práce a sociální péče.

Pro přípravu sociálních pracovníků zůstaly pouze střední školy a nástavbové sociálně právní školy. Učební plány a osnovy pro vyšší školy sociální byly vypracovány v roce 1949. Z archivního záznamu z roku 1950 vyplývá, že nebyly osnovy a učební plány vyhovující a ve spolupráci s Výzkumným pedagogickým ústavem bylo třeba jejich doplnění, od školního roku 1951/52 byly zavedeny nové osnovy tak, aby nejprve byla probírána teorie a ve vyšších ročnících mělo být vyučování plně zaměřeno na budoucí praxi.

*„Chybějící vysokoškolské vzdělání, jehož zrušení bylo kromě jiného založeno i na podcenění profese sociálního pracovníka, se negativně projevovalo v praxi zužováním diagnostické, terapeutické a sociálně výchovné činnosti sociálních pracovníků i jejich nízkým platovým ohodnocením. Byl v zásadě zastaven jejich funkční růst. Jejich nadřizenými se stávali lidé bez odborného vzdělání nebo absolventi technických nebo ekonomických škol. To se samozřejmě negativně projevovalo v možnostech uplatnění metod sociální práce a jejich rozvoji v různých sociálních oblastech.“*⁵⁷

Ministerstvo práce a sociální péče vydávalo své směrnice pro všechny oblasti sociální péče – např. školení odborných zaměstnanců jeslí, útulků, dětských domovů a

⁵⁷ NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V., ŠÁLKOVÁ H. (1996): *Vývoj profese sociálního pracovníka, forem sdružování a vzdělávání*. In: *Sociální práce. Příručka sociálního pracovníka*. Společnost sociálních pracovníků. Praha

domovů pro matky a děti, v roce 1951 byla vydána Příručka pro odborné zaměstnance sociálních ústavů.

Z dochovaných archivních záznamů můžeme konkrétně vidět, jak bylo vzdělávání sociálních pracovníků koncipováno. V rámci vyšších sociálně zdravotních škol ve školním roce 1950/51 bylo zaměření studia rozděleno na větev výchovnou a větev sociálních pracovníků, některé školy měly obě větve, některé jen jednu z nich. Celkem bylo těchto škol 20, z toho sociální práci bylo možné studovat na vyšších školách v Praze, Berouně, Plzni, Chebu, Jablonci nad Nisou, Hořicích, Vysokém Mýtě, Novém Městě na Moravě, Brně, Břeclavi a Českém Těšíně.

Jako ukázkou toho, jak byli sociální pracovníci i ostatní pracovníci školeni, je níže uveden program politického a odborného školení pro vedoucí řeckých domovů⁵⁸ z roku 1950.

Politická část – obsah: Marxismus-leninismus mocná zbraň socialismu; Velká říjnová revoluce-vítězství dělnické třídy Ruska nad imperialismem; Dějiny KSČ-dějiny bojů čs. dělnické třídy proti buržoazii a fašismu; Květnová revoluce-únorové události a naše cesta k socialismu; Generální linie výstavby socialismu; Druhá světová válka –boj dvou táborů, boj za světový mír; Výchova v socialistické společnosti; Politická situace v Řecku

Odborná část – Úkol ústavů v lidové demokracii a organizace péče o mládež; Národní výbory-spolupráce s jednotlivými úseky, masové organizace; Zásady hospodaření v lidové demokracii; Řád a provoz jeslí a dětských domovů; Všeobecná hygiena; Péče o správný tělesný vývoj dítěte od narození do 3 let, od 3 do 7 let, od 7 do 15 let; První pomoc; Dětské nemoci; Zásady správné výživy a společného stravování; Péče o správný duševní vývoj dítěte do 15 let; Výchovné zásady a práce vychovatele; Hudební a tělesná výchova; Výtvarná výchova; Výchova dětí v kolektivu; Výchova dětí-poslání, úkoly a odpovědnost ředitele; Kádrová politika v domově.

Od sedmdesátých let, jak uvádějí Novotná, Schimmerlingová (1992), začínal opět vzrůstat zájem o povolání sociálního pracovníka na všech úrovních řízení naší sociální péče. Tento fakt lze dle mého názoru doložit i skutečností, že právě od 70. let vydávalo Ministerstvo práce a sociálních věcí nejvíce příruček a metodik pro sociální pracovníky.

⁵⁸ Tyto domovy byly zřizovány pro řecké děti během občanské války v Řecku v letech 1946-1949 v rámci států tzv. lidově demokratických republik, u nás byla tato pomoc organizována zejména Československou-řeckou společností

4.2 Metody sociální práce s dětmi a rodinou řízené státem

„Společnost budující socialismus se ovšem nemohla spokojit s péčí o mládež odkázanou převážně na občanskou dobročinnost a vykonávanou spolkovými orgány. Postupně byla uskutečňována opatření, jimiž se charakter péče o mládež od základu změnil.“⁵⁹

4.2.1 Zánik okresních péčí o mládež a přenesení péče o děti a rodinu na stát

Okresní péče o mládež i jejich zemská ústředí byly zrušeny zákonem č. 48/1947, Sb., o organizaci péče o mládež, a jejich úkoly byly převedeny na okresní a zemské národní výbory. Název okresní péče o mládež však byl těmto úsekům okresních národních výborů ponechán, jak vyplývá například z tiskopisů, které jsou ve spisech Zemského ústředí péče o mládež v Čechách z let 1941 až 1948, někde tyto úseky nesly název komise okresní péče o mládež. Brabenec (2007) uvádí, že tyto komise působily ve složení: pracovníci okresního a zemského národního výboru, odborníci, dobrovolní pracovníci, zástupci odborů a Jednotného svazu zemědělců, přednosta okresního soudu, okresní lékař a okresní školní inspektor.

Archivní fondy dokládají i fakt, že stát chtěl mít podrobný přehled o všech zařízeních a ústavech, protože od roku 1948 se ve spisech objevují podrobná měsíční hlášení o stavu a pohybu chovanců v zařízeních ONV – OPM adresované Zemskému národnímu výboru - zemské péči o mládež v Praze (toto byl nový název Zemského ústředí péče o mládež v Čechách). Byl na to vydán i zvláštní tiskopis, s názvem Přehled o stavu a pohybu chovanců, kde se vyplňoval vždy název a sídlo ústavu, jeho vydržovatel, počet míst, počet provozních dnů, stav chovanců na počátku, stav chovanců na konci, kolik chovanců přibylo a ubylo, součet denních stavů a denní průměr. Z těchto měsíčních hlášení vyplývá, nejvíce bylo dětských domovů (kromě označení dětský domov se vyskytují označení jako dětský útulek nebo trvalý útulek), dětských denních jeslí a domovů mládeže, dále většinu zařízení pro děti provozovaly okresní národní výbory - okresní péče o mládež, ale v některých okresech byla tato zařízení provozována také jednotlivými závody, zejména to platilo pro denní jesle a dětské útulky. Sociální pracovnice musely za každý měsíc vyplňovat podrobnější

⁵⁹KELLER, F., BRABCOVÁ, V., ZELENKOVÁ, M. (1974): *Péče o děti, mládež a rodinu*. Pro I. ročník středních škol sociálně právních. SPN, Praha, s. 81

zprávy za každé zařízení, v těchto zprávách bylo kromě aktuálního počtu dětí, zaměstnanců, kapacity, atd. nutno vyplnit také údaje jako např. kolikrát byly děti za celý měsíc venku, kolikrát byla lékařská prohlídka, atd. Lze předpokládat, že tyto administrativní postupy odváděly sociální pracovnice od samotné práce s dětmi.

Pro umístění dětí do odborných ústavů, tj. ústavy pro děti mravně, duševně nebo tělesně úchylné bylo nutné, aby děti prošly Zemskou třídící stanicí v Praze, která vznikla v roce 1946 navázáním na činnost Zemského pedologického ústavu.

4.2.2 Právní rámec a obsah péče o děti a rodinu

Keller, Brablcová a Zelenková (1974) uvádějí, že obsahová stránka péče o mládež byla upravena až po vydání Ústavy 9. května a Zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném a po zrušení ministerstva práce a sociální péče. Stalo se tak vydáním zákona č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně mládeže.

„Tento zákon poplatný nazírání počátku padesátých let vycházel z mylných představ, že současně se změnou politických, sociálních a hospodářských poměrů v našich zemích odpadnou automaticky všechny příčiny, pro něž je třeba dětem poskytovat ochranu především proti ohrožením, k nimž dochází přímo v rodinách a že všichni občané budou plnit své poslání jako odpovědní rodiče svých dětí.“⁶⁰

Pro péči o mládež bylo vydáním výše uvedeného zákona stanoveno nové označení sociálně-právní ochrana mládeže. Obsahem této ochrany byl výkon hromadného poručenství a opatrovnictví, zvláštní ochrana dětí, které nejsou v péči rodičů, činnost poradní a pomocná a poskytování státních příspěvků na úhradu osobních potřeb dětí, které to potřebovaly. Prioritním účelem sociálně-právní ochrany byla výchova dětí v uvědomělé občany připravené přispívat svou prací k prospěchu společnosti.

„Zákon o sociálně právní ochraně mládeže přinesl i v oblasti náhradní péče o děti obrat poplatný především ideologickému nazírání, než respektující zájem dítěte. Pro zajímavost uvádíme přesnou citaci §9 zákon: je-li třeba dítě svěřit do péče nahrazující péči rodičů, bude umístěno zásadně do péče kolektivní; jinak lze dítě umístit jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychováváno v lásce k lidově

⁶⁰ BRABENEC, F.(2007): *Historický vývoj sociálně právní ochrany dětí. Ohlednutí do minulosti.* s. 9 In: NOVOTNÁ, V., BURDOVÁ, E., BRABENEC, F.(2007): *Zákon o sociálně právní ochraně dětí. Komentář.* LINDE, Praha

demokratickému státu, a která je schopna mu poskytnout prostředí příznivé po všech stránkách pro jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kdo dítě osvojí.“⁶¹

Preferenci ústavní péče jako formy náhradní rodinné výchovy v tomto období, můžeme zaznamenat i v zápisech z porad Zemské péče o mládež Zemského národního výboru Praha, kdy se na těchto poradách řešily vhodné objekty pro nově budované dětské domovy. Můžeme se domnívat, že šlo zejména o objekty vyvlastněné soukromým majitelům, jak vyplývá např. z jednoho záznamu, kde se píše o prohlídce vil.

Zákonem č. 185/1948 Sb., o zestátnění léčebných a ošetrovacích ústavů a o organizaci státní ústavní léčebné péče, přešly 1. lednem 1949 všechny léčebné a ošetrovací ústavy do vlastnictví státu (patřily sem nejen všechny nemocnice a porodnice, ale i ozdravovny, ústavy pro léčbu tuberkulózy, ústavy pro léčbu chorob duševních a nervových, pro tělesně i duševně postižené, atd. Všem těmto zařízením byl zabaven i jejich majetek a zaměstnanci, pokud zde mohli vůbec zůstat, přešli do služeb státu. Sociální ústavy (domovy pro matky a děti, ústavy pro tělesně a duševně vadnou mládež, atd.) zůstaly i nadále v kompetenci ministerstva sociální péče.

Částečné zlepšení situace v oblasti péče o děti a rodinu přinesl zákon o rodině č. 94/1963 Sb.⁶², čemuž, jak uvádí Brabenec (2007), předcházelo dlouhodobé úsilí předních odborníků v oblasti dětské psychologie, pediatrie i sociální práce prokázat odbornými pracemi škodlivost dlouhodobého pobytu dítěte v ústavním zařízení na jeho psychiku i na jeho schopnost pozdějšího samostatného života. Mezi tyto odborníky patřili prof. Zdeněk Matějček, dr. Josef Langmaier, dr. Jiří Dunovský a další. Nejen vydání tohoto zákona ale celkové uvolnění atmosféry ve společnosti v období 60. let 20. století přineslo několik nových přístupů k sociální práci s dětmi a rodinou. Jedním z nich bylo založení dětských SOS vesniček, které se staly novou formou náhradní rodinné péče.

Na založení těchto vesniček u nás se významně podílel právě i již zmíněný prof. Zdeněk Matějček. V roce 1968 vzniklo nejprve Sdružení přátel SOS dětské vesničky, jehož byl prof. Matějček členem, a v roce 1970 byla otevřena první vesnička v Doubí, kdy prvních 13 vybraných maminek po půlročním přípravném kurzu přijalo do své péče prvních 118 dětí. V roce 1973 byla otevřena další vesnička v Chvalčově a byla zahájena výstavba třetí SOS dětské vesničky v Brně. Výrazný zásah do

⁶¹ Tamtéž.. s. 9

⁶² Tímto zákonem byl současně zrušen původní zákon o sociálně právní ochraně mládeže č. 69/1952 Sb.

fungování vesniček přinesl rok 1974, kdy byly vesničky převedeny do pravomoci státu a majetek Sdružení byl nuceně odevzdán státu. Důvodem pro jejich zestátnění bylo mimo jiné to, že komunistické moci příliš připomínaly rok 1968. Po roce 1989 byla činnost Sdružení obnovena, byl navrácen majetek a dostavbou vesničky v Brně-Medlánkách tak byla rozšířena působnost SOS dětských vesniček.

Brabenec (2007) dále uvádí, že tyto snahy dovršil zákon č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči, který doplnil články náhradní rodinné péče do ucelené soustavy. V roce 1975 byl vydán zákon 121/1975 Sb., o sociálním zabezpečení, který upravil sociální péči o různé skupiny obyvatelstva a byla zde zahrnuta i sociálně.právní ochrana dětí jako jedna ze služeb sociální péče.

4.3 Nositelé péče o děti a rodinu

„Od roku 1947 přešla péče o mládež na stát a jejími nositeli se staly okresní národní výbory s přestávkou let 1952-1956, kdy péči o děti a mládež vykonávaly úřadovny ochrany mládeže zřízené u okresních soudů.“⁶³

Tyto úřadovny ochrany mládeže (ÚOM) převzaly agendu dřívějších komisí národních výborů, jejich pracovníky byly hromadní poručníci a sociální pracovníci. Další vývoj ukázal, že tyto úřadovny se sice osvědčily při spolupráci se soudy, ale téměř se přestala vykonávat vlastní sociální práce v rodinách. Od 1. ledna 1957 bylo tedy provádění péče o mládež převedeno zpět na národní výbory, a to konkrétně na odbory školství a kultury.

„Již od počátku 60. let došlo však k postupným změnám v nazírání na problematiku sociálně právní ochrany dětí a mládeže a na význam výchovného působení na sociálně disfunkční rodiny.“⁶⁴

Vládním usnesením č. 404 z roku 1966 bylo radám okresních národních výborů uloženo vytvořit oddělení péče o děti (OPD) a do roku 1970 je postupně vybavit kvalifikovanými sociálními pracovníky tak, aby jeden pracovník připadal podle kategorie okresu na 15.000 – 30.000 obyvatel. *„V roce 1970 připadal průměrně jeden pracovník OPD na 22.000 obyvatel.“⁶⁵*

⁶³ *Péče o děti* (1976): MPSV ČSR, Praha, s. 65

⁶⁴ *Péče o děti – Příručka pro pracovníky národních výborů.* (1972): Organizační a tiskové oddělení MPSV, Praha. s. 65

⁶⁵ KELLER, F., BRABLCOVÁ, V., ZELENKOVÁ, M. (1974): *Péče o rodinu, děti a mládež.* SPN, Praha. s. 154

4.3.1 Zajištění péče o děti a rodinu národními výbory

Keller, Brablcová a Zelenková (1974) uvádějí, že úkoly národních výborů při péči o děti a mládež byly funkčně rozděleny mezi národní výbory všech tří stupňů, tzn. místní a městské, okresní a krajské. Jejich úkolem bylo vyhledávat děti potřebující sociálně-právní ochranu, usilovat o vytvoření všeobecně příznivých podmínek pro výchovu dětí a činit potřebná sociálně výchovná nebo i státně mocenská opatření.

- Místní a městské národní výbory (MNV a MěNV)

V rámci místních a městských národních výborů byla orgánem sociálně-právní ochrany dětí tzv. komise péče o děti. Členové této komise byli oprávněni navštěvovat děti doma, ve škole nebo na pracovišti. Keller, Brablcová Zelenková (1974) popisují, jaké úkoly měly místní a městské národní výbory: zakročovat ve prospěch dětí postrádajících řádnou péči, zabezpečovat a kontrolovat dodržování předpisů a příkazů vydaných k ochraně dětí před škodlivými vlivy, podávat zprávy, návrhy a doporučení okresním národním výborům, soudům a jiným státním orgánům, působit při výkonu ochranných, výchovných opatření, které stanovil soud nebo okresní národní výbor, zajišťovat podmínky další výchovy dítěte v rodině před ukončením ústavní nebo ochranné výchovy a dohlížet na životní podmínky dětí z této výchovy propuštěných a mladistvých propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody.

- Okresní národní výbory (ONV)

„U okresních národních výborů, kde je těžiště sociálně právní péče o děti, se uplatňují tři základní organizační složky: komise péče o děti jako kolektivní orgán, oddělení péče o děti jako odborný orgán a sbor důvěrníků péče o děti jako sbor aktivistů.“⁶⁶

Členy komise byli voleni někteří pracovníci okresního národního výboru, pracovník oddělení péče o děti (OPD), dále dětský a dorostový lékař, pedagog a další zástupci společenských organizací, např. Československého svazu žen.

K úkolům ONV, jak uvádějí Keller, Brablcová, Zelenková (1974), patřilo: řízení, kontrola a koordinace péče o děti v obvodu ONV, výkon opatrovnictví nad dětmi, účast v trestním řízení proti mladistvým, návrhy na omezení a zbavení rodičovských práv a na vyslovení popř. zrušení ústavní nebo ochranné výchovy,

⁶⁶ Tamtéž. s. 152

sledování vývoje dětí vychovávaných jinými občany než rodiči, péče o děti propuštěné z výchovných a nápravných zařízení, evidence dětí obtížně vychovatelných, součinnost v občanskoprávních věcech nezletilců, poradenská a pomocná činnost, evidence občanů, kteří chtějí osvojit, a evidence dětí vhodných pro osvojení, zprostředkování umístění dětí do péče nahrazující výchovu rodičů.

Sbor důvěrníků péče o děti byl volen tak, aby v každé obci byl alespoň jeden důvěrník péče o děti a v obcích nad 1000 obyvatel jeden důvěrník na 1000 obyvatel. O konkrétní činnosti důvěrníků bude pojednáno dále.

- Krajské národní výbory (KNV)

Jejich úlohou bylo především řízení a kontrola činnosti ONV a dále, jak uvádějí Keller, Brablcová, Zelenková (1974), jim náležela úloha metodická, kdy prostřednictvím tzv. krajských inspektorů bylo zajišťováno doškolování a instruktáže pracovníků národních výborů a svolávání pravidelných porad vedoucích OPD.

- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR

Zákonem č. 55/1968 Sb., o změnách v organizaci a působnosti některých ústředních orgánů, bylo jako ústřední orgán státní správy pro oblast sociální politiky zřízeno ministerstvo práce a sociálních věcí. Brabenec (2007) k tomuto uvádí, že na základě zákona č. 1/1969 Sb. přešla sociálně právní ochrana dětí do působnosti tohoto nově zřízeného ministerstva.

Dle Kellera, Brablcové, Zelenkové (1974) ministerstvo vedlo celostátní evidenci o činnosti národních výborů na úseku péče o děti, předkládalo vládě souhrnné zprávy o této činnosti, pečovalo o politický a odborný růst pracovníků na úseku péče o děti (např. byla každoročně organizována týdenní školení pro krajské inspektory a vedoucí oddělení péče o děti).

Pro oblast metod sociální práce v péči o děti byly od začátku 70. let vydávány Odborem péče o rodinu a mládež Ministerstva práce a sociálních věcí ČSR metodické příručky pro sociální pracovníce národních výborů.

- Ústředí pro mezinárodně právní ochranu mládeže v Brně

Tento úřad byl řízen ministerstvem spravedlnosti a zajišťoval právní ochranu dětí a mládeže v poměru k cizině.

4.3.2 Kolektivní péče

„V 50. letech převládl názor, že dítě, které nemůže být vychovááno v rodině pokrevních nebo adoptivních rodičů, má přijít především do výchovy kolektivní.“⁶⁷

Podstatnou složku v oblasti péče o děti a rodinu tvořila tzv. kolektivní zařízení. Schiller (1971) rozděluje kolektivní zařízení, která byla v působnosti jednotlivých ministerstev. V působnosti ministerstva zdravotnictví to byly kojenecké ústavy pro děti do 1 roku (přijímaly i těhotné ženy a matky); dětské domovy pro děti od 1 do 3 let; dětské odborné léčebny pro děti do 15 let (dětské psychiatrické léčebny, dětské tuberkulózní léčebny, léčebny interní, nervové, vad zraku, řeči, sluchu, apod.); dětské ozdravovny; jesle (denní, týdenní, s nepřetržitým provozem pro děti matek pracujících na směny). Dále existovala zařízení v působnosti ministerstva školství, kterými byly dětské domovy pro děti od 3 do 6 let; mateřské školy (celodenní nebo internátní); dětské domovy pro děti školního věku; tzv. rodinné buňky (uměle vytvořené rodinné jednotky, jejímiž členy byly manželé jako vychovatelé 8-10 dětí, popř. pomocnice v domácnosti); pionýrské tábory; nejrůznější školy a zařízení pro mládež školní i předškolní vyžadující zvláštní péči; domovy mládeže třídící (dnešní diagnostické ústavy) a 3 typy domovů mládeže s ochrannou výchovou (dnešní výchovné ústavy). Poslední skupinu kolektivních zařízení tvořily tzv. ústavy sociální péče pro děti a mládež v působnosti orgánů sociální péče, které se nazývaly domovy pro tělesně vadnou mládež, ústavy pro nevzdělatelnou duševně vadnou mládež a zařízení pro denní pobyt nevzdělatelných dětí.

Z výše uvedeného výčtu kolektivních zařízení, ve kterém jsou uvedena jen ta základní, vyplývá, že kolektivní výchova tvořila po určitou dobu výraznou část v oblasti péče o děti a rodinu.

4.4 Charakteristické znaky sociální péče o děti a rodinu v období komunismu

Sociální péče o rodinu a děti byla charakterizována jako péče o rodinu, děti a o těhotné ženy poskytované národními výbory tak, aby manželství a rodina plnily řádně základní funkce, které jim náležely ve společnosti, popřípadě aby těhotná žena překonala nepříznivé životní poměry spojené s těhotenstvím mimo manželství. Zvláštní

⁶⁷ KELLER, F., BRABLCOVÁ, V., ZELENKOVÁ, M. (1974): *Péče o rodinu, děti a mládež*. SPN. Praha. s. 135

důraz se přitom kladl na zabezpečování všestranného tělesného a duševního rozvoje dětí a poskytování pomoci při uplatňování jejich práv.

Při péči o děti a rodinu poskytovaly národní výbory:

- výchovnou a poradenskou péči v oblasti rodinné a sociální,
- sociálně právní ochranu,
- pečovatelskou službu,
- půjčky.

V oblasti péče o rodinu, děti a mládež rozlišují Keller, Brablcová, Zelenková (1974) zejména tři druhy činností:

- preventivní činnost – zde byl důraz kladen na působení organizací jako např. Československý svaz žen, Svaz socialistické mládeže, apod.
- sociálně-výchovná práce v rodinách – pokud tato výchovná práce nevedla k žádoucímu výsledku, bylo nutno přijmout opatření, která měla povahu státně mocenského zásahu (napomenutí rodičů, vyslovení dohledu na výchovu, omezení rodičovských práv)
- zabezpečení náhradní výchovy – pokud rodina nebyla schopna zajistit dítěti řádnou výchovu byla dítěti zajištěna náhradní výchova v přirozeném nebo umělém prostředí

4.4.1 Činnost a úkoly sociálních pracovníků oddělení péče o děti v jednotlivých oblastech péče o děti a rodinu

Sociální práce s dětmi a rodinou, kterou vykonávaly sociální pracovnice OPD, byla rozdělena do těchto oblastí:

- nedostatečná péče o děti a s tím související ústavní výchova nebo náhradní rodinná péče
- rozvrat rodiny,
- dítě narozené mimo manželství,
- problémy dětí z rozvedených rodin,
- úmrtí rodičů, pěstounů,
- nepříznivý zdravotní stav,
- hmotná situace rodin s nezaopatřenými dětmi,
- trestná činnost mládeže,
- protispolečenská činnost dětí do 15 let,

- trestná činnost na dětech,
- poradenství a právní pomoc.

Dle vydaných metodik byly pro každou z výše uvedených oblastí přesně stanoveny úkoly OPD, postupy a formy práce. Dále pro představu uvedu metodické pokyny, kterými se měli sociální pracovníci řídit v oblasti nedostatečné péče o děti. Pro přehlednost použiji schéma z příručky Péče o děti – Soubor metodických návodů, která byla vydána v roce 1978 Organizačním odborem ministerstva práce a sociálních věcí. U jednotlivých oblastí bylo vždy přesně uvedeno, jaké jsou úkoly OPD, jaké jsou základní formy činnosti a jaký má být obsah práce.

Oblast I.: Nedostatečná péče o děti

úkoly OPD:

a) sociální práce v rodině

Základní formy práce:

- návštěva sociální pracovnice v rodině
obsah práce: zjištění všech důležitých okolností o životě rodiny (způsob a kvalita bydlení, hygiena domácnosti, vybavení domácnosti, způsob života, kvalita péče o děti, pověst v místě bydliště, apod.), záznam o návštěvě do spisu
- jednání s rodiči
obsah práce: ověření postoje rodičů k vzniklé situaci, vysvětlit jim jejich povinnosti
- diagnostika sociálního problému a plán řešení
obsah práce: realizace plánu
- výchovný pohovor
obsah práce: zajištění účasti, záznam o provedeném pohovoru, plán dalších opatření
- jednání s orgány a institucemi (MNV, školou, zdravotním střediskem, VB, soudem, zaměstnavatelem, společenskými organizacemi, apod.)
obsah práce: ověření zjištěných skutečností a názorů orgánů a institucí na situaci v rodině, příp. jejich zásahů do života rodiny, plán dalších opatření a rozdělení úkolů

b) výchovná opatření

Základní formy činnosti:

- návrh na vyslovení výchovného opatření ONV nebo soudu
obsah práce: podrobná zpráva o poměrech, v nich dítě žije a dosavadním výchovném působení, jednání před komisí péče o rodinu a děti, záznam o jednání, v případě rozhodnutí o výchovném opatření: záznam o jednání, protokol o hlasování, vyhotovení a doručení písemného rozhodnutí na doručenkou, záznam do evidence správních rozhodnutí

- kontrola účinnosti výchovného opatření
obsah práce: výchovné působení s cílem zlepšení poměrů v rodině, informace o životě dítěte – rodiny z místa bydliště, školy, apod.
- zrušení výchovného opatření – zpráva o poměrech v rodině a návrhem na zrušení výchovného opatření

c) umístění dítěte do náhradní výchovy

Základní formy činnosti:

- ústavní výchova
obsah práce: návrh soudu na nařízení ústavní výchovy (podrobná zpráva o poměrech, ve kterých dítě žije, a o dosavadním výchovném působení ONV, MNV, školy a jeho výsledcích), účast u soudního jednání, příprava umístění (jednání s diagnostickým ústavem a zajištění potřebných dokladů), umístění, během pobytu dítěte v ústavu – dlouhodobý kontakt s rodinou, příprava rodiny na návrat dítěte, sledování vývoje dítěte v ústavu; po propuštění dítěte z ústavu – zajištění jeho ubytování, ošacení, zaměstnání, apod., sledování jeho adaptace v rodině a v novém prostředí.
- náhradní rodinná péče
obsah práce v rámci osvojení a pěstounské péče: výběr vhodných pěstounů či osvojitelů (jednání se žadatelem, šetření v rodině a místě bydliště, zprostředkování odborného vyšetření v manželské a předmanželské poradně, posudek ze zaměstnání, vyšetření zdravotního stavu, výpis z rejstříku trestů), výběr vhodného dítěte (vyhledání dítěte vhodného ke svěření do osvojení/pěstounské péče.

Sjednocená byla také administrativa spojená s jednotlivými případy. V roce 1975 byl vydán Ministerstvem práce a sociálních věcí ČSR *Metodický návod na racionalizaci administrativních prací a vzorové pracovní postupy pro odbory sociálních věcí a zdravotnictví ONV na úseku péče o rodinu, děti a mládež a osoby společensky nepřizpůsobené*. Tato metodická příručka rozlišuje administrativní postupy při péči o rodinu a při péči o děti. Mezi úkoly sociálních pracovníků pro péči o rodinu patřilo:

- vedení rejstříku – sociální pracovníci vedla rejstřík osamělých těhotných žen a rodin s nezletilými dětmi, vyžadujících péči společnosti, tento rejstřík byl označen značkou ROD
- vedení evidenčních štítků - na štítku bylo uvedeno jméno klienta, datum narození, bydliště, do levého horního rohu se uvedlo velké T, když se přebírala do péče těhotná žena; ÚR, když šlo o úplnou rodinu a NR, když šlo o rodinu neúplnou.
- vedení lhůtníku – sociální pracovníci pro péči o rodinu vedla evidenci lhůt, v nichž se mají provádět určité úkony

- vedení spisu – podstatou spisu byl Rodinný sociální záznam, který dával přehled o situaci klienta při převzetí do péče, další součástí spisu byl Záznam o úkonech
- vedení evidenční karty pro ženy žádající mateřský příspěvek
- vedení pracovního deníku sociální pracovníce pro péči o rodinu

Základní evidence, které vedly sociální pracovníce pro péči o děti, byly Rejstřík Om (ochrana mládeže), spis Om a rejstřík a spis Nom (nepříslušná ochrana mládeže)

Oddělení péče o děti vedlo také seznam dětí vhodných k osvojení, seznam občanů vhodných stát se osvojiteli, seznam dětí vhodných ke svěření do pěstounské péče, seznam občanů vhodných stát se pěstouny a seznam důvěrníků péče o děti.

Vzhledem k výše popsaným povinným administrativním úkonům, které byly nuceny sociální pracovníce provádět je jasné, že byly více administrativními pracovníci než sociálními pracovníky v dnešním pojetí. Správné vedení dokumentace bylo považováno za jeden z předpokladů systematicky prováděné sociální práce. Pro ilustraci toho, co všechno byly sociální pracovníce povinny zjišťovat a zaznamenávat o rodinách, se kterými pracovaly, uvádím v Příloze I. *Vzor dotazníku zdravotní a sociální anamnézy*.

Z výše uvedeného vyplývá, že v oblasti metodik převládal spíše důraz na administrativní postupy. Samozřejmě i dnes je nutné vést v této oblasti spisovou dokumentaci a práce sociálních pracovníků se neobejde bez sepisování návrhů, žádostí, apod..

4.4.2 Metody sociální práce v péči o děti a rodinu

V 70. a 80. letech se sociální pracovníci řídili metodikami vydávanými organizačním odborem Ministerstva práce a sociálních věcí ČSR. Tyto metodiky jim poskytovali nejen právní předpisy týkající se péče o děti, ale také návody a postupy. Ve srovnání se současnou situací neměli sociální pracovníci mnoho možností v oblasti dalšího vzdělávání. První příručkou, která uceleně poskytovala sociálním pracovníkům metodiku, byla publikace *Metody sociální práce v péči o děti* od autorů D. Charvátové, Z. Taxe a K. Mládky. Tato příručka měla usnadnit sociálním pracovníkům orientaci v metodách sociální práce s klienty. Převažovala sociální práce s jednotlivcem, ale ve vydávaných metodikách byly sociální pracovníci seznamováni i se skupinovou sociální prací, která ale nebyla v oblasti péče o děti a rodinu příliš uplatňována. Jak uvádí

Charvátová, Brablcová (1975) nepoužívala se v plném rozsahu a její účinky a možnosti nebyly v té době plně vyzkoušeny. Užívalo se jí zejména na úseku ústavní péče o děti a mládež.

Ve vydávaných metodikách vycházeli autoři zejména z případové práce M. Krakešové. Novotná, Schimmerlingová (1992) uvádějí, že její výuka a praktické provádění bylo u nás uplatňováno od druhé poloviny 40. let. Tento přístup je nazýván psychosociální, protože sociální diagnózu opírá o teorii, že sociální problém u řady klientů pramení z narušených vnitřních a vnějších vztahů a postojů klienta k nejbližšímu okolí. K tomuto narušení došlo v průběhu života. Základem takto pojaté případové práce je rozhovor. Charvátová, Brablcová (1975) popisují pravidla tzv. psychogenetického rozhovoru, který měl sloužit ke stanovení sociální diagnózy a následnému vypracování plánu výchovné terapie. Na základě psychogenetického rozhovoru sociální pracovnice stanovily závady hmotné, zdravotní, výchovné a rodinné.

V některých vydaných metodikách je také zmíněna práce v obci (dnes ja tato oblast sociální práce nazývána komunitní práce). V PÉČI O DĚTI (1972) je rozlišena Sociální práce v obci na výchovnou práci mezi obyvatelstvem (např. předmanželská výchova, výchova k rodičovství, kurzy pro rodiče, atd.) a přípravu a realizaci nejednotlivějších sociálních projektů (budování zařízení pro osmaělé matky, pro sociální poradenství, apod.). Sociální práci v obci se měli věnovat zejména sociální pracovníci ve vedoucích funkcích, kteří při tom měli přihlížet ke zkušenostem sociálních pracovníků.

Ke konci 80. let se sociální práce v péči o děti, rodinu a mládež uplatňovala v poradenské péči, v přípravě k manželství a rodičovství, různými formami preventivního působení, v ochraně ohrožených dětí v dysfunkčních rodinách, v sociálně právní ochraně dětí a při zanedbání péče. Novotná a Schimmerlingová (1992) k tomu dodávají, že ve většině výše jmenovaných sociálních situací se u nás uplatňovala spíše sociální práce v širším významu, spojená s poskytováním služeb a dávek sociální péče, místo potřebného sociálně výchovného působení.

4.4.3 Dobrovolná terénní sociální práce v péči o děti a rodinu

Vedle sociální práce národních výborů vyvíjeli dílčí sociální aktivity také některé další organizace, např. Československý svaz žen a Československý červený kříž. Zabezpečovali také národním výborům pomoc formou důvěrníků péče o mládež.

„Vládní nařízení č. 59/1964 Sb., o úkolech národních výborů při péči o děti, počítá ve svém §18 s významnou formou účasti občanů při plnění úkolů na úseku péče o děti s důvěrníky péče o děti. Podle citovaného ustanovení jmenují jimi okresní národní výbory občany, jejichž osobní vlastnosti, životní zkušenosti a vztah k dětem poskytují záruku svědomitého a podnětného plnění svěřených úkolů.“⁶⁸

Jako pomocné orgány byly národními výbory zřizovány aktivity péče o rodinu a děti. Členství v aktivu bylo čestné, při plnění svých úkolů byli členové oprávněni navštívit rodinu a dítě v bytě, ve škole, mladistvého na pracovišti, od občanů měli právo požadovat potřebné informace.

Za důležité byli považováni důvěrníci péče o mládež nebo aktivisté péče o rodinu zejména při určování sociální diagnózy vzhledem k tomu, že tito obvykle místní lidé znali dobře rodinu a mohli získat ve spolupráci se školou a dalšími organizacemi potřebné informace. Sociální pracovník profesionál měl povinnost klienta informovat o tom, kdo a z jakého titulu bude ještě na řešení jeho situace pomáhat a to v souladu s existujícími předpisy.

„Klient by měl takto být informován o osobnosti důvěrníka péče o mládež nebo aktivisty péče o rodinu.“⁶⁹ Vzhledem ke kontextu doby lze předpokládat, že spíše než o informování šlo ze strany státních institucí o udělení povinnosti rodině s takovým důvěrníkem spolupracovat.

Důvěrníci péče o mládež a aktivisté péče o rodinu se podíleli na vyhledávání osamělých těhotných žen, jimž vlastní rodina nemohla pomoci, nebo rodiny neměly. Profesionální sociální pracovníci takové ženě zajistili všechny zákonné nároky v těhotenství a mateřství zatímco dobrovolní aktivisté péče o rodinu jí mohli poskytnout pomoc v péči o vedení domácnosti a přípravu na narození dítěte.

Nejdůležitější principy činnosti sociálních důvěrníků péče o mládež a aktivistů v péči o rodinu a metodiku, kterou měli dodržovat, shrnuje Brablcová (1985) takto:

- 1) jde o dobrovolnou sociální pomoc národním výborům (tato pomoc je registrována a má svá pravidla), jejíž zaměření a principy je třeba znát, stejně tak jako základní právní úpravy
- 2) tato pomoc směřuje především do oblasti prevence nežádoucích sociálních jevů, včasné vyhledání a signalizace všech, kteří potřebují nějakou formu sociální pomoci

⁶⁸ *Péče o děti* (1971): MPSV ČSR, Praha, s. 71

⁶⁹ BRABLCOVÁ, Vlasta: Dobrovolná terénní sociální práce v péči o děti a rodinu, Praha 1985, s. 5

3) dobrovolná sociální pomoc vždy navazuje a doplňuje odbornou pomoc profesionálního sociálního pracovníka

4) vykonavatelé dobrovolné sociální činnosti by měly dodržovat tyto hlavní pravidla:

- snaha po maximální objektivitě šetření
- navazovat kontakty a získávat potřebné informace i mimo rodinu
- naučit se rozlišovat podstatné problémy od nepodstatných
- působit určitým způsobem výchovně na dospělé, na děti
- zachovávat mlčenlivost
- písemné podklady pro národní výbory a ostatní orgány zpracovávat s velkou občanskou odpovědností
- postupovat iniciativně, samostatně v dohodnutém působení
- informovat profesionálního sociálního pracovníka o postupu a výsledcích
- se sociálním klientem jednat vždy jako s plnoprávným občanem
- nemanipulovat s ním a ani nedopustit, aby manipuloval s dobrovolným spolupracovníkem národního výboru,
- postupovat otevřeně, čestně.

Přestože se jednalo o dobrovolnou pomoc občanů dětem a rodinám, svým charakterem to ale nebyla dobrovolná pomoc v dnešním pojetí, protože to byli občané, kteří byli vybíráni státní mocí prostřednictvím národních výborů. Z určitého hlediska to ale můžeme chápat jako předchůdce dnešních dobrovolnických aktivit v rámci komunitní práce.

5 Vývoj metod sociální práce s dětmi a rodinou po roce 1989

„Před rokem 1989 byla sociální práce s rodinou doménou pouze jedné instituce – obvodních a okresních úřadů – oddělení péče o rodinu a dítě. Sociální pracovníci byly školeny v metodách práce s rodinou postavených na autoritativním, direktivním vztahu mezi pracovníkem a klientem. Důsledkem byla stále se zvyšující potřeba stavět velkokapacitní zařízení pro výkon ústavní výchovy (dále ÚV), protože stávající kapacita těchto zařízení nedostačovala. Důvodem tohoto stavu nebyl úmysl děti poškozovat prostřednictvím sociálních pracovníků a pracovníků ÚV. Podstatou byla doktrína, že nejlepším pečovatelem o děti v obtížné sociální situaci je stát a že mocný stát skrze své instituce ochrání děti před jejich rodiči“.⁷⁰

I po roce 1989 hraje stát důležitou roli v sociální práci s dětmi a rodinou, ale velký prostor v této oblasti dostaly také nevládní neziskové organizace. Jsou jimi občanská sdružení, obecně prospěšné společnosti, nadace, církve, atd. V praxi by spolu státní a nestátní subjekty věnující se sociální práci s dětmi a rodinou měly spolupracovat a vzájemně se doplňovat, společně se podílet na zlepšování situace ohrožených dětí i na vývoji metod sociální práce s dětmi a rodinou. Z praxe lze vidět, že k prohloubení této spolupráce již dochází, např. v letech 2006-2008 byl Dětským krizovým centrem v Praze realizován projekt, jehož záměrem bylo připravit efektivní vzdělávací nástroje a zvýšit celkovou erudovanost a kompetentnost sociálních pracovníků oddělení sociálně právní ochrany dětí (OSPOD) pro práci s dětmi týranými, zneužívanými, zanedbávanými či jinak ohroženými na zdravém vývoji (syndrom CAN)⁷¹, se zvýšeným důrazem na praktickou stránku, interdisciplinární přístup a aplikaci poznatků v praxi. Vedle seminářů probíhala vzájemná setkávání zástupců OSPOD a odborných pracovníků neziskových organizací.

⁷⁰ BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. (2008): *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Portál. Praha. s. 11

⁷¹ (Child Abuse and Neglect) - Syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte je definován jako poškození tělesného, duševního i společenského stavu a vývoje dítěte, které vznikne v důsledku jakékoli nenáhodné, vědomé či nevědomé aktivity nebo neaktivity rodičů nebo jiné dospělé osoby, jež je v dané společnosti hodnocena jako nepřijatelná.

5.1 Změny v sociální práci s dětmi a rodinou po roce 1989

V souvislosti se společenskopolitickými změnami bylo nutno nově upravit zejména postavení dětí.

„Nové společenské jevy, zejména ohrožení dětí novým spektrem negativních jevů, ústavou zaručená zvláštní ochrana dítěte přijatá Listinou základních práv a svobod, a mezinárodní smlouvy, kterými je Česká republika vázána, vztahující se k postavení dítěte, vyústily v jasný požadavek, zaručit v našem právním systému dětem sociálně právní ochranu.“⁷²

Na nutnost nově upravit ochranu dětí poukazuje i Brabenec (2007) svým hodnocením stávajících předpisů jako neuspokojivých a neodpovídajících potřebám dětí a potřebné úrovni jejich ochrany v rozvíjející se občanské společnosti.

5.1.1 Právní rámec a nové pojetí sociálně-právní ochrany dětí

Výsledkem výše zmíněné potřeby upravit nově postavení dětí těchto bylo vydání zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí. Sociálně právní ochranu dětí vymezuje tento zákon jako ochranu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění, a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Sociálně právní ochrana se zaměřuje zejména na děti:

- a) jejichž rodiče zemřeli; neplní povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti nebo nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti,
- b) které byly svěřeny do výchovy jiné fyzické osoby než rodiče, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy,
- c) které vedou zahálčivý nebo nemravný život spočívající zejména v tom, že zanedbávají školní docházku, nepracují i když nemají dostatečný zdroj obživy, požívají alkohol nebo návykové látky, žijí se prostitutí, spáchaly trestný čin nebo, jde-li o děti mladší než patnáct let, spáchaly čin, který by jinak byl trestným činem, opakovaně nebo soustavně páchají přestupky nebo jinak ohrožují občanské soužití,

⁷² KUDLOVÁ, M. (2000): *Nezastupitelnost sociální práce v sociálně-právní ochraně dětí*. s. 14 -15. In: Sborník přednášek z XI. Konference Společnosti sociálních pracovníků. MPSV. Praha

d) které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických nebo právnických osob odpovědných za výchovu dítěte

e) na kterých byl spáchán trestný čin ohrožující život, zdraví, jejich lidskou důstojnost, mravní vývoj nebo jmění, nebo je podezření ze spáchání takového činu; pokud tyto skutečnosti trvají po takovou dobu nebo jsou takové intenzity, že nepříznivě ovlivňují vývoj dětí nebo jsou anebo mohou být příčinou nepříznivého vývoje dětí.

Dne 1. června 2006 vešla v účinnost novela tohoto zákona. Nová právní úprava mimo jiné prohlubuje ochranu dětí, které jsou na základě žádosti rodičů opakovaně umisťovány do kojeneckých ústavů, dětských domovů a dalších zařízení, a děti ohrožovaných násilím mezi rodiči nebo jinými fyzickými osobami. Novela také posiluje práci s biologickou rodinou a umožňuje tak dítěti zachování rodinného prostředí. Zákon zakotvuje možnost svěřit dítě na přechodnou dobu do pěstounské péče, a to zejména v případech, kdy dítěti v rodině nejsou zajištěny potřebné podmínky. Mělo by jít o dobu, než rodiče vyřeší své problémy a dítě se tak bude moci relativně brzy vrátit zpět do rodiny. U dětí, které žijí v zařízeních ústavní výchovy, musí podle nové právní úpravy orgány sociálně-právní ochrany pravidelně spolupracovat s rodiči těchto dětí i po jejich odebrání z rodiny. To by mělo především pomoci řešit sociální situaci rodiny a umožnit tak dítěti jeho návrat domů. Návrh vychází ze zásady, že primárním zájmem dítěte je žít s vlastními rodiči, popř. blízkými osobami. Dále byl zaveden státní příspěvek pro zřizovatele zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Ten náleží za každé dítě, které je do takového zařízení svěreno na základě rozhodnutí soudu či na doporučení orgánu sociálně-právní ochrany dětí. K dílčím změnám došlo také vydáním zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách. V souvislosti s účinností tohoto zákona se celá řada projektů, které dosud realizovaly pro své klienty nestátní neziskové organizace, mohla přeměnit na standardní sociální služby.

Stěžejními právními předpisy pro výkon sociálně-právní ochrany dětí jsou v současnosti:

- Úmluva o právech dítěte č. 104/1991 Sb.,
- zákon o sociálně-právní ochraně dětí č. 359/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- zákon o rodině č. 94/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- zákon o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., ve znění pozdějších předpisů,

- trestní zákon č. 140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- občanský soudní řád č. 99/1963 Sb., ve znění pozdějších předpisů,
- občanský zákoník č. 40/1964 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

5.1.2 Obnovení vysokoškolského studia sociální práce a rozvoj dalšího vzdělávání

Šiklová (In: MATOUŠEK a kol., 2001) uvádí, že vzhledem k určitým základům k reformě vzdělávání v sociální práci, které byly neformálně položeny již za minulého režimu, se v popřevratové době podařilo poměrně rychle obnovit vysokoškolskou výuku sociální práce na Karlově univerzitě v Praze a Masarykově univerzitě v Brně, později bylo zavedeno vysokoškolské studium oboru sociální práce i na univerzitách v Olomouci, Ostravě, Českých Budějovicích, Plzni, Ústí nad Labem, Hradci Králové a ještě o něco později v Liberci a Pardubicích. Kromě možnosti vysokoškolského vzdělání v oboru sociální práce na některé ze státních vysokých škol mohou zájemci využít i studia na soukromé Pražské vysoké škole psychosociálních studií, která funguje od roku 2001.

Současně vzniklo mnoho vyšších odborných škol, které nabízejí tříleté studium oboru sociální práce a příbuzných oborů a i nadále existují střední odborné školy se zaměřením na sociálně-právní oblast.

Za účelem zvyšování odborné kvality vzdělávání v sociální práci u nás bylo založeno dobrovolné sdružení Asociace vzdělavatelů v sociální práci, které sdružuje vyšší odborné školy a vysoké školy nebo jejich části, které nabízejí vzdělání v sociální práci na území ČR, příp. poskytovatele dalšího vzdělávání.

V souvislosti s nároky, které jsou na sociální pracovníky kladeny i s měnícími se metodami i charakterem sociální práce patří k výkonu této profese celoživotní vzdělávání. Zákonem o sociálních službách č. 108/2006 Sb. (§111) byla uzákoněna povinnost dalšího vzdělávání, kterým si sociální pracovník obnovuje, upevňuje a doplňuje kvalifikaci.

Další vzdělávání sociálních pracovníků v oblasti sociální práce s dětmi a rodinou poskytují nejen některé vysoké školy (např. Katedra sociální práce FF UK), ale i mnoho nestátních neziskových organizací (např. STŘEP-české centrum pro sanaci

rodiny, Vzdělávací institut ochrany dětí⁷³, atd.) nebo také některé profesní organizace sociální práce (např. Společnost sociálních pracovníků).

5.2 Nositelé sociálně-právní ochrany dětí

Sociálně právní ochranu dětí zajišťují dle výše uvedeného zákona orgány sociálně právní ochrany dětí, jimiž jsou:

- Obecní úřady obcí s rozšířenou působností

Plní nejvíce úkolů a jsou hlavním článkem systému ochrany dětí v rámci sociálně právní ochrany dětí, v jejich organizační struktuře je oblast sociálně právní ochrany dětí zpravidla svěřena do působnosti oddělení sociálně právní ochrany dětí⁷⁴. „Tyto obce a jejich sociální pracovníci tvoří první linii v práci s ohroženými rodinami. Zpravidla jsou prvním orgánem či institucí, se kterou se rodina v obtížné situaci setká, a proto je jejich postavení v celém systému sociální práce s rodinou tak důležité.“⁷⁵

- Obecní úřady

V přenesené působnosti zajišťují celou řadu povinností v rámci sociálně právní ochrany dětí, mají možnost bezprostředně sledovat ochranu práv dítěte a včas přijímat potřebná opatření, vzhledem k tomu, že znají problém a místní podmínky

- Krajské úřady

V přenesené působnosti je jejich role významná v oblasti zprostředkování náhradní rodinné péče a v rozhodování o pověření nestátních subjektů k výkonu sociálně právní ochrany dětí; zaujímají také roli odvolacího, kontrolního a metodického orgánu

- Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR

Od roku 1969 přešla do působnosti tohoto orgánu sociálně-právní ochrana dětí. V rámci své činnosti také vydává různá metodická doporučení a pokyny k jednotlivým oblastem sociálně právní ochrany dětí.

- Úřad pro mezinárodně-právní ochranu dětí

⁷³ Tato obecně prospěšná společnost usiluje o zavedení komplexního interdisciplinárního celoživotního učení v ochraně dětí, které u nás dosud neexistuje; více na www.viod.cz

⁷⁴ někde se tato oddělení nazývají také oddělení péče o děti nebo oddělení péče o děti, rodinu a mládež.

⁷⁵ PAZLAROVÁ, H., MATOUŠEK, O., MATOUŠEK, J. (2007): *Služby pro rodiny z pohledu orgánů sociálně právní ochrany dětí*. Informační středisko Mikuláš. Praha. [online]. Aktualiz. 18.9.2007. [cit. 2009-14-07.] Dostupné z WWW: [http://www.mikulasops.cz/File/Sluzby_OSPOD_zaverecna_zprava\[1\]\(1\).pdf](http://www.mikulasops.cz/File/Sluzby_OSPOD_zaverecna_zprava1.pdf)

Tento úřad se sídlem v Brně působí jako tzv. ústřední orgán podle celé řady mezinárodních smluv a podle komunitárních nařízení; poskytuje sociálně právní ochranu ve vztahu k cizině; předmětem činnosti je zejména pomoc při vymáhání výživného, mezinárodní únosy, zajištění práva styku a mezinárodní osvojení. Dále Úřad vystupuje jako opatrovník (popřípadě kolizní opatrovník) v soudních řízeních ve věcech nezletilých s mezinárodním prvkem.⁷⁶

Další subjekty, které poskytují sociálně právní ochranu dětí⁷⁷:

- obce v samostatné působnosti (vytvářejí předpoklady pro kulturní, sportovní, jinou zájmovou a vzdělávací činnost dětí),
- kraje v samostatné působnosti (také vytvářejí předpoklady pro kulturní, sportovní, jinou zájmovou a vzdělávací činnost dětí),
- komise pro sociálně-právní ochranu dětí - koordinuje výkon sociálně-právní ochrany dětí na území správního obvodu obce s rozšířenou působností, vydává pověření ke zřizování výchovně rekreačních táborů, navrhuje a posuzuje předložené sociálně preventivní programy na ochranu týraných, zneužívaných a zanedbávaných dětí a zajišťuje projednání jednotlivých případů v komisi za účelem navržení opatření k účinné pomoci dítěti a rodině, doporučuje provést opatření, která by měla být uskutečněna v oblasti ochrany dětí před sociálně patologickými jevy, a připravuje programy péče o problémové skupiny dětí, tuto komisi zřizuje starosta obce s rozšířenou působností, jejími členy by měli být především sociální pracovníci, pedagogičtí pracovníci, psychologové, zdravotničtí pracovníci, policisté, zástupci pověřených osob, občanských sdružení a církví, ale i soudci, státní zástupci a další osoby, které mohou svoji účastí přispět k rozvoji sociálně-právní ochrany dětí v daném regionu.
- tzv. pověřené osoby – jedná se o právnické či fyzické osoby, které sociálně-právní ochranu dětí vykonávají na základě pověření vydaného krajským úřadem, mohou především vyhledávat děti, na které se sociálně-právní ochrana dětí zaměřuje, mohou se věnovat poradenské činnosti a činnosti zaměřené na ochranu dětí před škodlivými vlivy a na předcházení jejich vzniku, mají možnost působit při realizaci pěstounské péče a osvojení. Mohou převzít zajišťování

⁷⁶ <http://umpod.omegadesign.cz/>

⁷⁷ Zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí upravuje výkon sociálně-právní ochrany dětí nejenom orgány sociálně-právní ochrany dětí, ale i jinými subjekty, které nejsou orgány sociálně-právní ochrany dětí

přípravy fyzických osob vhodných stát se osvojiteli nebo pěstouny k přijetí dítěte do rodiny, kterou jinak zajišťuje krajský úřad. Vyhledávají fyzické osoby vhodné stát se osvojiteli nebo pěstouny a oznamují je obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností. Rovněž vyhledávají děti vhodné k osvojení nebo ke svěřením do pěstounské péče a oznamují je obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností. Dále poskytují fyzickým osobám vhodným stát se osvojiteli nebo pěstouny nebo již osvojitelům a pěstounům poradenskou pomoc související s osvojením dítěte nebo svěřením dítěte do pěstounské péče. Zřizují také zařízení sociálně právní ochrany dětí: zařízení odborného poradenství pro péči o děti (např. občanské poradny, informační centra pro děti a mládež), zařízení sociálně výchovné činnosti (např. centra volného času pro děti, nízkoprahové kluby pro děti a mládež), zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (např. krizová centra), výchovně rekreační tábory pro děti a zařízení pro výkon pěstounské péče. Seznam těchto pověřených osob v Praze a jednotlivých krajích je dostupný na internetových stránkách Ministerstva práce a sociálních věcí ČR⁷⁸.

„Vzájemná spolupráce orgánů sociálně právní ochrany dětí s pověřenými osobami je v zájmu dětí, neboť sociálně právní ochrana poskytnutá orgánem může být vhodně doplněná aktivitou pověřené osoby. Pověřené osoby, zaměřující svou činnost na terénní sociální práci, mají zpravidla možnost se individuálně podle potřeby rodiny věnovat jednotlivým klientům, mohou rovněž poskytovat každodenní sociální služby, na které mnohdy sociálním pracovníkům orgánů sociálně právní ochrany dětí nezbyvá časový prostor.“⁷⁹

5.2.1 Úloha a činnost pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí

Sociální pracovníci OSPOD spolupracují s rodinou a s příslušnými orgány na zlepšení rodinného prostředí dítěte. K tomuto cíli směřují činnosti preventivního a intervenčního charakteru. Preventivní činnost, která se dle Kudlové (2008) soustředí na předcházení vzniku nežádoucích společenských situací včasným odstraňováním jejich příčin, se nejvíce uplatní při vyhledávání ohrožených dětí, při výchovném

⁷⁸ <<http://www.mpsv.cz>>

⁷⁹ KAHOUN, V. a kol. (2007): *Vybrané kapitoly k sociální práci. Sociální práce II.* Triton, Praha. s. 21

působení na rodiče a děti, zprostředkování poradenství, při zjišťování a následném odstraňování příčin vzniku nepříznivých vlivů na děti a pomocí rodičům řešit výchovné problémy a problémy s péčí o dítě. Preventivní činnost je účinná pouze za předpokladu, že rodiče a děti spolupracují se sociálními pracovníky a také za předpokladu spolupráce s dalšími orgány a institucemi. Zde mají velký prostor také nestátní neziskové organizace. Intervenční činnost, kterou Kudlová (2008) charakterizuje jako kurativní aspekt sociální práce v této oblasti, zahrnuje výchovná opatření, omezení nebo zbavení rodičovské zodpovědnosti, nařízení ústavní výchovy, apod. Kahoun (2007) uvádí, že sociální pracovníci získávají informace o ohrožených dětech zejména vlastním šetřením.

Novotná (2008) uvádí jaké zpravidla řeší situace sociální pracovníci při výkonu sociálně právní ochrany dětí a jakou zaujímají roli: rodič žádá o pomoc a chce a je schopen problém řešit (sociální pracovník je v roli rádce, konzultanta a zprostředkovatele); rodič žádá o pomoc a chce problém řešit, ale není schopen jej řešit sám (sociální pracovník je v roli rádce, konzultanta, zprostředkovatele a pomocníka); rodič žádá o pomoc a chce problém řešit, není schopen jej za pomoci řešit (sociální pracovník je v roli rádce, konzultanta, zprostředkovatele a řešitele); rodič žádnou pomoc nežádá, nepřipouští si, že nastal problém, který by měl řešit, nabízenou pomoc neodmítá, ale je nečinný (sociální pracovník je v roli řešitele); rodič žádnou pomoc nežádá, vzniklý problém nepovažuje za hodný řešení a pomoc odmítá (sociální pracovník je v roli řešitele); rodič nefunguje a je potřeba řešit situaci dítěte (sociální pracovník je v roli řešitele).

Pracovníci OSPOD jsou povinni plnit zejména tyto úkoly:

- vykonávat sociálně-právní ochranu dětí,
- zajišťovat ochranu dítěte při rozvodu (rozvratu manželství),
- řešit problematiku dítěte z neúplné rodiny
- řešit nedostatečnou péči o děti a problematiku zneužívaného, zanedbávaného a týraného dítěte,
- řešit situaci dítěte narozeného mimo manželství a pomoc matce dítěte, jež se narodilo mimo manželství,

- zabezpečovat další účelovou pomoc dětem,
- v rámci této péče jako terénní sociální pracovník/ice zajišťovat: vedení základní a pomocné evidence v agendě péče o rodinu a děti (spisu Om a Nom, rejstříků, pomocných rejstříků, lhůtníků); provádět šetření v rodině a bydlišti dítěte a škole, pracovišti dítěte, dále ve zdravotnickém, školském zařízení, získávat informace o dítěti a jeho rodině, spolupracovat s jinými státními orgány a obecními úřady; navrhopat a vykonávat rozhodnutí o předběžném opatření o umístění nezletilého dítěte do náhradní rodinné výchovy; na základě požadavku soudců podávat zprávy o výchovných poměrech nezletilých a navrhopat opatření ve věcech další výchovy; navrhopat a provádět výchovná opatření jako jsou napomenutí, dohled, omezení; zastupovat nezletilce u soudu v postavení kolizního opatrovníka v souladu se zákonem o rodině; poskytovat poradenskou pomoc rodičům, dětem, těhotným ženám v jejich obtížných rodinných, sociálních a osobních situacích; vyhledávat ohrožené děti; zprostředkovávat pomoc odbronych popradenských a jiných pracovišť; zastupovat dítě v postavení poškozeného v trestním řízení; podávat podněty a návrhy na přiznání náhrady škody za poškozené dítě v postavení kolizního opatrovníka orgánům činným v trestním řízení, podávat návrhy na zahájení soudního řízení ve věcech určení rodičovství k nezletilému dítěti; podávat opravné prostředky v zasoupení nezletilého dítěte; spolupracovat se zařízeními, v nichž se vykonává ústavní výchova; spolupracovat s občanskými sdruženími, církevními, charitativními a jinými organizacemi, vyhovovat dožádání jiných úřadů a přešetřovat na jejich dožádání poměry nezletilého dítěte; vykonávat funkci poručníka; spolupracovat s vedením účelových zařízení (např. domov pro matku s dětmi, apod.) a pomáhat řešit situaci rodičů a dětí v těchto zařízeních; zpracovávat statistické údaje za svěřenou agendu+ sledovat aktuální právní předpisy související se sociálně právní ochranou dětí a řídit se jimi ve své práci; o skutečnostech zjištěných v souvislosti s výkonem své funkce zachovávat mlčenlivost.

Vzhledem ke všem výše zmíněným úkonům je jasné, že na sociální pracovníce OSPOD jsou kladeny velké nároky nejen z hlediska náplně práce, ale samozřejmě už i samotný obsah je pro ně mnohdy náročný. Zároveň mají ve většině případů na starosti větší počet klientů než by bylo přijatelné.

„Orgány sociálně právní ochrany dětí (dále OSPOD) mají v popisu práce především ochranu práv a nároků dětí na příznivý vývoj a řádnou výchovu včetně jejich zájmů a působení na obnovení narušených funkcí rodiny. Tedy především preventivní práce vůči selhávání rodiny, pomoc při řešení složitých situací rodin jevících se jako rizikových a snaha na udržení rodiny pohromadě. Jak ale mohou tuto funkci orgány OSPOD smysluplně zajišťovat, když v průměru na jednu sociální pracovníci, pracovníka, připadá více než tři sta a v nejproblematictějších regionech dokonce téměř šest set problémových rodin. Po přechodu OSPOD z okresů na obce s rozšířenou působností totiž necitlivou místní sociální politikou zmizelo více než 20 % míst sociálních pracovníků.“⁸⁰

Přetíženost sociálních pracovníků je jedním z aktuálních problémů v oblasti sociálně-právní ochrany dětí. V praxi to znamená, že zajišťují sociálně-právní ochranu pouze v minimálním zákonném rozsahu a nemají dostatek prostoru a času pro preventivní činnost, soustavnou práci s ohroženou rodinou, poskytování poradenství a terénní práci. Stát na to reagoval tím, že od roku 2009 je obcím s rozšířenou působností poskytována ze státního rozpočtu samostatná účelová dotace na výkon sociálně-právní ochrany dětí, které je určena na úhradu všech osobních, provozních a věcných nákladů spojených s agendou sociálně-právní ochrany dětí. „Ačkoliv dotace vytvořila nejvíce přetíženým OÚRP finanční podmínky pro navýšení počtu pracovníků, rozhodnutí o přijetí nových pracovníků zůstává nadále v samostatné působnosti představitelů obcí a ze strany státu nelze posílení nijak vynutit. Některé OÚRP odmítly navýšit počet pracovníků a nevyčerpané prostředky dotace raději vrátily zpět do státního rozpočtu.“⁸¹

⁸⁰ PILAŘ, J. (2005): *Náhradní výchovná péče v nahoté reality*. In: Učitel'ské noviny. č. 36/2005. [online]. Aktualiz. 18.10.2005. [cit. 2009-12-07]. Dostupné z WWW:

http://www.ucitelskenoviny.cz/obsah_clanku.php?vydani=36&rok=05&odkaz=nahradni.htm

⁸¹ HOVORKA, D. (2008): *Aktuální problémy v oblasti sociálně-právní ochrany dětí*. In: Příspěvky z konference Rodina a dítě pořádané 25.2.2008.[online].[cit. 2009-12-07]. Dostupné na WWW: www.ochrance.cz/dokumenty/dokument.php?back=/cinnost/konference.php&doc=1236

Vzhledem k tomu, že jednotlivá OSPOD, jak uvádí Hovorka (2008), nejsou přímo podřízena MPSV ČR a tento orgán, tak nemůže přímo kontrolovat výkon sociálně právní ochrany dětí ani je nijak sankcionovat, např. v případě, že nemají dostatečný počet pracovníků, navrhuje MPSV ČR zakotvit řídicí a kontrolní pravomoc MPSV ČR vůči všem OSPOD a dále stanovit personální standardy pro zajištění sociálně-právní ochrany dětí.

5.2.2 Metody sociální práce s dětmi a rodinou v kontextu sociálně právní ochrany dětí

Kudlová (2008) uvádí, že podstatnou částí sociální práce při výkonu sociálně právní ochrany dítěte je sociální práce s rodinou, jako přirozenou skupinou, jejíž členem dítě je. Sociální pracovník při této metodě využívá vzájemného působení vztahů mezi členy skupiny (v tomto případě rodiny). Tam, kde jsou v rodině narušeny životní role, pomáhá sociální pracovník všem členům rodiny při identifikaci jejich rolí a při učení se těmto rolím. Neméně důležitou úlohu má v oblasti sociálně právní ochrany také sociální práce s jednotlivcem, při jejíž aplikaci se sociální pracovník snaží o zmírnění nebo odstranění sociálního problému.

Novotná (2008) uvádí, že nositeli metod jsou sociální pracovníci orgánů sociálně právní ochrany dětí a také fyzické osoby či zaměstnanci právnických osob, pokud jsou výkonem sociálně-právní ochrany dětí pověřeny.

Sociální práce s dětmi nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte se nejčastěji realizuje dvěma nejzákladnějšími metodami sociální práce: individuální prací s jednotlivcem a prací se skupinou, zpravidla s rodinou. Novotná (2008) dále uvádí, že proces individuální práce s jednotlivcem, ale i se skupinou prochází těmito fázemi, které jsou praxí ověřeny:

- fáze sociálně-diagnostická, která zahrnuje: vyhledávání; první kontakt s klientem; první sociální šetření; poradenství a počáteční analyzování situace; tvoření sociální anamnézy; navázání kontaktu s klientem a dalšími členy rodiny; navázání kontaktu s dalšími pomáhajícími osobami a institucemi; pokračování v sociálním šetření; analýzu situace v rodině klienta a okolí; vypracování sociální diagnózy.
- fáze sociálně-terapeutická, která vychází z obsahu sociální diagnózy a zahrnuje: plán opatření, který může být rozfázovaný ve vztahu k dětem,

k rodičům nebo dalším fyzickým nebo právnickým osobám; realizaci plánu opatření; kontrolu efektivnosti přijatých opatření, případně změnu plánu opatření.

Odborníci se shodují v tom, že sociální pracovníce OSPOD nemají dostatečně propracovanou metodiku pro svou práci a zároveň nemají dostatek času pro praktické uplatnění metod při práci s jednotlivými rodinami.⁸² Na tuto situaci reaguje i Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, které vydává pro tuto oblast metodická doporučení, např. v letošním roce byla vydána následující metodická doporučení:

- Metodické doporučení MPSV č. 1/2009 k postupu obecních úřadů obcí s rozšířenou působností při poskytování sociálně-právní ochrany nezletilým cizincům bez doprovodu,
- Metodické doporučení MPSV č. 2/2009 k vyhodnocování situace dětí v obtížné sociální situaci,
- Metodické doporučení MPSV č. 3/2009 k vytvoření individuálního plánu péče o dítě,
- Metodické doporučení MPSV č. 4/2009 k přechodu dítěte do náhradní rodiny,
- Metodické doporučení MPSV č. 5/2009 k návazné péči o náhradní rodinu po přijetí dítěte,
- Metodické doporučení MPSV č. 6/2009 k pěstounské péči na přechodnou dobu,
- Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou,
- Metodické doporučení MPSV č. 10/2009 k práci s dětmi s výchovnými problémy.

5.3 Nové trendy v sociální práci s dětmi a rodinou

Po roce 1989 došlo k rozvoji sociální práce s dětmi a rodinou v oblasti nových metod zejména díky možnosti čerpat inspiraci ze zahraničí a vzniku mnoha neziskových organizací, ale problémem nadále zůstává velký počet dětí v ústavních zařízeních, který se spíše ještě zvyšuje.⁸³ V rámci snižování tohoto počtu se odborná veřejnost i stát snaží o vytváření nových přístupů a opatření v oblasti sociální práce s dětmi a rodinou.

⁸² tyto názory zazněly například na konferenci Děti potřebují rodinu. Inovativní přístupy v práci s ohroženými rodinami, která se konala v Praze 22. a 23.5.2008

⁸³ v roce 2005 bylo soudy pravomocně rozhodnuto o uložení ústavní výchovy 2.190 dětem, v roce 2006 byl tento počet 2360 a v roce 2007 se zvýšil na 2.480, jak uvedl náměstek ministra spravedlnosti V. Král ve svém příspěvku Pěstounská péče v návrhu občanského zákoníku na konferenci Děti potřebují rodinu. In: *Děti potřebují rodinu. Inovativní přístupy*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 22.-23.5.2008. Občanské sdružení Člověk hledá člověka. Praha. s. 10.

5.3.1 Sjednocení systému péče o děti

Již delší dobu se u nás projevuje tendence sjednotit péči zejména o ohrožené děti. Již v květnu 1991 na konferenci v Táboře na téma „Problémy rodiny v současné společnosti a jejich řešení“ zazněla v příspěvku JUDr. Novotné z MPSV ČR myšlenka o potřebě souhry a působení orgánů a institucí, které se podílejí na řešení problémů rodin.

„K tomu je třeba v nejbližším období dosáhnout změny v nazírání na činnost sociálních pracovníků, tj. pochopit důležitost sociální práce s klientem jako subjektem mnoha problémů v určitém životním období, který potřebuje zvláštní péči poskytovanou odborníkem v sociální oblasti, personálně vybavit jednotlivá pracoviště a finančně ohodnotit práci sociálních pracovníků, věnovat značnou pozornost poradenské a terénní sociální péči jako důležité součásti prevence, rozvinout úzkou spolupráci se všemi odbornými pracovišti v oblasti školství, zdravotnictví, poradenství, zaměstnanosti a též s občanskými iniciativami, sdruženími a církvemi, věnovat zvýšenou pozornost ohroženým dětem a rodinám s nezaopatřenými dětmi do té doby než pomine sociální neklid a tenze, realizovat legislativní změny předpisů, které nevyhovují současné společenské situaci.“⁸⁴

Dne 19.1.2009 byl vládou schválen „Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o děti“.

Na vzniku tohoto materiálu se podílela Meziresortní koordinační komise, ve které byla zastoupena následující ministerstva:

- Ministerstvo práce a sociálních věcí,
- Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy,
- Ministerstvo spravedlnosti,
- Ministerstvo vnitra
- a tehdejší ministryně pro lidská práva a národnostní menšiny.

Materiál vznikl také za spoluúčasti zástupců samosprávy (Asociace krajů ČR a Svaz měst a obcí ČR).

„Návrh opatření k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti je vůbec prvním meziresortním vyjádřením vůle ke spolupráci na změně.“⁸⁵

⁸⁴ Novotná, V. (1992): *Současné sociální problémy rodin a jejich řešení v sociální péči*, s. 63, In: *Sborník vybraných přednášek I. a II. konference sociálních pracovníků v České republice*, MPSV ČR, Praha

⁸⁵ *Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti*. Tisková zpráva MPSV ČR ze dne 19.1.2009. [online] [cit.2009-06-09] Dostupné z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/6153/19012009b.pdf>

Jednou ze základních myšlenek tohoto návrhu je, že OSPOD se musí stát pomocníkem v nouzi, nikoliv obávaným represivním orgánem. V současnosti dochází často z nedostatku kapacit k tomu, že OSPOD je omezen jen na kontrolní a represivní řešení krizových situací. Jedním z pilířů sjednocení systému péče o ohrožené děti je změna příslušných zákonů. Tento návrh počítá také se změnou financování. Finanční prostředky budou přeměrovány od materiálních investic k lidem pracujícím v sociální sféře, a to i v rámci péče ústavní.

Ve výše uvedeném materiálu jsou navrhována zejména tato opatření:

- řízení péče o ohrožené děti – postupy všech pracovníků, kteří se podílejí na péči o ohrožené děti, musí být sjednoceny bez ohledu na rezortní příslušnost
- multidisciplinární spolupráce – hlavním úkolem je zpracovat metodiku návaznosti jednotlivých složek péče o dítě za předpokladu fungování multidisciplinární spolupráce, tzv. klíčovým pracovníkem je pracovník OSPOD, který klienta a rodinu vede, navrhuje další postupy, obrací se na další subjekty, koordinuje práci multidisciplinárního týmu, vede dokumentaci, sestavuje pro rodinu (popř. matku, otce či jiného zákonného zástupce) individuální plány
- síť garantovaná státem – dostupnost informací a vhodné péče je nezbytná ve všech fázích procesu práce s ohroženým dítětem
- individuální plán pro rodinu – každá rodina (popř. matka či otec a dítě) má svůj individuální plán, který sestavuje klíčový pracovník, každé rodině je také k dispozici efektivní poradenství
- komunitní plánování – na úrovni obcí je nutné zajistit systém spolupráce na principech komunitního plánování
- prevence a náhradní ústavní výchova – v praxi to znamená přeměrování peněz a lidských zdrojů v sociální sféře a vytvoření systému efektivní prevence s cílem snížení počtu dětí v ústavní výchově, snížení celkového rozsahu institucionalizované péče s průběžným posilováním alternativních modelů péče, přičemž důraz by měl být kladen na posilování podílu a větší motivaci pěstounských rodin
- práce s rodinou – pokud dojde ke krizové situaci a je nezbytný zásah do rodiny, primárně musí být problém řešen s dětmi a s jeho širší rodinou, teprve pokud jsou vyčerpány všechny možnosti pro stabilizaci rodinného prostředí, lze přistoupit k jiným opatřením

- sjednocení rodiny a právo dítěte na kontakt s rodiči – pokud je dítě umístěno mimo svou rodinu, je nutné tento stav vnímat jako přechodný a všechna opatření zaměřit na jeho návrat do rodiny, pokud není možný stabilní a bezpečný život dítěte v rodině, je nutné garantovat jeho právo na kontakt s rodiči, který bude pro dítě bezpečný a povede ke zdravému vývoji jeho osobnosti, znamená to vypracování metodiky závazné pro všechny resorty na bázi Úmluvy o právech dítěte.
- nové vymezení sociální péče – je prosazováno nové vymezení sociální práce, např. zařazením pracovníků OSPOD mezi terénní pracovníky (nikoliv mezi úředníky veřejné správy), definováním postavení pracovníka OSPOD jako koordinátora sociálně-právní ochrany dětí
- vzdělávání všech pracovníků péče o ohrožené děti – zajištění systému vzdělávání a supervize v týmech i supervize případové a individuální, vzdělávání bude rozděleno pro pracovníky s klienty a pro vedoucí pracovníky
- standardy péče o ohrožené děti – meziresortním úkolem je zpracování standardů péče o ohrožené děti, tj. vytvoření určité kvalitativní normy závazné pro všechny pracovníky a zakotvení práce tzv. klíčového pracovníka, který by plně odpovídal za práci s dítětem a jeho rodinou

Dle informací uvedených na internetových stránkách MPSV ČR měl být Národní akční plán k transformaci a sjednocení systému péče o ohrožené děti předložen vládě 30.6.2009, proto bude jistě zajímavé sledovat, jak se tato situace bude dále vyvíjet.

5.3.2 Sanace rodiny jako nový přístup k sociální práci s dětmi a rodinou

V posledních letech se objevuje nový přístup k sociální práci s dětmi a rodinou v kontextu sociálně právní ochrany dětí⁸⁶. Tento přístup je nazýván sanací rodiny a je jedním z cílů sociálně-právní ochrany dětí. Bechyňová a Konvičková (2008) ji popisují jako soubor opatření sociálně právní ochrany, sociálních služeb a dalších opatření a programů, které jsou poskytovány nebo ukládány převážně rodičům dítěte a dítěti, jehož

⁸⁶ o sanaci dysfunkční rodiny je již zmínka v učebnici z 1974 pro I. ročník středních škol sociálně právních *Péče o rodinu, děti a mládež* autorů Kellera Brablcové a Zelenkové, kde je uvedeno, že již od signalizace prvních závad v rodinném prostředí je třeba učinit všechna potřebná opatření vedoucí k sanaci dysfunkční rodiny, kdy základem je sociálně výchovná práce v rodinách. Vzhledem k tomu, že dnes víme o tehdejší převaze ústavní výchovy, lze se domnívat, že sanace rodiny nebyla uplatňována v tom rozsahu, jak je tomu jako dnes.

sociální, biologický a psychologický vývoj je ohrožen. Důsledkem neřešené nebo akutní situace ohrožení dítěte může být jeho umístění mimo rodinu. Základním principem sanace rodiny je podpora dítěte prostřednictvím pomoci jeho rodině. Cílem sanace rodiny je předcházet, zmírnit nebo eliminovat příčiny ohrožení dítěte a poskytnout rodičům i dítěti pomoc a podporu k zachování rodiny jako celku. Jedná se o činnosti směřující k odvrácení možnosti odebrání dítěte mimo rodinu, k realizaci kontaktů dítěte s rodinou v průběhu jeho umístění nebo k umožnění jeho bezpečného návratu domů.

Téma sanace rodiny je nově zakotveno i v legislativních úpravách sociální práce. „*Je upravena novelou zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (rozsáhlá novela č. 134/2006 Sb., která nabyla účinnosti 1. 6. 2006) a nově zákonem č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, který platí od ledna 2007. V rámci Zákona o sociálních službách lze nalézt sanaci rodiny ukrytou pod oddílem s názvem „Sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi“. Je zařazena mezi služby sociální prevence, které pomáhají zabránit sociálnímu vyloučení osob, jež jsou ohroženy z důvodu krizové sociální situace, životními návyky a způsobem života vedoucím ke konfliktu se společností, sociálně znevýhodňujícím prostředím a ohrožením práv a oprávněných zájmů trestnou činností jiné fyzické osoby. Cílem služeb sociální prevence je napomáhat osobám k překonání jejich nepříznivé sociální situace a chránit společnost před vznikem a šířením nežádoucích společenských jevů. Sociálně aktivizační služby pro rodinu s dětmi jsou terénní, popřípadě ambulantní služby poskytované rodině s dítětem, u kterého je jeho vývoj ohrožen v důsledku dopadů dlouhodobé krizové sociální situace, kterou rodiče nedokáží sami bez pomoci překonat, a u kterého existují další rizika ohrožení jeho vývoje.*“⁸⁷

Do mezinárodního kontextu sociálně-právní ochrany dětí, zapadá sanace rodiny především s ohledem na Úmluvu o právech dítěte OSN z roku 1989, kterou Československo ratifikovalo v roce 1991. Tato Úmluva vymezuje rodinu, jako základní jednotku společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech jejích členů, zejména dětí. S tím je spjat požadavek, že rodina musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti. Úmluva dále klade důraz na období rané péče a jednoznačně zdůrazňuje biologické rodičovství a vyžaduje jeho respektování.

⁸⁷ Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou. s. 2 [online]. [cit. 2009-07-05]. Dostupné na WWW: <http://www.vzd.cz/socialni-prace-s-ohrozenou-rodinou>

Jedním z hlavních důvodů pro realizaci sanace rodiny u nás je snížení počtu dětí v ústavních zařízeních, ale zároveň ji nelze považovat, jak uvádějí Bechyňová, Konvičková (2008), za cestu vedoucí ke zrušení dětských domovů, protože vždy budou existovat situace, kdy nejlepším způsobem pomoci dítěti bude jeho alespoň dočasné oddělení od rodičů.

K základním znakům sanace rodiny patří:

- sestavení multidisciplinárního týmu
- členem multidisciplinárního týmu je vždy pracovník OSPOD, pracovník centra pro sanaci rodiny, pracovník zařízení pro výkon ústavní výchovy nebo pro děti vyžadující okamžitou pomoc a další odborníci (např. psycholog, učitel, speciální pedagog, dětský lékař, soudce)
- pravidla jsou známá i rodině a všichni zúčastnění s nimi souhlasí a dodržují je
- rodiče a děti vědí, že jsou zařazeni do programu sanace rodiny a podílejí se na vytvoření sanačního plánu

Sanace rodiny je, jak uvádějí Bechyňová, Konvičková (2008), také nástrojem prevence zanedbávání péče o dítě v rodině, pokud se rizikovým rodinám poskytuje podpora v době před narozením dítěte nebo krátce po něm a pokud tato podpora rodičovství trvá i v raném věku dítěte, nemusí dojít k odebrání dítěte z rodiny z důvodu zanedbávání péče.

5.3.3 Případová konference jako nová metoda sociální práce s dětmi a rodinou

Jedním z pilířů sanace rodiny je tzv. případová konference. Jedná se o poměrně novou metodu individuální práce s ohroženými dětmi a jejich rodinami, která v praxi představuje multidisciplinární a koordinované setkání odborníků (pracovníci orgánů sociálně-právní ochrany dětí, centra pro sanaci, NNO, zařízení pro výkon ústavní výchovy, speciálně pedagogických center; dále se mohou těchto setkání účastnit učitelé, pediatři, výchovní poradci, atd.), kteří s rodinou a ohroženým dítětem pracují ve své každodenní praxi a doprovázejí je při řešení jejich obtížné životní situace. Klientem mohou být například děti přicházející do/odcházející z ústavní výchovy, ohrožené děti a

rodiny, pěstounské rodiny, apod. O jejím využití se hovoří i v rámci činnosti OSPOD, kde by mohly případové konference sloužit v následujících oblastech⁸⁸:

- v rámci činnosti komisí SPOD
- při posuzování návrhů na ústavní výchovu zejména po nařízení PO
- revize ústavních výchov
- děti s podezřením na syndrom CAN
- nezdařená NRP
- zvlášť komplikované případy
- nespolupráce rodiny
- stížnosti na postup OSPOD, trestní oznámení na OSPOD a vzájemné spory
- rodičovské spory.

„Výstupem případové konference je individuální plán sanace rodiny, který zároveň slouží jako osnova další týmové práce. Měl by zahrnovat následující body: konkrétní změny v situaci dítěte a rodiny (proč), konkrétní pracovní body (co), zodpovědnost - rodiče, dítě, ostatní zúčastnění odborníci (kdo), konkrétní kroky (jak), konkrétní časové období (do kdy), jak, kdy a kým je získávána zpětná vazba o jeho plnění, kdo svolá další případovou konferenci, kdo bude rodinu a/nebo dítě o individuálním plánu informovat. Dobrání se stanovení těchto bodů je cílem případové konference.“⁸⁹

5.3.4 Sanace rodiny v praxi na příkladu občanského sdružení STŘEP

Občanské sdružení STŘEP-české centrum pro sanaci rodiny od roku 1997 realizuje projekty, jejichž cílem je zlepšení rodičovských dovedností a sociálních podmínek v rizikových rodinách dětí ohrožených odebráním z rodin nebo již umístěných v ústavních zařízeních. Základní filozofií veškeré činnosti sdružení je teze, že „pomoc dítěti spočívá v kvalifikované pomoci jeho rodině“. Základním nástrojem ke snižování počtu umístěných dětí, snižování jejich deprivace z ústavní výchovy a

⁸⁸ zdroj: *Případová konference. Příspěvek Mgr. Čáslavy pro kulatý stůl 16.5.2008.* [online]. Dostupné na WWW: <http://www.vzajemnesouziti.cz/?Hn%EDzdo:P%F8%EDlohy>

⁸⁹ *Rozhovor na téma případové konference.* In: Bulletin STŘEPu - Jaro 2008. [online]. [cit.2009-07-07] Dostupné na WWW: http://www.strep.cz/pdf/bulletin_jaro_2008.pdf

zkracování doby jejich pobytu v institucích je kompetentní a multidisciplinární práce s rodinou dítěte. Metody, které STŘEP v rámci sanace rodiny používá, jsou: řízený rozhovor, aktivní naslouchání, pozorování v přirozeném prostředí, mediaci, videotrénink interakcí, analýza dokumentů a koordinace sociálních služeb a konzultací odborníků. Kromě vlastní sociální práce s ohroženými dětmi a rodinami se STŘEP významně podílí i na vytváření metodiky této oblasti sociální práce a od roku 2000 realizuje vlastní vzdělávací programy pro pracovníky pomáhajících profesí v oblasti práce s rodinami ohroženými sociálním vyloučením i v oblasti práce s dítětem umístěným v ústavní výchově. Dalším vzděláváním sociálních pracovníků přispívá k praktickému uplatňování metod směřujících k sanaci rodiny. Do oblasti vzdělávání pracovníků patří i publikační činnost, např. v loňském roce byla na základě mnohaletých zkušeností v oblasti sanace rodiny vydána publikace *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*, která popisuje proces sanace rodiny i jeho specifika a rizika a je doplněna o praktické ukázky sociální práce s ohroženými rodinami.

Na závěr této části bych ráda uvedla kazuistiku, která je, jak je dnes již běžně označováno odbornou veřejností, tzv. příkladem dobré praxe.

„Klientce, matce dvou dětí, nabídla spolupráci se STŘEPem sociální pracovnice oddělení pro sociálněprávní ochranu dětí (OSPOD). Matka byla ve složité situaci. Žila v nevyhovujícím prostředí, ve kterém nemohla zajistit zvýšenou péči o nedonošenou dceru. Z těchto důvodů se rozhodla umístit ji na dobrovolný pobyt do dětského domova. Po neshodách v rodině odešla do azylového domu, kde se chtěla o dceru starat. Měla však velké obavy, zda náročnou péči zvládne. Pracovnice STŘEPu, azylového domu a OSPOD si rozdělily úlohy. Pracovnice azylového domu pracovala s klientkou na úpravě režimu dne, pracovnice STŘEPu ji doprovázela na návštěvy do dětského domova a pracovnice OSPOD vykonávala ze své pozice určitý dohled či supervizi nad způsobem, kterým klientka spolupracovala se jmenovanými institucemi. Úkolem pracovnice STŘEPu bylo pomoci klientce rozvíjet vztah s dcerou a podporovat její mateřské schopnosti, neboť se uměla velmi dobře starat o starší dceru. Také ji pomáhala komunikovat s dětským domovem, aby dostávala odpovědi na otázky, které se někdy obávala vyslovit. Na pravidelných týmových schůzkách pracovníků, které s klientkou spolupracovaly, se vyměňovaly informace a hledal se stále efektivnější způsob, jak ji pomoci, aby si mohla být postupně jista v péči o obě děti a převzít si mladší dceru zpět do své péče. Nyní je klientka opět ve své rodině a spolupracuje na přípravě návratu mladší dcery domů.“⁹⁰

⁹⁰ *Příklad dobré praxe.* In: Bulletin STŘEPu - Jaro 2008. [online]. [cit.2009-07-17] Dostupné na WWW: http://www.strep.cz/pdf/bulletin_jaro_2008.pdf

5.4 Některé možnosti dalšího vývoje sociální práce s dětmi a rodinou

O tom, jakým směrem by se sociální práce s dětmi a rodinou v kontextu sociálně právní ochrany dětí měla vyvíjet, se vedou mezi odbornou veřejností četné diskuze. Objevují se úvahy o tom, že by měl podmínky péče o ohrožené děti vytvářet především stát. K této oblasti se například shodně vyjadřují někteří odborníci v tom smyslu, že by měl být zřízen jeden odpovědný orgán, který by měl celou ochranu práv dětí ve své kompetenci (např. zástupci Střediska náhradní rodinné péče navrhuji založení Ministerstva pro rodinu nebo jiný výkonný státní úřad pro dítě a rodinu)⁹¹. Možnost, že by otázky rodiny spadaly pouze pod jediný orgán, zvažuje delší dobu i samotné MPSV.⁹² V současnosti je tato oblast rozdělena mezi Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstvo spravedlnosti, Ministerstvo vnitra a Ministerstvo práce a sociálních věcí, což působí, že současný systém péče o děti a rodinu netvoří jednotný funkční celek. To, že stát má zájem na sjednocení péče v této oblasti dokládá i výše zmíněný Návrh transformace a sjednocení péče o ohrožené děti.

*„Národní akční plán bude obsahovat zcela konkrétní úkoly vyplývající z výše uvedených témat, včetně termínů pro jejich splnění. Mezi tyto principy patří preference péče o děti v rodinném prostředí před péčí ústavní a tím snížení počtu dětí v ústavních zařízeních, prohloubení preventivní práce s ohroženými rodinami a snížení počtu dětí odejmutých z péče rodičů, individuální přístup a multidisciplinární práce na úrovni terénu a v neposlední řadě také aktivnější zapojení dětí a jejich rodin do řešení jejich vlastní situace“.*⁹³

Pokud bude tento návrh vládou schválen, bude jistě zajímavé sledovat jeho promítnutí se do praxe sociální práce s dětmi a rodinou.

Další oblastí, které je věnována velká část odborné diskuze jsou OSPOD a úloha jejich pracovníků v systému sociálně právní ochrany dětí. K problémům, které v této oblasti přetrvávají, patří zejména administrativní zátěž a velký počet klientů, což shodně tvrdí odborná veřejnost i samotní zaměstnanci, jak vyplývá např. z výzkumu provedeného v roce 2007 mezi sociálními pracovníky oddělení sociálně právní ochrany

⁹¹ http://www.nahradnirodina.cz/pece_o_ohrozene_a_znevychovane_deti_v_cr.html

⁹² Tento fakt vyplývá např. z rozhovoru s Mgr. Marksovou (odbor pro rodinnou politiku a sociální práci MPSV), uveřejněném v časopisu Sociální práce/Sociální práce 1/2006, která na otázku, zda MPSV zvažuje, že by otázky rodiny spadaly pod jeden orgán, odpověděla kladně s odůvodněním, že to bylo doporučeno také Výborem pro práva dítěte při OSN.

⁹³ Tisková zpráva Ministerstva práce a sociálních věcí z 15.1.2009. [online]. Aktualiz. 15.1.2009. [cit. 2009-05-21] Dostupné na WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/6142/15012009.pdf>

děti. „Co se týká vyjádření respondentů k překážkám v práci, tak více než polovina respondentů (51%) si ostře stěžuje na přílišnou administrativní zátěž. Dále pocítují jako velký problém počet klientů na pracovníka (35%).“⁹⁴ Odborníci uvádějí, že na jednu sociální pracovníci připadá u nás v průměru 350 případů, což je ve srovnání s jinými zeměmi velmi vysoký počet. Proto různé návrhy na změnu stávajícího systému péče o děti a rodiny počítají zejména s posílením orgánů sociálně právní ochrany dětí. Zároveň by měla být prohloubena spolupráce OSPOD s nestátními neziskovými organizacemi, například tím, že by mohly v případě nedostatku času a kapacity kontaktovat neziskovou organizaci, jejíž pracovníci by mohli do rodiny docházet a pomoci problémové věci řešit. Jak bylo zmíněno výše, jedním z problémů při práci sociálních pracovníků OSPOD je také nedostatečná metodika, proto byl měl být zájem přenesen i na tuto oblast. V oblasti metod sociální práce s dětmi a rodinou by se dle mého názoru mohla v budoucnu stát právoplatnou metodou již výše zmíněná případová konference, vzhledem k tomu, že jsou v současné době různými neziskovými organizacemi pořádány vzdělávací programy zaměřené na případovou konferenci pro sociální pracovníky pracující s ohroženými dětmi a rodinami, lze předpokládat, že dojde k jejímu uplatňování v praxi.⁹⁵

⁹⁴ PAZLAROVÁ, H., MATOUŠEK, O., MATOUŠEK, J. (2007): *Služby pro rodiny z pohledu orgánů sociálně právní ochrany dětí*. Informační středisko Mikuláš. Praha. [online]. Aktualiz. 18.9.2007. [cit. 2009-14-07.] Dostupné z WWW: [http://www.mikulasops.cz/File/Sluzby_OSPOD_zaverecna_zprava\[1\]\(1\).pdf](http://www.mikulasops.cz/File/Sluzby_OSPOD_zaverecna_zprava1.pdf)

⁹⁵ Např. vzdělávací program s názvem „Úvod do metodiky případových konferencí“ poskytuje občanské sdružení Člověk hledá člověka; občanské sdružení STŘEP poskytuje vzdělávací program „Případové konference jako nástroj prevence sociálního vyloučení ohrožených rodin s dětmi“ a dále nabízí realizaci případových konferencí nebo jejich metodické vedení na zakázku.

6 Závěr

Hlavním cílem této diplomové práce bylo shrnout jakými formami a metodami sociální práce v jednotlivých etapách vývoje byla uplatňována sociální práce s dětmi a rodinou v kontextu sociálně právní ochrany dětí a kdo byl jejím nositelem. Přestože v názvu je uvedeno období od 30. let 20. století do současnosti, bylo nezbytné pro bližší souvislosti a pochopení vývoje uvést také období předcházející.

Vzhledem k velkému rozsahu všech dostupných archivních pramenů týkajících se této oblasti sociální práce je tato diplomová práce spíše nástinem toho, jak se samotná sociální práce s dětmi a rodinou i její metody vyvíjely. Jen pro ilustraci toho kolik je pramenů ke zkoumání k první a druhé kapitole, uvedu jako příklad fakt, že každá okresní péče o mládež vydávala pravidelně výroční zprávy o své činnosti, např. v roce 1937 bylo jen českých a slovenských okresních péčí celkem 407, dále fungovala jednotlivá zemská ústředí, Svaz československé péče o mládež v ČSR a mnoho dalších dobrovolných organizací, z čehož vyplývá, že nelze závěry této práce považovat za obecně platné pro celé území našeho státu. V současné době je sociální práci s dětmi a rodinou věnováno mnoho prostoru, je vydáváno mnoho odborných publikací, konají se odborná setkání a konference, funguje velké množství NNO zabývajících se touto oblastí, proto jsem vybrala jen některé dílčí aspekty dnešní sociální práce s dětmi a rodinou v kontextu sociálně právní ochrany dětí.

Svým vývojem prošlo i samotné označení a předmět sociální práce s dětmi a rodinou. Ve svých počátcích byla tato oblast součástí tzv. chudinské péče, až na počátku 20. století se zformovaly první dobrovolné spolky nazvané okresní komise pro péči o mládež, zaměřující svou činnost nejprve pouze na oblast dětí osiřelých. V období první republiky i předtím se souhrnně tato oblast nazývala péče o mládež a patřila sem pomoc a ochrana těhotným ženám, svobodným matkám, kojencům, dětem a dorostu, v období komunismu byla tato oblast nazývána sociální péče o děti a rodinu, jejíž součástí byla i sociálně-právní ochrana mládeže, v dnešní době se užívá označení sociální práce s rodinou, příp. sociální práce s dětmi a rodinou, a patří sem zejména sociálně právní ochrana dětí a sociální práce s dětmi a rodinou je zaměřena v rámci sanace rodiny na rodinu jako celek. Změnilo se také zaměření sociální práce s dětmi a rodinou v tom smyslu, že dříve sociální práce zejména řešila spíše již vzniklé problémy v rodinách,

zatímco dnes je spíše tendence těmto problémům předcházet v souvislosti s preventivní činností, v této oblasti hrají velkou úlohu nestátní neziskové organizace.

Při srovnání jednotlivých období vývoje můžeme nalézt i určité shodné znaky. V celém období vývoje patří k sociální práci s dětmi a rodinou zejména návštěvy sociálních pracovníků v rodinách, které byly již v období první republiky označovány jako šetření, a staly se hlavním zdrojem informací pro sociální pracovníce. Dále můžeme sledovat používání individuální případové práce, která byla po dlouhou dobu výhradní metodou v této oblasti, až později se začala používat sociální práce se skupinou, k jejímuž plnému uplatnění dochází dle mého názoru až dnes, kdy se důraz klade na to, aby bylo s rodinou pracováno jako s celkem. Dalším shodným znakem některých období je např. snaha o sjednocení péče o děti a rodinu, když vezmeme v úvahu např. dnešní vládní návrh Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti a návrh zákona o veřejné péči o mládež, který byl projednáván před vypuknutím druhé světové války.

Vzhledem k tomu, že jsem se studiem literatury i studiem dochovaných archivních dokumentů seznámila blíže se sociální prací s dětmi a rodinou u nás v období první republiky a porovnáním jejího hodnocení v dobové odborné literatuře i učebnicích v období komunismu, věnovala jsem také krátkou část právě tomuto odkazu, kdy bylo mým záměrem zpochybnit některé závěry tehdejších autorů, jako např. zvýšenou kritiku nesoustavnosti péče o mládež, kdy lze dokázat, že mnohé snahy o její sjednocení zde byly již před druhou světovou válkou, což lze doložit například již výše zmíněným návrhem o veřejné péči o mládež, o kterém jsem v prostudovaných metodikách ani učebnicích vydávaných v období komunismu nenašla jedinou zmínku.

Na úplný závěr bych si dovolila poněkud optimističtější pohled do budoucna. Pokud vezmeme v úvahu, že neustále probíhají různá setkání a konference odborníků, dochází k rozšiřování činností nestátních neziskových organizací na poli sanace rodiny, jsou vytvářeny nové metodiky i samotní sociální pracovníci některých OSPOD se účastní těchto konferencí a setkání i vzdělávacích programů, vznikla například i koalice s názvem Děti patří do rodiny, jejímiž členy jsou zástupci různých nestátních neziskových organizací a cílem je změna a rozvoj systému péče o děti a rodinu v České republice, a jsou prováděny výzkumy a monitoring v této oblasti (na monitoringu se podílí např. Nadace Sirius, která mapuje problematiku pomoci dětem v ČR), lze předpokládat dle mého názoru do budoucna spíše příznivý vývoj. Samozřejmě je to

spíše otázka dlouhodobého vývoje a závisí to z velké části i na opatřeních státu, ale pokud je této oblasti věnováno tak velké úsilí všech zainteresovaných institucí i jednotlivců, věřím, že tyto snahy vejdou v praktické využití.

Seznam použité a citované literatury

- BRABLCOVÁ, V. (1985): *Dobrovolná terénní sociální práce v péči o děti a rodinu*. Práce, Praha
- BECHYŇOVÁ, V. (2000): *Zkušenosti nestátní organizace STŘEP s poskytováním služeb sociální intervence*. In: Sborník z přednášek z XI. konference Společnosti sociálních pracovníků. MPSV ČR, Praha.s. 46-51.
- BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M. (2008): *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Portál, Praha
- BOTU, A.: Domovy řeckých dětí v letech 1948-1962. [online]. Dostupné na WWW: http://www.dialogos-kpr.cz/txt_80/txt_0081.htm
- ČERNÁ, T. (2003): *Sir Nicholas Winton* [online] Aktualiz. 1.4.2003. [cit. 2009-06-20]. Dostupné na WWW: <http://www.crg.cz/~historie/referaty/20-stoleti/winton/index.htm>
- Děti potřebují rodinu. Inovativní přístupy s ohroženými rodinami*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Praze ve dnech 22. a 23.5.2008. Občanské sdružení Člověk hledá člověka, Praha 2008. Dostupné na WWW: <http://www.clovekhledacloveka.cz/res/data/000193.pdf>
- HAVLÍN, O. (1962): *Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. 1907 – 1949. Inventární soupis*. Státní ústřední archiv, Praha
- HOVORKA, D. (2008): *Aktuální problémy v oblasti sociálně-právní ochrany dětí*. In: Příspěvky z konference Rodina a dítě pořádané 25.2.2008.[online].[cit. 2009-12-07]. Dostupné na WWW: www.ochrance.cz/dokumenty/dokument.php?back=/cinnost/konference.php&doc=1236
- CHARVÁTOVÁ, D., BRABLCOVÁ, V. (1975): *Metody sociální práce, díl II. Pro střední školy sociálně právní*. SPN, Praha
- CHARVÁTOVÁ, D., TAX, Z., MLÁDEK, K. (1979): *Metody sociální práce v péči o děti*. MPSV ČSR, Praha
- KAHOUN, V. a kol. (2007): *Vybrané kapitoly k sociální práci. Sociální práce II*. Triton, Praha
- KALINOVÁ, A., NOVÁKOVÁ L. (2007): *DCERÁM. ČESKÝM...Ženský vzdělávací spolek VESNA v letech 1870-1920*. Moravské zemské muzeum, Brno

- KALLAB, J., TRNKOVÁ M., KOTEK K. (1926): *Pracovní plán sociální péče o mládež na Moravě*. Česká zemská péče o mládež, Brno
- KELLER, F., BRABLCOVÁ, V., ZELENKOVÁ, M. (1974): *Péče o rodinu, děti a mládež. Pro 1. ročník středních škol sociálně právních*. SPN, Praha
- KRAKEŠOVÁ-DOŠKOVÁ, M. (1946): *Psychogenese sociálních případů. O vzniku sociální úchylnosti*. Nová Osvěta, Praha
- KUDLOVÁ, M. (2000): *Nezastupitelnost sociální práce v sociálně-právní ochraně dětí*. In: Sborník z přednášek z XI. konference Společnosti sociálních pracovníků. MPSV ČR, Praha. s. 14-19.
- LAŠTOVKA, M: (1998): *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úřední evidence z let 1895 – 1995*. Scriptorium. Praha
- LÍMOVÁ, M.: *Alice Masaryková - sociální pracovnice, o které jsme se neučili*. Internetová diskuse o historii sociální práce [online]. Aktualiz. 03.09.2002. Dostupné na WWW: <http://www.osf.cz/socialniprace>
- MATEJČEK, Z. (1995): *Dopis sociálním pracovním a pracovníkům*. In: Sborník z V. konference sociálních pracovníků k rodinné problematice. MPSV, Praha. s.30-37.
- MATOUŠEK, O. a kol. (2001): *Základy sociální práce*. Portál, Praha
- MATOUŠEK, O. (2003): *Slovník sociální práce*. Portál, Praha
- Metodické doporučení MPSV č. 2/2009 k vyhodnocování situace dětí v obtížné sociální situaci*. Dostupné na WWW: <http://www.spektrum-km.cz/letaky.html>
- Metodické doporučení MPSV č. 9/2009 k sociální práci s ohroženou rodinou*. Dostupné na WWW: <http://www.spektrum-km.cz/letaky.html>
- Metodický návod při racionalizaci administrativních prací a vzorové pracovní postupy pro odbory sociálních věcí a zdravotnictví ONV na úseku péče o rodinu, děti a mládež a osoby společensky nepřizpůsobené* (1975). MPSV ČSR, Praha
- Monitoring problematiky ohrožených dětí v České republice*. (2008). Nadace Sirius. Praha.[online]. Dostupné na WWW: <http://www.nadacesirius.cz/static/soubory/stranky/ke-stazeni/brozura-monitoring-problematiky-ohrozenych-deti-v-cr.pdf>
- MUSIL, J. (2005): *Cyril Stejskal – Život a dílo. Rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. Společnost J.L. Fischera a Jiří Musil-Psychologická a výchovná poradna, Olomouc
- NEČAS, J. (1938): *20 let sociální péče v Československé republice*, Ministerstvo sociální péče, Praha

Nicholas Winton. Aktualiz. 15.9.2009, [online] Dostupné na WWW: <http://www.koncentracni-tabory.estranky.cz/clanky/osudy/nicholas-winton>

NOVOTNÁ, V.(2003): *Aktuální problémy spojené s reformou veřejné správy v oblasti sociálně právní ochrany dětí*. In: Sborník přednášek ze vzdělávacího cyklu Vzdělaný sociální pracovník – kvalitní sociální práce a z odborného semináře Reforma veřejné správy v sociální oblasti a její realizace v náhradní rodinné péči. Společnost sociálních pracovníků, Praha.

NOVOTNÁ, V. (2008): *Sociální práce s rodinou při poskytování sociálně-právní ochrany dětí*. In: Právo a rodina. č. 8/2008. 10. ročník. LINDE, Praha. s. 1-5.

NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V. (1992): *Sociální práce – její vývoj a metodické postupy*. Karolinum, Praha

NOVOTNÁ, V., SCHIMMERLINGOVÁ, V., ŠÁLKOVÁ H. (1996): *Vývoj profese sociálního pracovníka, forem sdružování a vzdělávání*. In: Sociální práce. Příručka sociálního pracovníka. Společnost sociálních pracovníků. Praha. s. 9-15.

PAZLAROVÁ, H., MATOUŠEK, O., MATOUŠEK, J. (2007): *Služby pro rodiny z pohledu orgánů sociálně právní ochrany dětí*. Informační středisko Mikuláš. Praha. [online]. Aktualiz. 18.9.2007. [cit. 2009-14-07.] Dostupné na WWW: [http://www.mikulasops.cz/File/Sluzby_OSPOD_zaverecna_zprava\[1\]\(1\).pdf](http://www.mikulasops.cz/File/Sluzby_OSPOD_zaverecna_zprava1.pdf)

Péče o děti - Příručka pro pracovníky národních výborů (1972). MPSV ČSR, Praha

Péče o děti (1976). MPSV ČSR, Praha

Péče o děti - Soubor metodických návodů (1978). MPSV ČSR, Praha

Péče socialistické společnosti o rodiny s dětmi (1973). Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, Praha

Práce s dokumenty v sociální péči o děti a rodinu na národních výborech (1982). MPSV ČSR, Praha

Případová konference. Příspěvek Mgr. Čáslavy pro kulatý stůl 16.5.2008. [online]. Dostupné na WWW: <http://www.vzajemnesouziti.cz/?Hn%EDzdo:P%F8%EDlohy>

Sborník vybraných přednášek z I. a II. konference sociálních pracovníků v České republice (1992). MPSV ČR, Praha

SCHILLER, M. a kol.(1971): *Péče o děti v ČSSR*. SPN, Praha

Sir Nicholas Winton: tichý zachránce 669 dětí. [online]. Aktualiz.19.5.2009. [cit. 2009-06-06.] dostupné na WWW http://www.ceskenoviny.cz/tema/index_view.phpid=377353&id_seznam=307

Sociální práce s rodinou a dětmi. Sociální práce/Sociální práce. Vydání 2/2005 [online]. Dostupné na WWW: <http://www.socialniprace.cz/soubory/2005-2-090221133420.pdf>

Sociálně právní ochrana dětí. Sociální práce/Sociální práce. Vydání 1/2006 [online].

Dostupné na WWW: <http://www.socialniprace.cz/soubory/2006-1-090221133624.pdf>

Stanovy Zemského ústředí péče o mládež v Čechách. (1933): Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. Praha

ŠPECIÁNOVÁ, Š. (2007): *Sociálně právní ochrana dětí*. Vzdělávací institut ochrany dětí, Praha.

ŠTRÁFELDOVÁ, M. (2008): *Ve světě Čech Čecha vždycky hledá*. Týdeník Rozhlas 35/2008.

[online]. Dostupné z WWW: http://www.radioservis-as.cz/archiv08/35_08/35_tema.htm

ŠTRÁFELDOVÁ, M. (2008): *Zapomenutá historie: záchrana českých dětí z Vídně od smrti hladem*. [online]. Dostupné na WWW: http://krajane.radio.cz/cs/article_print/1388

Transformace a sjednocení systému péče o ohrožené děti. Tisková zpráva Ministerstva práce a sociálních věcí z 15.1.2009. [online]. Dostupné na WWW:

<http://www.mpsv.cz/files/clanky/6142/15012009.pdf>

TŮMA, A. (1920): *Organisace zákonné i dobrovolné sociální péče na ochranu mládeže*. Státní knihosklad, Praha

VOSTŘEBALOVÁ, V. (1935): *Sociální pracovnice v ČSR. Výsledky dotazníkové akce Svazu spolků sociálních pracovníků v Československu*. Organisace sociálních pracovníků, Praha

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů

Archivní fondy

Zemské ústředí péče o mládež v Čechách. 1907 – 1949. (č. fondu 838), Národní archiv v Praze

Ministerstvo práce a sociální péče (č. fondu 1028), Národní archiv v Praze

Internetové zdroje

www.asvsp.cz (Asociace vzdělavatelů v sociální práci)

www.clovekhledacloveka.cz (Občanské sdružení Člověk hledá člověka)

www.dkc.cz (Dětské krizové centrum)

www.mpsv.cz (Ministerstvo práce a sociálních věcí)
www.nahradnirodina.cz (Občanské sdružení Středisko náhradní rodinné péče)
www.psp.cz (Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR)
www.spektrum-km.cz (Středisko výchovné péče Kroměříž)
www.sos-vesnicky.cz (SOS Dětské vesničky)
www.sspcr.cz (Společnost sociálních pracovníků České republiky)
www.strep.cz (STŘEP - České centrum pro sanaci rodiny)
<http://umpod.omegadesign.cz/> (Úřad pro mezinárodně-právní ochranu dětí)
www.vesnaspolek.cz (Spolek Vesna)
www.viod.cz (Vzdělávací institut ochrany dětí)
www.vzajemnesouziti.cz (Občanské sdružení Vzájemné soužití)
www.zakonycr.cz (Zákony ČR online)

Příloha I.

Vzor dotazníku zdravotní a sociální anamnézy (z roku 1971)

I. OSOBNÍ ANAMNÉZA

1. Anamnéza prenatální

Stáří matky v graviditě:
patologie v průběhu:
dřív. těhotenství
patologie v průběhu
dřív. porodů
Záněty rodidel
Infekční a jiná onemocnění [která, kdy, průběh]
Otravy
Mimořádná duševní zátěž
Pokusy o potrat
Úraz (udat měsíc těhot. a okolnosti)
Sociální situace během těhotenství
Doba početí
Postoj ke graviditě: matčin
otcův

2. Anamnéza porodního období — celkový dojem

Porod: normální — komplikovaný
v nemocnici (lékař, asistenta)
trvání: od počátku holestí
vlastní vypuzovací doba
lékařské zásahy: kleště, císařský řez, jiné
Ev. dušení dítěte: bez dechu minut
Nedonošenost: o týdnů; přenošenost o týdnů
Dítě: zralé — nezralé
váha v g . . . délka v cm . . .
anomálie pupečníku

Zjištěna inkompatibilita Rh, jiná, provedena transfúze apod.
Bylo dítě zraněno?

3. Anamnéza období novorozeneckého

Období dýchací (oběhu), které se upravilo do 24 hodin
které se upravilo do 10 dnů
které trvalo déle

motorika: hyperkinetický, středně živý, hypokinetický

Údaje o pubertě

Zanety stredniho ucha, zvlaste jestlize se opakovaly . . .

Úrazy hlavy: trvání bezvědomí, ev. délka pobytu v nemocnici

Otravy (CO a jiné); uvést délku pobytu v nemocnici

Po kterém z těchto onemocnění nastaly nápadnější změny
v chování objevilo se pomočování atd. . . .
křečové stavy (popis, počet, věk, okolnosti)

6. *Onemocnění psychické*

a) V předškolním věku

Neurotické: zvláštní úzkostnost, záchvaty vzteku, vzdoru,
kocktavost

Poruchy chování: neposlušnost, útky apod. . . .

Kontakt v dětské společnosti: přiměřený, konflikty, zatažen
do sebe

b) Pozdější věk

Neurotické: kousání nehtů, úzkostnost, noční děsy, kockta-
vost, efektivní záchvaty, báživost

Poruchy chování: agresivita, destruktivnost, vzdorovitost,
záškoláctví, útky z domova, předčasná sex. aktivita, ho-
mosex. projevy, asociál. projevy, poruchy čtení a psaní
. . . .

Podivínství: velmi impulsivní, nápadně řečný, vztahovačný,
mimořádně neposlušný, nebere zřetel na druhého, citově
nepřístupný, nemá pocity provinění, velmi závislý, má po-
city nedostatečnosti, plačtivý, samotář

Psychotické projevy

Psychiatr. vyšetřén ambulantně ve věku kde . . .

Přijat na psychiatr. lůžkové oddělení, zařízení ve věku . .
kde

7. *Informace o nynějších poměrech vyšetřovaného*

Vyšel z devítiletky v ve škol. roce . . .

ze třídy . . . s prospěchem průměrným . . . známkou
z chování

Stručný přehled jeho dalšího vzdělání nebo zaměstnání

[přesně uvést dobu, kterou v jednotlivých školách nebo místech strávil, důvody změn):

Nyní je žákem v

zaměstnán v

Bydlí v internátě

u rodičů

Vydělává měsíčně

Jaké má hlavní zájmy

V jaké společnosti se převážně pohybuje

II. RODINNÁ ANAMNÉZA

A. Rodina původní

Porod v manželství — mimo manželství

Rodina byla: úplná, úplná s dalším dítětem (dětmi), úplná s prarodiči, úplná s babičkou z matčiny, otcovy strany; otec nevlastní, matka nevlastní, u prarodičů z matčiny, otcovy strany

u příbuzných

adoptivní rodiče od

pěstouni od

kolektivní zařízení od

Výchovné prostředí vystřídal kolikrát:

do 1 roku

do 3 let

do 7 let

do nynějšíka celkem

Které změny to byly

Otec zemřel, když dítěti bylo . . . matka zemřela . . .

Vztah k matce přerušen, když dítěti bylo

Vztah k otci přerušen, když dítěti bylo

Manžel. rozvrat nastal, když dítěti bylo

Manželé se rozešli, když dítěti bylo

Manželství rozvedeno, když dítěti bylo . . z viny . . .

Dítě bylo adoptováno, když mu bylo

Tato skutečnost mu byla sdělena ve věku

Rodič, u kterého dítě zůstalo, žil s druhem od
 Rodič, u kterého dítě zůstalo, měl více druhů
 Rodič, u kterého dítě zůstalo, uzavřel nové manželství . .
 Kolikrát se rodina stěhovala do 1 roku . . . pak do 2 let
 . . . pak do 6 let . . .
 Hospodářské poměry: dobré, střední, špatné
 Mimořádné změny v hospodářských poměrech, jaké, kdy

 Výchova v rodině jednotná, dosti často nejednotná, výslov-
 ně nejednotná
 Otcův postoj: nepřátelský, přísný, vyrovnaný, převážně vlíd-
 ný, měkký
 Matčin postoj: nepřátelský, přísný, vyrovnaný, převážně
 vlídny, měkký
 Otec v základním postoji: důsledný, nedůsledný, zvláště
 nedůsledný
 Matka v základním postoji: důsledná, nedůsledná, zvláště
 nedůsledná
 Ten, kdo byl místo rodičů hlavním vychovatelem, byl: krutý,
 přísný, vyrovnaný, převážně vlídny, měkký, důsledný, ne-
 důsledný, zvláště nedůsledný
 Vychován starším sourozencem: o . . . let starším
 Výchovné působení školy vcelku: dobré — střední — špatné
 Do konce zákl. školy změnil školu kolikrát
 Opakoval třídu: 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9.
 Přeražen do zvláštní školy ve třídě . . ., když mu bylo
 . . . let
 Prospěch ve škole vcelku: dobrý, střední, špatný, nápadné
 zhoršení prospěchu ve třídě
 Chování ve škole: velmi dobré, uspokojivé, méně uspokojivé,
 neuspokojivé, zhoršení od třídy
 Umístěn v kolektivním zařízení (délka pobytu při tomto
 umístění) v jakém věku:
 kojenecký ústav
 dětský domov do 3 let
 dětský domov školní
 internátní zvláštní škola
 internát, škola s dětským domovem

Opíjel se kdo z rodiny, jak často:
 Kdo z rodičů si s ním lépe rozuměl: otec, matka, oba stejně,
 žádný
 Komu z rodičů se spíše přiznal s přestupkem: otci — matce,
 oběma stejně, žádnému
 Kdo z rodičů se více staral o to, co se z mladistvého stane:
 otec, matka, oba stejně, žádný
 Které zaměstnání by si mladistvý vybral sám:
 Které zaměstnání mu vybrali rodiče:
 Do jakého zaměstnání ho doporučila škola:
 Do jakého zaměstnání byl skutečně přijat:
 Byl v zaměstnání spokojen, snášel je, byl nespokojen . . .
 Učení mu šlo na škole průmyslové, dvanáctiletce, učňovské

C. Rodina nynější (v době trestné činnosti)

Otec (vlastní, nevlastní, adopt.)

Jméno: Nar.

Adresa:

Zaměstnání: pom. dělník, kvalif. dělník, člen JZD, volně hos-
 podařící zeměděl., povolání s vysokoškolským vzděláním,
 obranné služby, studující, důchodce, jiné

Kolikrát změnil zaměstnání v posledních 5 letech

Měsíční příjem

Matka (vlastní, nevlastní, adopt.)

Jméno: Nar.

Adresa:

Zaměstnání: pomoc. dělnice, kvalif. dělnice, členka JZD,
 volně hospodařící zeměděl., povolání s vysokoškolským
 vzděláním, obranné služby, studující, důchodkyně, v do-
 mácnosti, jiné

Kolikrát měnila zaměstnání v posledních 5 letech

Měsíční příjem

Měsíční příjem celé rodiny

*D. Heredita (psychózy, psychopatie, etylismus, asociální
 projevy, neurotické projevy, suicidita, oligofrenie, malfor-
 mace, neurologické onemocnění, endokrinní onemocnění)*

- a) otec a jeho rod
- b) matka a její rod
- c) sourozenci podle pořadí (vsunout i AB, ale nečíslovat),
vždy rok narození, pohlaví, prospěch ve škole, psychické
potíže, zaměstnání, stav, děti